

Халін О.В.

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ
(ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ,
ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

Монографія

Херсон
2018

УДК 343.13;343.159.5

X 17

Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 20.09.2018 р.)

Рецензенти:

Лук'янчиков Є.Д. – доктор юридичних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності;

Чаплинський К.О. – доктор юридичних наук, професор, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії;

Курачченко М.В. – кандидат юридичних наук, Головне Управління Національної поліції в Дніпропетровській області, заступник начальника – начальник слідчого управління.

Про автора

Халін Олег Валерійович – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

Халін О.В.

X 17 Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія / О.В. Халін. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 244 с.

ISBN 978-966-916-640-1

У монографії здійснено комплексне дослідження з метою розв'язання низки теоретичних і практичних проблемних питань щодо виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Установлено й проаналізовано особливості вибору моменту та визначення особливостей початкового етапу досудового розслідування. Запропоновано практичні рекомендації щодо організації та проведення окремих слідчих (розшукових), негласних (слідчих) розшукових дій; застосування спеціальних знань під час розслідування. Систематизовано досвід міжнародного співробітництва під час кримінального провадження злочинів цієї категорії. Розроблено рекомендації щодо методики розшуку доходів, одержаних злочинним шляхом, у співпраці з правоохоронними органами зарубіжних держав.

Для студентів, аспірантів, докторантів юридичних факультетів і відділень, фахівців, які цікавляться проблематикою кримінального права.

УДК 332.2

ISBN 978-966-916-640-1

© Халін О.В., 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

1.1. Поняття, види та ознаки злочинів цієї категорії злочинів	9
1.2. Способи вчинення злочинів.....	20
1.3. Слідова картина злочину	50
1.4. Особа злочинця	65
Висновки до розділу 1	83

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

2.1. Виявлення ознак злочину та особливості початку досудового розслідування.....	86
2.2. Особливості організації розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	116
2.3. Типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування.....	131
2.4. Невідкладні (першочергові) слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії Використання спеціальних знань у розслідуванні	139
Висновки до розділу 2	169

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ЦІЄЇ КАТЕГОРІЇ

3.1. Міжнародно-правові засади розшуку та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом	171
3.2. Міжнародний розшук доходів, одержаних злочинним шляхом	194
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ.....	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215

ВСТУП

Бурхливий розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, валютного ринку, імплементація відповідних норм міжнародного права сприяють інтеграції України до світового економічного простору. Водночас ці процеси мають низку негативних наслідків, як-от: криміналізація суспільства, вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарювання, зокрема легалізації злочинних доходів.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, пов'язана з вчиненням різних за тяжкістю та наслідками злочинів, з наявністю офшорних зон, з витонченими схемами ухилення від сплати податків, що руйнівним чином впливають як на розвиток національної економіки, так і на реалізацію глобальних міжнародних програм. Так, за даними ООН, в офшорних зонах на рахунках виявлено 32 трлн дол. США, з яких 11,5 трлн дол. США належать приватним особам. Це дає підстави зробити висновок про щорічну несплату близько 250 млрд дол. США податків [94].

За даними Генеральної прокуратури України, у 2016 р. органи прокуратури здійснювали розслідування 140 кримінальних проваджень за ст. 209 КК України, з яких лише 2 скеровані до суду з обвинувальним актом. Встановлена сума легалізованих доходів – 74 749 654 грн, накладено арешт на 1 700 000 грн [26]. Водночас, за даними Державної судової адміністрації України, у 2014 р. до судів надійшло за ст. 209 КК України 180 кримінальних проваджень (з повторними), у яких слідство проводили прокуратура України (12 справ), органи внутрішніх справ (73), Служба безпеки України (1), податкова міліція (15) [78]; за шість місяців 2016 р. до судів надійшло 38 кримінальних проваджень, з яких досудове розслідування здійснювали прокуратура – 1, органи внутрішніх справ – 9, Служба безпеки України – 1, податкова міліція – 4 [81]. Вочевидь, статистичні

показники не відображають фактичного масштабу вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії.

Про необхідність покращення діяльності органів досудового розслідування свідчить також кількість справ (проваджень), у яких змінено обвинувачення зі ст. 209 КК України на інші статті КК України або стосовно яких державний обвинувач відмовився від обвинувачення за ст. 209 КК України: у 2012 р. 62 кримінальні провадження [80], у 2013 р. 54 [79], у 2014 р. 25 [78], за шість місяців 2016 р. 8 [76]. У 2015 р. судами України було засуджено 5 осіб (за ч. 1 ст. 209 КК – 1 особа; за ч. 3 ст. 209 КК – 4 особи), у 2016 р. засуджено всього 3 особи [183]. Отже, рівень злочинності та зростання розміру заподіяної ними шкоди зумовлюють потребу в дослідженні й удосконаленні методики розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Вибір цієї теми дослідження не був випадковий. Автор цієї монографії ще у 2001 р. розслідував одну з перших кримінальних справ за фактом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вчиненої у складі організованого злочинного угруповання за участю службових осіб одного з комерційних банків м. Дніпропетровська, та особисто переконався в необхідності розроблення відповідних методик розслідування цього злочину.

Теоретичним підґрунтям дослідження є наукові праці українських науковців у галузі криміналістики, кримінального процесу й теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, Н. М. Ахтирської, Т. В. Варфоломеевої, В. Г. Гончаренка, Л. М. Горбунової, І. В. Гори, В. А. Журавля, О. В. Капліної, В. В. Капустіна, Ю. М. Лисенкова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'яничова, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, О. І. Рима-рука, Д. Б. Сергеевої, С. О. Синяньського, О. М. Чаричанського, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та ін.

Оцінюючи їх роль у розробці окресленої проблематики, треба зазначити, що більшість досліджень виконано на методологічному підґрунті минулого, без урахування гармонізації вітчизняного

кримінального процесуального законодавства, зокрема сучасних вимог чинного КПК України та європейських стандартів кримінального судочинства. Тож окремі проблемні питання залишилися невирішеними. Зокрема, потребують подальшої розробки криміналістична характеристика злочину, оскільки, згідно із чинним законодавством, не лише фізичні особи, а і юридичні визначені суб'єктами цього виду кримінального правопорушення; виявлення ознак легалізації з використанням інформаційних технологій (кібервалюта, біткоїни); удосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій тощо. Необхідне критичне переосмислення особливостей міжнародного співробітництва щодо пошуку й арешту доходів та осіб, які причетні до вчинення предикатного злочину й легалізації доходів.

З моменту прийняття першої редакції ст. 209 КК України диспозиція статті змінювалась декілька разів. Водночас положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15.04.2005 № 5 явно застарілі й не відповідають сучасному визначенню легалізації злочинних доходів. Окремі положення явно суперечать чинному законодавству та не підлягають застосуванню при розгляді справ цієї категорії. У зв'язку із цим є нагальна потреба в приведенні її у відповідність із чинним законодавством і судовою практикою.

Через відсутність слідчої практики та відповідних методик під час досудового слідства в першому в Україні кримінальному провадженні стосовно двох футболістів-професіоналів ПАТ «Футбольний клуб «Металіст U-19»», що розслідувалося у 2016 р. Генеральною прокуратурою України, слідчими було доведено факт одержання неправомірної вигоди в сумі 55 тис. грн за забезпечення фіксованого результату у футбольному матчі з ФК «Волинь», проте не вжито достатніх заходів для перевірки даних про кінцевих замовників очікуваного результату. Досудовим слідством не встановлені особи,

які могли використати такий результат для одержання незаконної винагороди як виграш на тоталізаторі та можливої подальшої легалізації таких злочинних доходів.

Наведені обставини свідчать про актуальність теми, вимагають зміни напрямів наукових досліджень і переорієнтації їх на вирішення безпосередніх проблем практики правоохоронних органів, що відповідає потребам розвитку теорії криміналістики та викликам сучасної практики розслідування зазначених кримінальних правопорушень.

Дослідження виконане відповідно до Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1407-р, Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», введеного в дію Указом Президента України від 16.06.2015 № 341/2015, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою Національної академії правових наук України від 24.09.2010 № 14–10, та в межах теми науково-дослідної роботи Класичного приватного університету «Організаційно-правове, науково-методичне й інформаційне забезпечення досудового слідства та судового провадження» (державний реєстраційний номер 0111U008727).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані статистичні дані МВС України за 2007–2016 рр. щодо результатів розслідування легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; статистична інформація Генеральної прокуратури України; аналітичні огляди щодо стану здійснення правосуддя, звітності та обліково-статистичної роботи Державної судової адміністрації України за 2012–2016 рр.; узагальнені результатів вивчення понад 300 кримінальних проваджень, дані опитувань співробітників правоохоронних органів та суддів.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

1.1. Поняття, види та ознаки злочинів цієї категорії злочинів

У Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 р. визнано, що стрімкий розвиток світової фінансової системи, постійне вдосконалення існуючих та застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій дають змогу проводити фінансові операції в найкоротший час, що створює додаткові можливості для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Для кожної держави боротьба з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, є питанням національної безпеки. Відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, є не лише суспільно небезпечним діянням, а й системною загрозою для фінансових ринків і національної економіки загалом [186]. На виконання зазначеної Стратегії був затверджений Національний план заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, в якому передбачено імплементацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 р. та планів заходів із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму (п. 58) [132].

Урядом України 30.12.2015 схвалено Стратегію розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню роз-

повсюдження зброї масового знищення на період до 2020 р. [166], на виконання якої 11.02.2016 схвалено План заходів на 2016 р. із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [151], розроблений Державною службою фінансового моніторингу України. Цим Планом визначено заходи законодавчого, організаційного та практичного характеру, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також упровадження в національне законодавство Рекомендацій FATF [174] та положень Директиви ЄС 2015/849 Європейського Парламенту й Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом [37].

План також передбачає комплекс заходів, спрямованих на запобігання виникненню передумов для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, мінімізацію ризиків використання фінансової системи з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, підвищення ефективності діяльності правоохоронних та інших державних органів і розвиток міжнародного співробітництва.

Разом з тим, з метою унормування нових підходів до запобігання, протидії, розслідування та притягнення до відповідальності винних у вчиненні злочинів у сфері економіки відбувається реформування й правової бази. Відповідно до Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансуванню тероризму від 26.10.2005, значні потоки «брудних» коштів можуть зашкодити стабільності та репутації фінансового сектору, бути загрозою для єдиного ринку, а тероризм може підірвати засади нашого суспільства. Разом із заходами кримінального права превентивні заходи через

фінансову систему можуть дати результати. З метою сприяння злочинній діяльності злочинці, що відмивають кошти та фінансують тероризм, можуть спробувати скористатися свободою руху капіталів та свободою надання фінансових послуг, як передбачено єдиною фінансовою зоною, якщо не буде вжито певних скоординованих заходів на рівні Співтовариства [36].

Очевидно, що одним з найнебезпечніших видів злочинів, який призводить до економічного занепаду держави, є легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Уперше на законодавчому рівні було закріплено необхідність боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988 [206], якою визнано взаємозв'язок між незаконним обігом та іншими пов'язаними з ним формами організованої злочинності, що підривають законну економіку та створюють загрозу для стабільності, безпеки й суверенітету держав, а незаконний обіг забезпечує великі прибутки та фінансові кошти, що дає змогу транснаціональним злочинним організаціям проникати в урядові механізми, законну торговельну й фінансову діяльність і суспільство на всіх його рівнях, розкладати і підривати їх [97]. Відповідно до ст. 1 Конвенції, країни взяли зобов'язання криміналізувати:

b) (i) конверсію або переведення власності, якщо відомо, що така власність отримана внаслідок будь-якого правопорушення або правопорушень, визнаних такими відповідно до підпункту а) цього пункту, або внаслідок участі в такому правопорушенні чи правопорушеннях, з метою приховання або утаювання незаконного джерела власності або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні такого правопорушення або правопорушень, з тим, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої дії;

(ii) приховання або утаювання справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, справжніх прав стосовно власності або її належності, якщо відомо, що така

власність одержана внаслідок правопорушення або правопорушень, визнаних такими згідно з підпунктом а) цього пункту, або внаслідок участі в такому правопорушенні або правопорушеннях;

с) з урахуванням своїх конституційних положень і основних принципів своєї правової системи (і) придбання, володіння або використання власності, якщо в момент її одержання було відомо, що така власність отримана внаслідок правопорушення або правопорушень, визнаних такими згідно з підпунктом а) цього пункту» [98].

Отже, перша дефініція легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, була пов'язана безпосередньо з незаконним обігом наркотиків. Однак, із часом стало очевидним, що будь-який вид злочину може давати прибутки, яким надається вигляд законно отриманих активів. З огляду на це, як зазначає Н. А. Розенфельд, необхідно вжити заходів для підвищення ефективності кримінально-правового забезпечення протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [164].

Відповідно до ч. 1 ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», легалізація – це «вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів» [116]. З часу прийняття Кримінального кодексу України (2001 р.) до цієї статті п'ять разів вносили зміни та доповнення: 1) Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» від 16.01.2003 [55], яким, зокрема, Кримінальний кодекс України був доповнений ст. 209-1 «Умисне порушення вимог законо-

давства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»; 2) Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18.05.2010 [52]; 3) Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 [47]; 4) Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2015 [63]; 5) Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» від 10.11.2015 [53].

Як зазначено в Банківській енциклопедії, термін «легалізація доходів» з'явився в США за часів сухого закону, коли чиказька мафія одержувала значні прибутки від нелегальної торгівлі алкоголем та з інших заборонених джерел. Нібито, саме в той час була розроблена схема, за якою ці доходи офіційно зараховували як виручку від мережі автоматичних пралень. Послуги пралень оплачували готівкою, отже, відслідкувати, скільки осіб реально скористалися такими послугами, було неможливо, що давало змогу гангстерам «підмішувати» кримінальні гроші в легальну виручку пралень. За асоціацією з пральним процесом перетворення нелегальних грошей на легальні й було визначено як *money laundering*, тобто прання, відмивання. Як свідчить історія боротьби з економічною злочинністю, зацікавленість мафії в офіційному відмиванні доходів з'явилась лише після арешту Аль Капоне в 1931 р. за обвинуваченням в ухиленні від сплати податків. Урядові уповноважені зібрали доказову базу щодо невідповідності його витрат офіційним доходам, що вказувало на приховання частини зароблених сум від оподаткування.

Інший мафіозі Меїр Ланскі (Сухомлянський із Гродно, відомий як «бухгалтер мафії»), один із засновників Лас-Вегасу) після арешту

Аль Капоне розробив перші схеми легалізації (відмивання). На першому етапі відмивання відбувалося через казино – до звичайної виручки гральних закладів у США та на Кубі підмішували «брудні» кошти, нібито програні клієнтами. Пізніше Ланскі створив схему з використанням банківської системи: він відкривав номерні (анонімні) банківські рахунки в швейцарських банках, на які вкладав значні кошти, після чого одержував кредити від цих самих банківських установ, які й показував як офіційні джерела своїх активів. У подальшому кредити погашали за рахунок коштів на анонімних рахунках. Так кошти проходили через банк і ставали чистими.

Однак, перше використання терміна «відмивання коштів» в пресі зафіксовано в 1973 р. в матеріалах британської газети «The Guardian» про Уотергейтський скандал. Як було встановлено, кошти з неофіційного виборчого фонду Республіканської партії, які включали анонімні пожертви (що заборонено законами США), через особисті рахунки задіяних у цій оборудці осіб у США та Мексиці перетворювалися на їхні пожертви до офіційного фонду.

Щодо юридичної практики, то термін «відмивання коштів» уперше був застосований у 1982 р. у кримінальному провадженні «США проти 4 255 625,39 долара», у межах якого було встановлено, що американська компанія «Sonal», що належала декільком колумбійцям, проводила через свій рахунок у банку «Capital Bank» (Майямі, США) гроші, одержані від торгівлі наркотиками. У межах цієї операції наркаторговці вивозили із США до Колумбії «брудні» долари та міняли їх у спеціальній обмінній компанії на колумбійські песо (у Колумбії походження грошей не перевіряли). Після цього гроші перераховували на рахунок фірми, нібито, за виконану роботу. У подальшому Моліна одержував чеки на різні суми, підписані керівником цієї фірми для оплати витрат. Через рахунки фірми пройшло понад 200 млн дол. США, однак правоохоронні органи США змогли відслідкувати лише 4 млн дол. США.

У подальшому в різних державах створювали систему виявлення та розслідування саме легалізації (відмивання) доходів, одержаних від

торгівлі наркотиками. Але після терористичної атаки 11.09.2001 у США до сфери уваги правоохоронних органів потрапили й кошти, що скеровуються на фінансування тероризму, а саме через використання благодійних, релігійних, неурядових організацій та підпільних квазі-банківських систем («Хавала», «Хунді») [84].

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належить до категорії «білокомірцевої злочинності». Американський кримінолог Е. Сазерленд був першим, хто довів до свідомості суспільства феномен «білокомірцевої злочинності», яку він визначав як комплекс правопорушень, які вчиняються шанованими особами з високим соціальним статусом у межах їхніх професійних обов'язків та з порушенням наданої довіри. Економічний злочинець не вважає себе злочинцем, оскільки він не відповідає тому стереотипу, що сформувався в суспільстві. Жертви господарських злочинів зазвичай анонімні й часто самі сприяють своєму перетворенню на жертву. У кримінологічній літературі замість поняття «білокомірцева злочинність» усе частіше використовують терміни «службові злочини», «корпоративна злочинність» [220, с. 44].

Як зазначав Г. Й. Шнайдер, у Швейцарії досить поширеною є білокомірцева злочинність, яку Клайнард характеризує як злочини, що пов'язані зі службовими справами, та вчиняються особами з відносно високим соціальним та професійним статусом, представниками середнього й вищого соціоекономічного прошарку. Такий високий рівень він пояснював тим, що країна є центром фінансового та ділового світу й тим, що швейцарські банки мають широкі міжнародні зв'язки. Ухилення від сплати податків тут високе, оскільки швейцарська спільнота ставиться до цього поблажливо. Таємниця вкладів у швейцарських банках допомагає «відмивати» «брудні» гроші, що надходять із-за кордону. Набуті незаконним шляхом активи пускають в офіційний обіг. Швейцарські кантони не спроможні боротися із цим надзвичайно складним видом злочинів [220, с. 44].

Міжнародний консорціум журналістських розслідувань у 2016 р. опублікував матеріали про панамські офшори, які належать

12 світовим лідерам та їх оточенню, що надало більшої гостроти аналізу ситуації боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом [139]. Так званий «панамагейт» став індикатором недостатнього правового врегулювання міжнародного співробітництва щодо виявлення та розслідування цього виду злочинів.

З об'єктивної точки зору сутність легалізації (відмивання) полягає в наданні доходам, одержаним злочинним шляхом, видимості законного джерела походження.

Оскільки економічні механізми, що діють у державі, передбачають існування легальних, контрольованих державою інституцій, у яких задіяні службові та посадові особи, можна дійти висновку, що легалізація (відмивання) доходів безпосередньо пов'язана зі злочинами у сфері господарської діяльності (Розділ VII Кримінального кодексу України).

До того ж, аналіз слідчої та судової практики свідчить, що вказані злочини часто вчиняють завдяки корупційним зв'язкам, а отже, вони пов'язані зі злочинами, відповідальність за які передбачена в Розділі XV КК України: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів».

На думку Р. С. Белкіна, під криміналістичною методикою потрібно розуміти систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування й запобігання окремим видам злочинів [14, с. 727]. Н. А. Селіванов стверджував, що «методика розслідування – це зумовлена предметом доказування система взаємопов'язаних слідчих дій, які проводять у найбільш сприятливій послідовності з метою встановлення всіх необхідних обставин справи та доказування, на основі планування й слідчих версій, з урахуванням типових способів вчинення злочинів цього виду, слідчих ситуацій та характерних для їх розслідування особливостей застосування тактичних прийомів і науково-технічних засобів» [169, с. 112]. Очевидно, що методика розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, визначається

предметом самої легалізації (відмивання), а також предметом злочину, що йому передує, отже, методика розслідування є комплексною, оскільки передбачає виявлення та розслідування також предикатного злочину. Відповідно до Примітки 1 КК України, суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, відповідно до цієї статті є діяння, за яке КК України передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за КК України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це надання доходам, що мають злочинне незаконне походження, вигляду набутих законним способом. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» не містить у ст. 1, де надано тлумачення термінів, визначення «легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», і лише в ст. 4 вказує на дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: «До легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з активами, одержаними внаслідок вчинення злочину, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких активів чи володіння ними, прав на такі активи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням активів, одержаних внаслідок вчинення злочину» [63]. Вважаємо за доцільне внести зміни до вказаного закону, включивши визначення легалізації (відмивання) до глосарію, оскільки предмет регулювання має бути чітко визначений законодавцем.

О. Є. Користін визначає, що відмивання коштів – це негативне соціально-економічне явище, в основі якого приховування незаконного походження доходів, спотворення інформації про природу їхнього походження, місцезнаходження, розташування, рух, дійсну належність та прав власності на такі доходи, а також надання їм у будь-яких формах правомірного вигляду, коли особі відомо, що ці матеріальні блага є доходами, отриманими незаконним шляхом, а також інші дії, прямо або опосередковано пов'язані з оформленням правомірності фактичних відносин володіння, користування, розпорядження доходами або з прихованням їх незаконного походження [106, с. 29–30].

Вважаємо, що це визначення досить точно відображає сутність легалізації та є найвдалішим, оскільки охоплює індикатори й способи вчинення цього виду злочину. Проте, узагальнення наукових поглядів та слідчої практики дає підстави для визначення легалізації (відмивання) як кримінального правопорушення, що вчиняється фізичними та юридичними особами, з використанням злочинного (корупційного) механізму надання статусу законного походження активам (коштам, нерухомості, цінним паперам), усвідомлено набутим злочинним шляхом з метою приховання предикатного злочину й набуття правових підстав для володіння, користування та розпорядження вказаними активами. Це визначення відповідає сучасному стану законодавства, оскільки не лише фізичні особи зазнають кримінального переслідування, а й юридичні особи, що задіяні ними для вчинення легалізаційних операцій. Оскільки вчинення такого кримінального порушення має дві меті – приховання способу набуття активів та одержання права на беззастережне використання на території будь-якої юрисдикції, то це включено до нашої дефініції.

У науці динамічно здійснюються спроби класифікувати цей вид злочину. Так, О. Є. Користін та С. С. Чернявський наводять у своєму дослідженні класифікацію німецького вченого К. Котке, який пропонував визначення «брудних» грошей через дві основні сфери, у яких їх переважно використовують (загальнокримінальна сфера, сфера

оподаткування), а також способи відмивання, що характеризується як цілісний процес [92].

Ми підтримуємо думку науковців, які вважають, що такі злочини можна класифікувати за сферою їх вчинення, зокрема, у: бюджетній сфері; банківській системі, у тому числі в комерційних банках; фінансово-кредитній системі (без банків); сфері приватизації; сфері земельних відносин; вугільній промисловості; нафтовій промисловості; електроенергетичному комплексі; металургійній промисловості [75].

За даними Генеральної прокуратури України, найчастіше легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, пов'язана зі злочинами у сфері службової діяльності, зокрема: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365); кримінальні правопорушення щодо хабарництва (ст. 368–370); інші кримінальні правопорушення, вчинені у сфері службової діяльності [24].

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в наданні активам, одержаним з порушенням встановленого порядку національним та міжнародним законодавством, вигляду легального в результаті вчинення проміжних (технологічних) цивільно-правових угод, фінансових, банківських операцій, купівлі-продажу цінних паперів, дорогоцінних металів тощо.

З урахуванням масштабності способів вчинення цього виду злочину та географічних можливостей, зумовлених ринковими відносинами, цей вид злочину можна класифікувати за такими критеріями: видом предикатного злочину (торгівля наркотиками, торгівля людьми, одержання неправомірної вигоди тощо); кількістю проміжних технологічних операцій, скерованих на приховання злочинного джерела походження активів; територіальністю вчинення предикатного злочину (злочинів) та безпосередньо легалізації (відмивання) доходів (на території однієї країни; на території двох країн; на території трьох країн тощо); місцем виявлення ознак злочину (на території країни, де вчинено предикатний злочин; на території країни, де виявлено ознаки легалізації (відмивання); часом виявлення ознак злочину

(спочатку виявлено ознаки легалізації (відмивання) без підтвердження офіційного джерела набуття активів; спочатку виявлено ознаки предикатного злочину, а легалізація (відмивання) є однією з робочих перспективних версій); сферою вчинення легалізації (відмивання) (страхування, спортивні клуби, кредитування, закупівля сільськогосподарської продукції, арт-сфера тощо); суб'єктним складом (за попередньою змовою групою осіб, злочинною організацією, транснаціональними злочинними групами та організаціями; громадськими організаціями).

Цей перелік не може бути вичерпним, оскільки зміна економічних важелів створює паралельні схеми для легалізації (відмивання), що потребує постійного вивчення, запобігання та протидії вчиненню цього виду злочинів. Потреби законодавчих змін з урахуванням економічних тенденцій продиктовані сучасними викликами та загрозами транснаціональних злочинних груп [205; 226].

Громадська організація як суб'єкт легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, привернула увагу співробітників правоохоронних органів, коли громадянин К., будучи директором Благодійного фонду допомоги незаможним та ув'язненим, створив на території АР Крим мережу фіктивних підприємств, через які закупив на міжбанківському валютному ринку України іноземну валюту на загальну суму 137,3 млн дол. США та 11,8 млрд російських рублів, які було перераховано на рахунки фірм США, Латвії та Молдови [82]. За вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 205, ч. 3 ст. 209, ч. 3 ст. 358 КК України, директора було засуджено до 4 роки 8 місяців позбавлення волі з конфіскацією майна [21].

1.2. Способи вчинення злочинів

Легалізація (відмивання) доходів супроводжується певним обманом, оскільки доходам, одержаним злочинним шляхом, надається видимість законного походження. Ганс Грос зазначав, якщо для

кожного юриста вчення про обман становить значні труднощі, оскільки не завжди легко провести межу між цивільною та кримінально караною неправдою, то й для слідчого судді з тих самих причин ускладнено провадження у справах про шахрайство; ускладнені слідчі дії, тому що при проведенні багатьох з них необхідно мати абсолютно особливі знання, для яких зовсім не існує обізнаних осіб. А якби вони й знайшлися, то їхні висновки не могли б принести користі справі, оскільки слідчий суддя й сам повинен бути обізнаним, щоб при обговоренні нововиявлених обставин міг би самостійно ставити питання. Ганс Грос радив, що в цьому випадку найкраще дотримуватися правила: «Вивчай та ознайомлюйся також і з цією сферою людських знань». Якщо обман вчинений під час постачання тканини, скла, лісу, хліба, то слідчий суддя зобов'язаний ознайомитися з усіма питаннями, що стосуються вказаних предметів, незалежно від сфери вчинення шахрайства: чи то в залізничній справі, чи то в галузі біржових спекуляцій, і з тією, і з іншою галуззю доведеться ознайомитися сумлінному слідчому судді. Слідчий суддя ніколи не повинен нехтувати можливістю збагатити себе новими даними, оскільки настане час, коли вони стануть йому в нагоді [34, с. 926–927].

І. М. Якімов наголошував: «Що стосується способів вчинення злочинів, то на них, звичайно, не могли не позначитися ознаки злочинця, перш за все хитрість та бажання будь-що уникнути правосуддя. Хитрість та обережність, які застосовує сучасний злочинець, дійсно унікальні» [221, с. 9].

О. Н. Колесніченко вперше запропонував дефініцію криміналістичної характеристики злочину та до її складу як елементи включив: а) класифікацію злочинів цього виду на різновиди й групи; б) типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування; в) характеристики способів вчинення злочинів цього виду, різновидів, слідів їх застосування та можливих шляхів встановлення злочинця; характеристики способів приховання злочинів, типові ознаки приховання і їх роль у встановленні злочину та злочинця [96, с. 20]. І. Ф. Герасимов включав до криміналістичної характеристики таке: 1) поширеність злочинного

діяння – «фактор, який зумовлює так звану криміналістичну готовність органів розслідування»; 2) особливості виявлення та встановлення цих злочинів; 3) типові ознаки злочинної події обстановки вчинення злочину; 4) механізм слідоутворення; 5) спосіб вчинення злочину; 6) особливості особи та поведінки обвинувачених; 7) узагальнені дані про потерпілих; 8) інші дані, одержані в результаті проведення досліджень з розробки криміналістичної характеристики [110, с. 330–333]. І. О. Возгрин вважає, що до змісту криміналістичної характеристики злочинів входить система даних про способи вчинення та приховання злочинів. Під способом він розуміє систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених дій, скерованих на підготовку, вчинення та приховання злочинного діяння, у тому числі на застосування відповідних знарядь і засобів, вибір місця та часу, використання сприятливих обставин тощо [113, с. 573]. На думку А. О. Топоркова, основними елементами криміналістичної характеристики будь-якого виду є таке: 1) дані про особу злочинця, його цілі та мотиви; 2) дані про об'єкт злочинного посягання; 3) дані про типові способи вчинення й приховання злочину; 4) узагальнені дані щодо обстановки, знарядь і засобів злочину, місця та часу; 5) дані про типові сліди злочину [192, с. 326].

Г. А. Матусовський окремо виділяв у криміналістичній характеристиці способи приготування до злочину (підготовка відповідних знарядь злочину, прийоми створення надлишків сировини, готової продукції, резерву грошових коштів тощо); способи вчинення злочину (насильніцькі дії, прийоми заволодіння майном, його вилучення, збуту, реалізації), способи приховання злочину, маскуванню злочинних дій [109, с. 195]. Він зауважував, що спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики посідає в ній ключове місце [123, с. 101].

М. І. Панов розглядає спосіб вчинення злочину як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що застосовує особа під час вчинення умисних та необережних злочинів, пов'язаних з вибіркоким використанням засобів вчинення злочинів [142, с. 24]. Окремі вчені

розробляли поняття, які б мали родові ознаки, характерні для відповідних способів вчинення злочинів, та були важливими для суміжних галузей знань, зокрема для криміналістики при розробці методик розслідування злочинів [141, с. 86]. При цьому М. І. Панов не погоджувався з тими вченими, які до змісту способу включали дії щодо підготовки та приховання злочину. Зокрема, він стверджував, що про спосіб вчинення злочину можна говорити лише стосовно стадії виконання дій, тобто щодо виконавчої діяльності, коли особа вчиняє дії, передбачені Кримінальним кодексом [142, с. 13–14].

Як видно з наведеного, попри розбіжності у визначенні елементів криміналістичної характеристики, спосіб є обов'язковим її елементом. Р. С. Белкін пояснював це тим, що не всі елементи складу злочину відіграють однакову роль в акті його відображення в навколишньому середовищі. Об'єкти, що безпосередньо відображають, є сукупність ознак, що характеризують суб'єкта й об'єктивну сторону злочину. Суб'єкт злочину як індивідуум відображається через свої властивості, засоби та способи дій; дії або бездіяльність – через засоби та способи здійснення. Таким чином, обов'язковим елементом акту відображення злочинної події, що є наявним у будь-якому випадку, є дія. Отже, як наслідок, обов'язковим та найбільш значущим компонентом вихідних даних є інформація про спосіб вчинення злочину. Саме на ній ґрунтуються рішення про напрям розслідування в початковому періоді. Усе сказане дає змогу стверджувати, що спосіб вчинення й приховання злочину, точніше знання про нього, визначають шлях пізнання істини в справі, тобто метод розкриття та розслідування [14, с. 432].

Л. І. Аркуша поділяє способи легалізації злочинних доходів на дев'ять основних груп.

Перша група способів вчинення злочинної діяльності формується залежно від галузі економіки, де відбувається «відмивання» злочинних доходів: у кредитно-банківській сфері; у сфері промисловості й сільського господарства; у сфері ріелторських послуг з придбання нерухомості; у ломбардах; у казино й інших організаціях (гральних закладах), котрі організують ігри на гроші; у лізингових компаніях; в

організаціях, що здійснюють купівлю-продаж дорогоцінних металів і дорогоцінних каменів, ювелірних виробів і брухту таких виробів; у страхових компаніях; в організаціях, що здійснюють управління інвестиційними фондами або недержавними пенсійними фондами; у різних місцях (змішані способи).

Друга група способів легалізації формується залежно від місця або території вчинення злочинної діяльності: в одному місті (області); у декількох регіонах країни; за кордоном (в офшорних зонах).

Третя та четверта групи формуються залежно від поділу способів легалізації відповідно до кримінального закону. Так, *третя група* способів формується залежно від кількості учасників і ступеня їхньої згуртованості. Злочин може бути вчинено: однією особою; групою осіб за попередньою змовою; організованою злочинною групою; злочинною організацією. *Четверта група* способів формується залежно від участі злочинця у вчиненні основного злочину.

П'ята група способів легалізації формується залежно від основного злочину: економічні злочини; усі інші злочини. Економічний злочин, як правило, продовжує ланцюг угод, здійснених раніше при придбанні майна, котре легалізується, інтегрується в раніше здійснені операції за аналогічними схемами з використанням банків, офшорних зон тощо, або злочинно добуте вкладається в той самий легальний бізнес, з якого раніше воно було отримане, тобто злочинці йдуть уторованим шляхом.

Шоста група способів формується залежно від участі або неучасті у вчиненні злочинної діяльності фахівців (бухгалтерів, економістів, програмістів, юристів).

Сьома група способів формується за наявності участі в кримінальних діяннях представників правоохоронних органів, органів влади й управління з метою прикриття незаконної діяльності.

Восьма група способів формується залежно від того, куди вкладають та на які об'єкти перетворюють злочинно набуті доходи: у підприємницьку діяльність; у грошові кошти; у нерухомість; в інше майно.

Дев'ята група способів формується залежно від швидкості виконання угоди, яка є елементом процесу відмивання (повільно, швидко, дуже швидко). Усі вищезгадані групи способів відбуваються не одномоментно, а в кілька етапів.

При проведенні складних багатоходових операцій із багатомільярдами сумами легалізація відбувається в декілька етапів, що містять у собі: дії злочинців з переривання безпосереднього зв'язку доходів, що легалізуються, із джерелом їхнього походження (1-й етап); дії з відокремлення злочинних доходів від джерела їхнього походження – маскування або заплутування слідів (2-й етап); остаточне надання правомірного вигляду володінню, користуванню чи розпорядженню злочинно добутим майном (3-й етап).

Типологію основних способів легалізації злочинних доходів можна репрезентувати таким чином: 1) легалізація злочинних доходів, одержаних у формі наявних коштів, з використанням операцій з банківськими векселями; 2) легалізація злочинних доходів з використанням статусу клієнта професійного учасника ринку цінних паперів (брокера); 3) легалізація злочинних доходів з використанням «безпрограшних» технологій гри в казино («рулетка»); 4) легалізація доходів, одержаних від реалізації продукції тіншового сектору виробництва; 5) легалізація з використанням схем привласнення фінансових коштів; 6) легалізація доходів з використанням їхнього вивезення за кордон по каналу імпорту послуг; 7) легалізація бюджетних коштів, що привласнюються (відшкодування експортного ПДВ) [6].

На підставі аналізу ст. 209 КК України можна зробити висновок, що способами вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є:

1) фінансові операції з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів;

2) правочини з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів;

3) дії, спрямовані на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними;

4) дії, спрямовані на приховання чи маскуванню незаконного набуття прав на такі кошти або майно;

5) дії, спрямовані на приховання чи маскуванню незаконного характеру джерела походження коштів або майна;

б) дії, спрямовані на приховання чи маскуванню місцезнаходження, переміщення, зміну форми (перетворення) коштів або іншого майна;

7) дії, спрямовані на приховання чи маскуванню набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів [116].

У наукових дослідженнях по-різному визначають способи вчинення цього виду кримінального правопорушення. Так, В. А. Журавель стверджує, що спосіб легалізації (відмивання) варто розглядати як систему дій, прийомів, операцій, спрямованих на впровадження «брудних» коштів у фінансово-господарський капіталообіг як законних, тобто переведення кримінального капіталу з тіні в легальний бізнес [167, с. 221]. При цьому вчений застосовує термін «технологія злочинного збагачення», до якого включає такі елементи:

1) дії, спрямовані на безпосереднє одержання доходів кримінального походження й пов'язані із вчиненням основних (предикатних) злочинів (шахрайство, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем тощо);

2) дії, що виступають способом чи необхідною умовою вчинення основного (предикатного) злочину (службове підроблення документів, штампів, печаток, фіктивне підприємництво тощо);

3) дії, спрямовані на приховання слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, а також осіб, що ініціюють і здійснюють їх відмивання, створення видимості законного походження цих доходів тощо, тобто здійснення самої легалізації (відмивання) як завершального етапу злочинного збагачення [167, с. 220].

В. А. Журавель слушно зазначає, що технологічні схеми відмивання «брудних» коштів включають у себе три послідовні стадії:

1. Розміщення – фізичне розміщення коштів (головним чином «звільнення» від готівки, яка накопичується в тіньовому секторі економіки) і використання їх як у традиційних фінансових операціях, так і нетрадиційних (гральних закладах, ломбардах), як у межах держави, так і в місцях, територіально віддалених від джерел походження, іноді за межами держави (відкриття та ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб, внесення коштів на такі рахунки або на рахунки інших підприємств, надання кредитів та позик грошових коштів або майна, електронний переказ або одержання готівкою в банку грошових коштів; поштові й телеграфні перекази, поштові відправлення із цінними вкладеннями, внесення страхувачем грошових коштів (страхового внеску) страховику за договором майнового чи особистісного страхування, а також отримання страхового відшкодування чи страхової суми за зобов'язання; торгівля засобами грошового ринку (чеками, векселями тощо), іноземною валютою тощо.

2. Відокремлення – відрив незаконних доходів від джерел їх походження шляхом проведення різноманітних фінансових і господарських операцій, тобто здійснення певного дистанціювання злочинних доходів від джерел їх походження і маскування (заплутування) слідів злочину, у результаті якого було одержано доходи, що легалізуються (наприклад, фактична передача предметів, одержаних злочинним шляхом, фіктивному підприємству з наступним документальним оформленням правомірності володіння таким майном; вчинення правочинів із цінними паперами, що тягнуть за собою перехід права власності; вкладання цінних паперів до статутних фондів суб'єктів підприємницької діяльності чи внесення паїв при їх створенні (реорганізації), а також при збільшенні статутного капіталу та інших видів набуття корпоративних прав; переказ готівки в кредитні установи тощо.

3. Інтеграція – наступне включення доходів, одержаних злочинним шляхом, у легальний цивільно-правовий обіг з метою остаточного надання їм правомірного вигляду (оформлення фіктивних договорів;

укладення бартерних договорів; благодійність; виграш у казино; укладення удаваних експортно-імпортних контр актів; декларування злочинних доходів як виграшу в лотерею тощо) [167, с. 220, 225–227].

Аналіз слідчої практики свідчить, що спостерігається розширення неконтрольованого проникнення доходів, одержаних злочинним шляхом, у легальну економіку. Оскільки вкладення таких коштів у нерухомість та предмети розкоші не дають змоги значно збільшити капітал, надають перевагу участі в економічній діяльності, реалізації довгострокових прибуткових проєктів. Так, В. І. Михайлов ілюстрував це положення статистичними даними, зокрема, він вказував, що близько 70% доходів, одержаних злочинним шляхом, вкладають у різні форми підприємницької діяльності і лише 15% витрачається на придбання нерухомості та іншого майна. Така ситуація сприяє криміналізації економіки, привнесенню в господарське життя моралі злочинного світу, що загалом є загрозою безпеці держави [126, с. 158–159]. Так, з метою відмивання грошових коштів, одержаних злочинним шляхом, від незаконного обігу наркотиків, керівники однієї фірми з Близького Сходу, що діяли на території країн СНД, вступили в злочинну змову з керівником банку. Останній з порушенням встановленого порядку зареєстрував в одному з відділень банку пункт з обміну валюти, де й організував обмін наркототівки на долари США. Крім того, він і видавав відповідні довідки на вивіз валюти за кордон. Валюту частково використовували на розширення злочинної діяльності на території держав СНД. У результаті вжитих заходів правоохоронними органами було вилучено близько 2 млн дол. США та 15 млрд недономінованої національної валюти.

За даними правоохоронних органів, у Києві станом на 01.10.2015 діяло близько 1500 незаконних обмінних пунктів, які не сплачують податків, а доходи їх становлять від 2 до 10 тис. дол. США щоденно. У серпні 2015 р. співробітники податкової міліції, прокуратури та управління Міністерства внутрішніх справ Києва виявили та вилучили в ході обшуку в незаконних пунктах обміну валюти 4 млн дол. США і 7 млн грн. У липні співробітники Служби безпеки

України спільно зі столичною прокуратурою викрили в Києві діяльність організованої групи, яка контролювала масштабний нелегальний бізнес обміну валют. Добовий оборот валюти, яка виводилась «у тінь», становив понад 3 млн дол. США. Під час обшуків правоохоронці вилучили понад 800 тис. дол., 40 тис. євро та 100 тис. грн. [155].

Наразі географічна експансія діяльності більшості транснаціональних злочинних організацій пов'язана не лише з акумулюванням доходів від незаконного обігу наркотиків, а й з доходами від інших національних та транснаціональних злочинів та іншими способами підриву засад економічного розвитку держав. Загрозливим є підвищення професіоналізму таких груп та організацій, що зумовлює виникнення окремої злочинної галузі, яка обслуговує відмивання злочинних грошей. Вказане потребує детального вивчення з метою підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування. Способи вчинення легалізації (відмивання) досліджували такі вчені: В. М. Алієв, Л. І. Аркуша, П. Бернасконі, П. Джонсон, Ю. Д. Ілько, Я. Желтовські, О. Є. Користин, Ю. В. Коротков, В. В. Лавров, В. І. Михайлов, С. Хейден, С. С. Чернявський та ін. Утім, у зв'язку з прийняттям нового законодавства, а також динамічного пристосування злочинності до нових економічних та правових реалій доцільно розглянути проблеми розслідування крізь призму нових реалій.

За даними Генеральної прокуратури України, у 2015 р. досудове розслідування проводили за ст. 209 КК України щодо 58 злочинів, обліковано у звітному періоді – 23 злочини за вказаною статтею Кримінального кодексу України; закінчено досудове розслідування – щодо 5 кримінальних правопорушень [26]. При цьому варто врахувати, що легалізація (відмивання) має високий рівень латентності, що суттєво ускладнює процес виявлення ознак злочинної діяльності та подальше розслідування.

У першому розгорнутому визначенні криміналістичної характеристики злочинів Л. А. Сергєєв вказував на способи вчинення злочину; умови, в яких вчиняються злочини, та особливості обстановки; обста-

вини, пов'язані з безпосереднім об'єктом злочинного посягання, із суб'єктами та суб'єктивною стороною злочинів; зв'язки злочинів конкретного виду з іншими злочинами та окремими діями, які не є кримінально караними, але сприймаються такими, що мають схожість із цими злочинами за окремими об'єктивними ознаками; взаємозв'язки між вказаними групами обставин [170]. Це визначення найбільш точно підходить до характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оскільки в його основі превалює зумовленість іншою злочинною діяльністю. Варто зазначити, що способи вчинення цього виду злочину не є уніфікованими, їх варто класифікувати та розглядати залежно від особливостей предикатного злочину, від сфери економічної діяльності або установи легалізації (відмивання).

Так, важливе місце у фінансовій системі України належить спеціальним небанківським фінансовим інститутам, котрі акумулюють грошові кошти та накопичення населення, підприємств, держави, спеціалізуючись на виконанні окремих видів послуг або обслуговуванні незначної кількості клієнтів. Особливе місце в цій системі посідають спеціалізовані кредитно-фінансові установи, що певним чином працюють як банки, однак разом з тим мають вузьку спеціалізацію [200].

Основними напрямками діяльності цих установ є акумулювання заощаджень населення за допомогою внесків, випуску власних акцій, облігацій, продажу страхових полісів, кредитування певної сфери економіки або господарської діяльності, груп населення; надання іпотечних кредитів; організації пенсійного та соціального забезпечення населення; здійснення операцій у межах кредитної взаємодопомоги. Попри соціальну орієнтацію вказаного, головною проблемою існування цих структур є те, що злочинці постійно вигадують нові способи перетворення злочинних грошей на легальні. В основному для власних махінацій вони використовують небанківські фінансові установи, якими є юридичні особи, які, відповідно до чинного зако-

нодавства, не є банками, надають одну або декілька фінансових послуг і внесені до Державного реєстру фінансових установ [147].

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових послуг», до фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, – інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг. Не є фінансовими установами (не мають статусу фінансової установи) незалежні фінансові посередники, що надають послуги з видачі фінансових гарантій у порядку та на умовах, визначених Митним кодексом України; небанківська фінансова група – група юридичних осіб, які мають спільного контролера (крім банку), що складається з двох або більше фінансових установ, у якій небанківська фінансова установа (небанківські фінансові установи) здійснює переважну діяльність. Небанківська фінансова холдингова компанія та компанія з надання допоміжних послуг, яка має спільного контролера з учасниками небанківської фінансової групи, входять до складу небанківської фінансової групи. Переважна діяльність у групі здійснюється небанківською фінансовою установою (небанківськими фінансовими установами), якщо середньоарифметичне значення активів за останні чотири звітних квартали небанківської фінансової установи (небанківських фінансових установ) становить 50 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що входять до цієї групи, за цей період. Розрахунок переважної діяльності небанківської фінансової групи здійснюється щороку станом на 1 січня у порядку, визначеному цією статтею; небанківська фінансова холдингова компанія – фінансова холдингова компанія, переважною діяльністю фінансових установ, які є її дочірніми та асоційованими компаніями; учасники небанківської фінансової групи – банки та інші фінансові установи, небанківська

фінансова холдингова компанія, компанії з надання допоміжних послуг, які мають спільного контролера [73].

Типовими способами зловживань на ринку небанківських фінансових установ є: залучення та заволодіння грошовими коштами небанківської фінансової організації шляхом зловживання посадовими повноваженнями, керівними особами (главою правління, головним фінансистом, головним бухгалтером тощо) своїми службовим становищем, що, безумовно, поєднано з використанням завідомо фальсифікованих документів; акумулювання фінансових ресурсів у вигляді депозитів з подальшою видачею у вигляді кредитів на підставних осіб або афілійованих осіб; привласнення майна (грошових коштів) засновників Фонду фінансування будівництва.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності варто виділяти групи фіктивних та сумнівних експортних операцій з метою безпідставного повернення ПДВ і легалізації (відмивання) доходів. Так, підприємства експортують нехарактерні для їхньої діяльності види продукції, які проводяться через комітентів, що не є особами, які відповідають за фінансове регулювання. Найбільш поширеними методами незаконних операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності варто назвати таке:

- 1) придбання компаній, цінних паперів іноземних фірм та нерухомості за кордоном;
- 2) здійснення платежів за надані послуги іноземним партнерам (маркетинг, реклама тощо);
- 3) використання структурованих фінансових операцій (цільовий переказ на один або декілька рахунків в іноземному банку розбивається на декілька переказів, кожен з яких відповідає встановленому національним законом ліміту, що не підлягає фінансовому моніторингу та обов'язковому інформуванню державних органів, так званий «смарфінг»);
- 4) вивезення валюти за кордон з використанням пластикових кредитних карт;
- 5) вивезення готівкових коштів в іноземній валюті фізичними особами.

Так, 24.04.2016 на Закарпатті співробітниками Митної служби України заблоковано 24 вагони добротної деревини, оформленої як дрова, що прямували до Словаччини. До того ж, у документах значилась більша вага товару, ніж фактично, що давало б право власнику звертатися за поверненням ПДВ, а потім вживати заходів для легалізації (відмивання). Власник фірми – мешканець Московської області, а його підприємство зареєстроване в Україні [125]. У червні 2016 р. кількість таких вагонів, якими намагались перевезти під виглядом низькосортної деревини матеріал для виготовлення меблів у ЄС, збільшилась до 173 [129].

У сфері експортно-імпортних операцій виявляються способи, пов'язані із заниженням ціни на експортні товари; несвоєчасне повернення валюти; завищення ціни на імпортні товари; фальшиві імпортні контракти, фіктивні кредитні угоди.

Створення офшорних зон також сприяє легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. За даними FATF, в офшорних зонах станом на 01.01.2016 перебувало 11,5 трлн дол. США на рахунках приватних осіб, при цьому загальна сума становила 32 трлн дол. США, що свідчить про активне використання офшорних зон з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон», до офшорних зон належать: 1) британські залежні території: Острів Гернсі; Острів Джерсі; Острів Мен; Острів Олдерні; 2) Близький Схід: Бахрейн; 3) Центральна Америка: Беліз; 4) Європа: Андорра; Гібралтар; Монако; 5) Карибський регіон: Ангілья; Антигуа і Барбуда; Аруба; Багамські Острови; Барбадос; Бермудські Острови; Британські Віргінські Острови; Віргінські Острови (США); Гренада; Кайманові Острови; Монтсеррат; Нідерландські Антильські Острови; Пуерто-Рико; Сент-Вінсент і Гренадіни; Сент-Кітс і Невіс; Сент-Люсія; Співдружність Домініки; Теркс і Кайкос; 6) Африка: Ліберія; Сейшельські Острови; 7) Тихоокеанський регіон: Вануату; Маршаль-

ські Острови; Науру; Ніуе; Острови Кука; Самоа; 8) Південна Азія: Мальдівська Республіка [165].

Слідча практика стикається з прямим використанням офшорних зон, коли окремі країни не підпадають під таке визначення (наприклад, Чорногорія). Однак, при цьому дані про засновників, установчі документи, інформація про діяльність та товарообіг підприємства є за законодавством Чорногорії конфіденційними. Така ситуація є непоодинокую, а притаманна ще низці країн, які не вказані в розпорядженні Кабінету Міністрів України.

Така проблема є не лише в Україні. Так, зокрема, громадянин Німеччини може відкрити фірму в Сінгапурі, а потім взяти кредит у власної структури на придбання нерухомості (житла) у Німеччині, де за законодавством він має право не сплачувати податків на період виконання зобов'язань за кредитом. У такий спосіб особа ухиляється від сплати податків, а борг за кредитом сплачує сама собі – легалізує несплачені податки. Виявити таку схему не просто, оскільки рахунок у Сінгапурі є анонімним.

Для маскування причетності до офшорних країн підприємства використовують посередника, який не входить до офшорів. Найчастіше звертаються по такі послуги до структур Великобританії та Чехії, законодавство яких дозволяє укладення прямої угоди з офшорною компанією без збільшення оподаткування.

У другий спосіб маскування офшорної компанії може відбуватися також шляхом відкриття рахунку не в офшорній країні та придбання там корпоративного офісу. Так створюється видимість діяльності підприємства в неофшорній зоні. Офшорна компанія використовує адресу офісу банку, а зміну адреси самої структури здійснюють за допомогою іншої структури, яка займається доміциляцією юридичних послуг. Комісійні банку сплачуються як оплата за безпеку бізнесу.

Очевидно, що для ефективності розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, доцільно вдосконалити чинне законодавство, яке не змінювалося з 2011 р. Певним кроком є проект Закону України «Про податковий суверенітет України та

офшорні компанії», відповідно до якого розширена інформація про офшори. Так, у Реєстрі офшорів запропоновано вказувати відомості, достатні для визначення податковим резидентом України або контролюючим органом офшорного (неофшорного) статусу компанії – контрагента, зокрема:

а) перелік іноземних податкових юрисдикцій, які визнаються офшорними;

б) перелік іноземних країн, які не можуть бути визнані офшорними згідно із цим Законом (вважаються неофшорними країнами);

в) перелік типів компаній, зареєстрованих (інкорпорованих) у неофшорних країнах (офшорних компаній), але мають ознаки офшорних компаній;

г) докладні правила визначення офшорного (неофшорного) статусу компанії – іноземного контрагента [157].

Цей закон має дві глобальні цілі: по-перше, «визначити зміст податкового суверенітету України (як частини її політичного суверенітету), а також зміст податкового суверенітету інших країн з метою дотримання одного з наріжних принципів міжнародного права щодо рівноваги суверенних прав сторін, зокрема при вирішенні спорів з податкових питань»; по-друге, «знизити привабливість використання офшорних компаній з метою ухилення від оподаткування чи для незаконної репатріації капіталів за кордон України або для відмивання коштів резидентами України (у тому числі політично значущими особами)». При цьому «при належному запровадженні норм цього Закону прогнозується зростання легального номінального ВВП України приблизно на 10% (прогноз ВВП на 2016 р. затверджено на рівні 2262 млрд грн), отже, легальні доходи Зведеного бюджету зростуть мінімум на 68 млрд грн» [22].

Дискусійними виглядають пропозиції п. 11.2 та 11.3 ст. 11 проекту, згідно з якими в межах податкових юрисдикцій України не дозволяється створення офшорних зон, реєстрація офшорних компаній та відкриття анонімних рахунків для податкових резидентів України, при цьому будь-яка вільна (спеціальна) зона України, що має еконо-

мічний чи міграційний режим, відмінний від загального, створена на підставі п. 8 ч. 2 ст. 92 Конституції України [104], не може містити ознак офшорної зони щодо податкових резидентів України. Звертаємо увагу на те, що, відповідно до ст. 1 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб [60].

На нашу думку, потребують додаткового обґрунтування положення ст. 14 проекту щодо автоматичного надання статусу офшорної країні, яка не є членом ООН (п. 14.1) та з якою Україною не встановлені або зупинені (призупинені) дипломатичні та/або консульські відносини [22].

Однією зі сфер, у якій успішно здійснюється легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є спорт, це зумовлено маршрутизацією фінансових потоків, які стосуються: 1) права власності на футбольні клуби; 2) ринку трансферу та права власності на гравців; 3) букмекерської діяльності; 4) іміджевих прав, спонсорства й реклами. Прикладом того є гучна справа в історії ФІФА, що пов'язана з корупцією та легалізацією (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, про яку стало відомо в травні 2015 р., коли швейцарські правоохоронці заарештували декількох високопосадовців ФІФА. У західних ЗМІ розслідування цієї справи дістало назву «справа 150 млн дол. США», оскільки, за попередніми даними, саме така сума неправомірної вигоди була одержана та легалізована чиновниками, а за 10 років – 19 млрд дол. США [188].

Найбільш очевидним індикатором вчинення цього виду злочину може бути факт фінансування непрофесійного клубу. Так, після одержання повідомлення про підозрілу операцію від бухгалтера

підрозділу фінансової розвідки Франції було розпочато кримінальне розслідування, у результаті якого встановлено, що на рахунку футбольного клубу постійно виникав дефіцит, а в кінці сезону на балансі рахунків з'являлась значна сума грошей, що надсилалась бізнесменом через мережу своїх компаній. Бізнесмен був Президентом футбольного клубу, що ніби підтверджувало його зацікавленість у фінансуванні його діяльності. Однак, з іншого боку, інвестиції мали підозрілий характер, що пояснювалось таким: 1) значне фінансування здійснювалось без будь-якого обґрунтування та цільового призначення (ні фінансового, ні спортивного); 2) фінансування здійснювалось опосередковано через його компанії нераціонально, вказані розміри фінансової допомоги не відповідали фінансовому становищу його компаній. У процесі розслідування було доведено легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [75].

Інвестування у футбольні клуби створює ризики, оскільки цьому процесу не притаманна прозорість джерел походження фінансів, зокрема, під час придбання клубу. Так, у Бельгії підрозділ фінансової розвідки одержав повідомлення про сумнівну операцію, у якій був задіяний клуб Z., що мав скрутне фінансове становище та вживав заходів щодо залучення коштів для мінімізації ризику банкрутства (клуб потребував декілька мільйонів євро).

Перша фінансова допомога була запропонована фінансовою групою, заснованою в Південній Африці, особою, яка вже інвестувала кошти в іноземні клуби. Але після того, як банк на вимогу ПФР намагався з'ясувати джерело походження коштів, фінансова група з Південної Африки домовленості розірвала та відмовилася від своїх планів фінансування. Інша допомога була запропонована паном Коксом, інвестором, через свою компанію, зареєстровану в офшорній зоні. Підставою для перевірки стало те, що вказаний бізнесмен не був відомою особою у сфері спорту, підставою для перевірки стала також значна сума допомоги. У ході розслідування зібрали доказову базу про те, що Кокс був відомий поліції у зв'язку з причетністю до шах-

райства, а також легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

У Мексиці була встановлена легалізація (відмивання) через футбольний клуб доходів, одержаних від незаконної торгівлі наркотиками.

Підрозділам фінансової розвідки відомо, що футбол має тривалу історію інвестування коштів з боку фізичних осіб, які мають великі статки в інших сферах діяльності, включаючи політичних діячів та інвесторів із сумнівною репутацією.

Вкладаючи інвестиції у футбольні клуби, злочинці можуть отримувати право доступу до місцевих органів влади, а подеколи й до національних впливових кіл.

На окрему увагу заслуговує маніпуляція з квитками на матч. Готівкові кошти, одержані від їх продажу, також можна використовувати як спосіб легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. За встановленими правилами у вищій лізі вимагається встановлення суворої системи врахування осіб, що потрапили на стадіон, але в інших клубах такий механізм не регламентований. У зв'язку із цим, місцеві федерації погоджуються на випуск значної кількості квитків, і хоча клуби стверджують, що всі квитки продані, федерація цей факт не перевіряє. У дійсності вболівальників може бути на тисячу осіб менше, а кошти відмиваються шляхом придбання квитків на ці місця.

Певним чином інтернаціоналізації ринку праці для футбольних гравців сприяло Правило Босмана 1995 р., коли рішення Європейського суду з прав людини дозволило вільний рух футболістів між клубами та країнами. Ринок трансферу спортсменів став середовищем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Подеколи складно оцінити суму операції за гравця, з урахуванням того, що залучаються значні кошти, які перераховуються в іншу країну, що мінімізує можливість встановлення кінцевої точки призначення.

У подальшому може відбутися переоцінка спортсмена, що повністю відповідає способу відмивання доходів, який притаманний переоцінці товарів у сфері торгівлі.

Наступним індикатором ризиків є те, що міжнародний ринок трансферів нараховує близько 4 тис. агентів, зареєстрованих у FIFA, які виступають менеджерами футболістів. Для їх діяльності встановлені жорсткі правила, що забезпечує прозорість укладення контрактів на придбання спортсменів. Ризик полягає в тому, що значна кількість агентів працює без ліцензій, оскільки гравці мають право самостійно обирати своїх менеджерів з числа родичів або адвокатів, яких не контролює FIFA [191].

У країнах Європейського Союзу існує практика притягнення до відповідальності за договірні матчі. Так, UEFA звернувся до поліцейського управління Європолу по допомогу в розслідуванні фактів можливої підтасовки результатів матчів вищої ліги європейського футболу Азійським букмекерським синдикатом. У результаті Європол встановив, що в спорті прослідковуються випадки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що, безумовно, пов'язано з корупцією. У звіті Європолу було зазначено, що феномен підтасовки результатів гри в спорті – це одна зі сфер, в якій рівень криміналу зростає і яку Європол тримає під контролем» [228].

ПАРЕ була висловлена занепокоєність договірними спортивними змаганнями. У Резолюції 1602 (2008) про необхідність збереження європейської моделі спорту підкреслено, що нещодавні скандали в деяких європейських державах щодо незаконних ставок та фальсифікації результатів спричинили суттєву шкоду репутації спорту в Європі. Було визнано доцільним упроваджувати низку взаємопов'язаних механізмів для зниження ризику договірних матчів, незаконних ставок та інших форм корупції. Держави мають прийняти власні закони й забезпечити їх виконання. Асамблея закликала держави – члени Ради Європи забезпечити прозорість спортивних змагань [154]. Оскільки корупція тісно пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, 02.07.2015 в Україні був зареєстрований проект Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результа-

ти офіційних спортивних змагань», який був схвалений Верховною Радою України 03.11.2015 [61].

Очевидно, що ризики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, можуть виникнути під час фінансування партій. Це зумовило необхідність унормування цього процесу, а тому з метою запровадження державного фінансування партій, встановлення обмежень щодо розміру та джерел приватних внесків на користь партій у 2015 р. були зареєстровані відповідні законопроекти [156; 158]. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 08.10.2015 [48] суттєво вдосконалено порядок фінансування партій, що створює прозорий механізм контролю, зокрема, не допускається здійснення внесків на підтримку політичних партій:

- 1) органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- 2) державними та комунальними підприємствами, установами та організаціями, а також юридичними особами, в яких не менше десяти відсотків статутного капіталу або прав голосу прямо або опосередковано належать державі, органам місцевого самоврядування чи нерезидентам або кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»;
- 3) іноземними державами, іноземними юридичними особами, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є іноземці чи особи без громадянства;
- 4) незареєстрованими громадськими об'єднаннями, благодійними та релігійними об'єднаннями (організаціями);
- 5) громадянами України, які не досягли 18-річного віку, громадянами України, яких судом визнано недієздатними, а також анонімними особами або під псевдонімом;
- 6) іншими політичними партіями;
- 7) фізичними та юридичними особами, з якими укладено договір про закупівлю робіт, товарів чи послуг для забезпечення потреб держави або територіальної громади згідно із Законом України «Про здійснення державних закупівель», – протягом строку дії

такого договору та протягом одного року після припинення його, крім випадків, якщо загальна сума коштів, отримана за таким договором протягом строку дії договору та протягом двох років після припинення його дії, не перевищує 10% загальної суми доходу фізичної або юридичної особи за відповідний період; 8) фізичними та юридичними особами, які мають непогашений податковий борг.

Загальний розмір (сума) внеску (внесків) на підтримку політичної партії від громадянина України протягом одного року не може перевищувати чотирьохсот розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснювалися внески.

Загальний розмір (сума) внеску (внесків) на підтримку політичної партії від юридичної особи протягом року не може перевищувати восьмисот розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснювалися внески [70].

Оскільки розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належить до повноважень Національного антикорупційного бюро України, то доцільно розробити на підставі законів методичні рекомендації щодо виявлення ознак легалізації (відмивання) через фінансування партій.

В Україні найпоширенішим способом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є створення конвертаційних центрів, при цьому, як свідчить практика, ними можуть бути як спеціально створені підприємства для проведення фіктивних фінансових операцій, так і шляхом одержання доступу до рахунків підприємств, які здійснюють законну господарську діяльність.

Так, директор ТОВ «Талерман Трейд» у липні 2012 р. вступив у попередню змову з невстановленими особами, метою якої стало розроблення злочинного плану, спрямованого на підробку засобів доступу до банківського рахунку та легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Для досягнення своєї злочинної мети не встановлені досудовим розслідуванням особи розробили та реалізували спільний злочинний план, який полягав у необхідності створити видимість продажу через ряд підприємств певного товару, вико-

нання певних робіт (послуг), з рахунків реально діючих підприємств на рахунок ТОВ «Талерман Трейд» здійснити перерахування за це грошових коштів та в подальшому їх зняти готівкою з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом та використання їх на власні потреби, а також передачі невстановленим особам для використання їх у своїй господарській діяльності.

Для реалізації цього злочинного плану він та невстановлені особи залучили ряд юридичних осіб, а також обрали предмет продажу, тобто «товар» та «роботи», які будуть фігурувати в банківських документах з метою надання видимості здійснення перерахування грошових коштів за проведені господарські операції.

Спільний злочинний план обвинуваченого та інших невстановлених осіб був реалізований у декілька етапів. На першому етапі було створено видимість послідовного перепродажу товарно-матеріальних цінностей та виконання робіт між вказаними підприємствами. Так, за невстановлених обставин директором ТОВ «Талерман Трейд» та невстановленими досудовим розслідуванням особами було оформлено платіжні документи, які мали свідчити про начебто здійснену господарську операцію з реалізації ТОВ «Талерман Трейд» контрагентам товарно-матеріальних цінностей та виконання різноманітних робіт.

На другому етапі спільного злочинного плану з метою акумулювання грошових коштів здійснено перерахування грошових коштів з рахунків підприємств контрагентів на рахунок ТОВ «Талерман Трейд» № 2600334913598, який відкритий директором ТОВ «Талерман Трейд» у ПАТ «Діамантбанк» за, начебто, поставлені товарно-матеріальні цінності та виконані роботи.

На третьому етапі реалізації спільного злочинного плану виникла необхідність у створенні видимості документального оформлення законного зняття грошових коштів з рахунку ТОВ «Талерман Трейд» № 2600334913598, відкритого в ПАТ «Діамантбанк», одержаних унаслідок перерахування за безтоварні господарські операції.

Так, упродовж періоду 30.08.2012–09.11.2012 обвинуваченим за попередньою змовою з невстановленими особами перераховані

грошові кошти від підприємств контрагентів як оплата за товарно-матеріальні цінності та виконані роботи на рахунок ТОВ «Талерман Трейд» у ПАТ «Діамантбанк» зняті шляхом здійснення підробки засобів доступу до банківського рахунку підприємства.

Після перерахування грошових коштів на рахунок ТОВ «Талерман Трейд» № ..., при виконанні третього етапу злочинного плану, директор ТОВ «Талерман Трейд», використовуючи чекову книжку ТОВ «Талерман Трейд», через касу відділення № 50 ПАТ «Діамантбанк» переводив у готівкові кошти шляхом зняття з рахунку ввіреного йому підприємства як фінансової допомоги [181].

Аналіз слідчої та судової практики вказує на наявність випадків легалізації (відмивання) не лише фінансових активів, а й земельних ділянок, здобутих незаконним способом. Так, П. звинувачувався органом досудового слідства у скоєнні кримінального правопорушення, яке передбачене ч. 1 ст. 209 КК України, тобто в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, без тяжких наслідків. Згідно з матеріалами досудового розслідування, злочин було скоєно за таких обставин: П., будучи засновником та головою селянського (фермерського) господарства «Титул», маючи умисел на набуття, володіння, використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, з метою незаконного отримання у власність земельних ділянок, зловживаючи своїм службовим становищем, вніс до статуту СФГ «Титул» ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6 як своїх родичів, які особистої участі в роботі господарства не брали, не є родичами та не мали трудових відносин, а потім отримав державні акти на право власності на земельні ділянки. Шляхом приховування та використання незаконно отриманої земельної ділянки П. легалізував доходи, здобуті злочинним шляхом. За скоєння цього злочину П. був засуджений 08.11.2010 Новоайдарським районним судом Луганської області за ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366, 70, 75 КК України.

Продовжуючи реалізовувати свої злочинні дії, П. використовував отримані раніше завідомо злочинним шляхом земельні ділянки, вирощуючи на них сільськогосподарські культури для подальшої переробки, реалізації та отримання прибутку. У зв'язку з тяжким матеріальним становищем і відсутністю можливості утримувати й обробляти земельні паї 19.07.2010 П. прийнято рішення про ліквідацію СФГ «Титул», а також була подана заява голові Новоайдарської районної державної податкової адміністрації про анулювання державного акту на право власності на земельну ділянку. Таким чином П. фактично набув, заволодів та використовував майно, одержане внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а саме отримав у безоплатне користування належним йому селянським фермерським господарством «Титул» земельні ділянки загальним розміром 33,5473 га [180].

У слідчій практиці трапляються випадки неоднакового розуміння способів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що призводить до неправильної кваліфікації злочинів за ст. 209 КК України. Так, Ф. органами досудового слідства пред'явлене обвинувачення за ст. 209 ч. 1 та ст. 364 ч. 2 КК України, а саме, що Ф., працюючи на посаді директора ПАП «Вітамир» протягом 2005–2006 рр. унаслідок ухилення від сплати податку з доходів фізичних осіб на суму 247729,8 грн вчинив легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і зловживання службовим становищем, що завдало тяжких наслідків охоронюваним законом правам та інтересам громадян [133].

Обвинувачений, працюючи директором ПАП «Вітамир» і маючи в підпорядкуванні найманих працівників, будучи податковим агентом, діючи умисно, з корисливих мотивів, грубо порушуючи Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003, вчинив умисне ухилення від сплати податків, які входять до системи оподаткування, що призвело до фактичного недоотримання бюджетами коштів у значних розмірах.

Зокрема, протягом травня 2005 – жовтня 2006 р. при виплаті заробітної плати працівникам підприємства та оплаті за оренду земельних паїв пайовикам було нараховано та утримано з працівників і пайовиків 207 183,55 грн податку з доходів фізичних осіб. Однак, Ф., маючи на меті ухилення від сплати до бюджетів податків, умисно не перерахував суми податку з доходів фізичних осіб у розмірі 207 183,55 грн, а обігові кошти використав на інші потреби підприємства, унаслідок чого бюджети недоотримали податків та обов'язкових платежів на загальну суму 207 183,55 грн.

У своїх показаннях свідка ОСОБА_3, що у 2005–2006 рр. працювала головним бухгалтером ПАП «Вітамир», повідомила суду, що ці кошти були спрямовані за вказівкою Ф. на фінансово-господарську діяльність ПАП «Вітамир», а саме придбання паливно-мастильних матеріалів, оплату внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, виплату заробітної плати й інші господарські цілі.

Суд правильно оцінив докази та дійшов висновку, що Ф. потрібно виправдати за ч. 1 ст. 209, ч. 2 ст. 364 КК України за недоведеністю, виходячи з таких підстав.

Згідно з п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15.04.2005 № 5 [152], під легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно до абз. 4 ст. 1, ст. 2 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 249-IV та диспозиції ч. 1 ст. 209 КК України, належить розуміти вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна з метою надання правомірного вигляду володінню, їх використанню або розпорядженню ними чи дій, спрямованих на приховання джерел їх походження, а також вчинення з такими коштами або

іншим майном фінансової операції чи укладення щодо них угоди за умови усвідомлення особою того, що вони були одержані злочинним шляхом [179].

Згідно з п. 10 зазначеної постанови Пленуму, не можуть вважатись одержаними внаслідок вчинення передикатного діяння кошти або інше майно, якими особа не заволоділа (які не отримала) шляхом вчинення злочину, а які вона незаконно утримала, приховала, не передала державі за наявності обов'язку це зробити, а саме: кошти, не сплачені як податки, збори [152].

В іншому випадку також правоохоронними органами було складено обвинувальний акт, у якому вказано, що ОСОБА_1 вчинила привласнення чужого майна, яке було їй ввірене, вчиняла фінансові операції з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, та використання коштів, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Злочини вчинено за таких обставин. У період часу з 26.07.2011 по грудень 2011 р. ОСОБА_1 працювала продавцем у магазині «Копієчка» приватного підприємця ОСОБА_2 (АДРЕСА_2). Відповідно до договору «Про повну індивідуальну відповідальність» від 26.07.2011, ОСОБА_1 є матеріально відповідальною особою й зобов'язана: дбайливо ставитись до переданих їй на збереження або з іншою метою матеріальних цінностей підприємства та вживати заходів для запобігання збиткам, своєчасно повідомляти керівництво підприємства про всі обставини, що загрожують забезпеченню збереження ввірених їй матеріальних цінностей, вести облік, складати й передавати у визначеному порядку товарно-грошові та інші звіти про рух та рештки ввірених їй матеріальних цінностей, брати участь в інвентаризації ввірених їй матеріальних цінностей. Однак, ОСОБА_1, будучи матеріально відповідальною, діючи умисно з корисливих мотивів, у період із серпня по грудень 2011 р. привласнила гроші в сумі 3 873,65 грн, наявні на той момент у касі магазину та ввірени їй, якими в подальшому розпорядилася на власний розсуд.

Таким чином, приватному підприємцю ОСОБА_2 заподіяно шкоди в сумі 3873,65 грн [182].

Внесення завідомо неправдивих даних до документів з метою одержання кредиту не є способом вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оскільки в цьому випадку не приховується джерело походження коштів, яким є банк.

В Ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12.08.2008 вказано, що об'єктивною стороною злочину, передбаченого ст. 209 КК України, є встановлений порядок запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, передусім з метою недопущення надання правомірного вигляду джерелам походження, володінню і використанню або розпорядженню такими доходами. Одержання коштів у кредит із дотриманням відповідного порядку, але з наданням неправдивих даних, не утворює складу зазначеного злочину [198].

Проте, слідча практика містить низку випадків, коли за такими обставинами відкрито кримінальні провадження та скеровано до суду, про що свідчить такий приклад. Підсудна ОСОБА_1, будучи директором ТзОВ «Коломия-М'ясо» та службовою особою, умисно з корисливих мотивів, в інтересах третіх осіб, використовуючи своє службове становище, усупереч інтересам служби, завдала шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам юридичної особи, що спричинило тяжкі наслідки. Крім цього, підсудна ОСОБА_1, будучи службовою особою, внесла до офіційних документів завідомо неправдиві відомості, а також склала та видала завідомо неправдиві документи, що спричинило тяжкі наслідки, а також вчинила фінансові операції з коштами, які були одержані внаслідок вчинення нею суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинила дії, спрямовані на приховання незаконного походження таких коштів та володіння ними, прав на такі кошти, джерела їх походження, набуття, володіння та використання цих коштів, одержаних унаслідок вчинен-

ня суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Як встановлено в судовому засіданні, злочин вчинено за таких обставин.

Обвинувачена ОСОБА_1, працюючи директором ТзОВ «Коломия-М'ясо» та будучи службовою особою, з метою отримання банківського кредиту у Чернівецькій філії АКБ «ТАС-Комерцбанк» видала собі завідомо фіктивну довідку про заробітну плату за період 2005–2006 рр., до якої внесла завідомо неправдиві дані про отримання нею заробітної плати на очолюваному нею підприємстві, у розмірі 9000 грн на місяць, яку подала в банк, та 13.03.2006 оформила кредит на суму 250 тис. грн, які одержала готівкою.

Згодом отримані в банку кошти були внесені готівкою в касу підприємства у вигляді поворотної фінансової допомоги в сумі 250 тис. грн та використані підсудною ОСОБОЮ_1 у господарській діяльності підприємства. Після чого підсудна ОСОБА_1 з метою незаконного одержання доходів, здобутих злочинним шляхом, вчиняла фінансові операції та укладала угоди з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчиняла дії, спрямовані на приховання та маскуванню незаконного походження коштів і володіння ними, прав на такі кошти, джерела їх походження, легалізувавши отриманий нею незаконно кредит у розмірі 250 тис. грн [178].

Як зазначав О. Є. Користін, найчастіше процес легалізації (відмивання) здійснюється через такі канали: 1) незаконне переведення грошових коштів у готівку; 2) використання пральних комерційних структуру, зокрема, дочірніх підприємств, підставних фірм, довірених партнерів тощо для приховання результатів своєї фінансово-господарської діяльності; 3) приховування за межами країни та незаконне використання доходів від зовнішньоекономічної діяльності [106, с. 45].

Як показує практика, новими способами є задіяння сфери спорту, використання державних коштів цільових програм, створення конвєртаційних центрів, а також одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур, що здійснюють господарську діяльність, для конвєртації злочинних коштів.

Отже, способи вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, класифікують за сферами господарської діяльності як усередині країни, так і в межах транснаціональних корпорацій. Вони пов'язані з офшорними зонами, зумовлені відкриттям анонімних рахунків (законодавство деяких країн це дозволяє). Підвищений ризик вчинення легалізації (відмивання) наявний у сфері спорту, що потребує скеровувати зусилля на виявлення офіційних джерел набуття коштів, сплачених у вигляді благодійності.

Для забезпечення вказаного доцільно розширити повноваження правоохоронних органів щодо юридичних осіб: передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України запобіжні заходи для юридичних осіб на період розслідування – заборонити ліквідацію структури, продаж цінних паперів, фінансування партій, одержання нових ліцензій, брати участь у тендерах.

У зв'язку з попередньою тезою, природно, може виникнути заперечення стосовно змін до законодавства, оскільки воно прийняте нещодавно. Із цього приводу вдалою є відповідь колишнього голови Держфінмоніторингу (підрозділу фінансової розвідки), який стверджував, що, незважаючи на свою відносну «новизну», законодавство України у сфері запобігання відмиванню «брудних» грошей та фінансуванню тероризму схильне до так званого старіння, коли певні норми припиняють діяти або діють іншим чином, ніж це передбачалось під час їх створення. Це зумовлено тим, що кримінальний світ знаходить нові методи порушення закону. Це зобов'язує органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, створювати ефективніші засоби такої боротьби.

1.3. Слідова картина злочину

На думку В. Ю. Шепітька, типові сліди злочину, як елемент криміналістичної характеристики злочину, – це будь-які зміни середовища, що виникли внаслідок учинення в ньому злочину. Сліди злочину охоплюють: а) зміни в речовій обстановці; б) сліди-відображення (сліди рук, ніг, транспортних засобів, інструментів тощо); в) предмети – речові докази; г) документи (письмові, електронні тощо); д) ідеальні сліди (сліди пам'яті людини); е) запахові сліди; є) сліди-мікрочастинки; ж) звукові сліди [115, с. 279]. Учений вважає, що «слідову картину» утворюють обставини й сліди події злочину. Їх виявлення, аналіз, встановлення причинних зв'язків дають змогу побудувати картину події, сформувані уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховання злочину [114, с. 181].

М. І. Порубов, Г. І. Грамович, О. М. Порубов, Г. В. Федоров визначають криміналістичну характеристику злочину як систему науково обґрунтованої, узагальненої, криміналістично значущої інформації про найбільш типові, взаємопов'язані ознаки, властивості суспільно небезпечних діянь певного виду (груп), що сприяє обґрунтованому висуненню версій, вибору найбільш ефективних методів, прийомів і засобів розкриття та розслідування злочинів. До структури криміналістичної характеристики вони включають, перш за все, дані про матеріальні сліди злочину, а потім вказують на спосіб вчинення злочину, місце, час і механізм його вчинення, предмет злочинного посягання, цілі та мотиви кримінального діяння, дані про учасників кримінального процесу й обставини, що сприяли вчиненню злочину [112, с. 338–339].

В. А. Журавель стверджує, що сліди легалізації (відмивання) як відображення певних ознак специфіки такого роду злочинної діяльності є визначальними для організації процесу розслідування цієї

категорії злочинів, оскільки слідчий, спираючись на них, аналізує поточну слідчу ситуацію та порівнює її з типовою, висуває версії стосовно способу й суб'єкта легалізації (відмивання), розробляє програму та план розслідування, приймає рішення тактичного й методичного характеру [39, с. 244–245].

В. Г. Лукашевич та К. В. Калюга виводять слушну криміналістичну аксіому: «місце події – матеріальне середовище, що містить вихідну інформацію для визначення основних кваліфікуючих ознак злочину та прикмет особи, яка його вчинила» [89, с. 82].

У структурі зазначених слідів виокремлюють дві взаємопов'язані сукупності, що формуються на стадіях підготовки, вчинення та приховання як власне самої легалізації (відмивання), так і предикатного злочину, власне слідову картину легалізації (відмивання) доповнюють сліди предикатного злочину. Це надає підстави для висновку про те, що поняття «сліди легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» структурно складається з низки складових, зумовлених взаємозв'язком способів різних за кваліфікацією злочинів. Сліди легалізації (відмивання) можна розглядати як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому – це сліди, що виникають безпосередньо в ході легалізації (відмивання), а в широкому – вони доповнюються сукупністю слідів, що виникають у результаті предикатного злочину [39, с. 244–245].

Сліди легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, групують залежно від способу легалізації (відмивання), вони мають кореляційні залежності від того, яким способом вчиняється легалізація (відмивання) на території країни, де було вчинено предикатний злочин, чи за її межами.

Так, у конвертаційному центрі виявляється наявність великої кількості підписаних і засвідчених печаткою бланків фіктивних договорів виконання робіт або надання послуг, кошторисів, актів приймання тощо. Прикладом того є кримінальне провадження, у ході якого встановлено організовану злочинну групу, що зареєструвала фіктивне підприємство, метою якого була конвертація безготівкових

коштів у готівку за винагороду в 3–4% від конвертованої суми. Сутність операцій полягала в проведенні безтоварних операцій, наданні підприємству фіктивних документів, нібито, за придбання засобів захисту рослин. Загальна сума конвертованих коштів становила 1 832 321,15 грн, що призвело до завдання шкоди державі у вигляді несплачених податків на суму 273 501,27 грн [135]. У ході розслідування було вилучено 24 накладні, 29 податкових накладних, 8 рахунків.

Як свідчить слідча практика, такі фіктивні фірми подеколи створюють без усвідомленої згоди особи: реєстрація здійснюється за загубленими документами; викупленими в осіб, що мають асоціальний спосіб життя або введені в оману у зв'язку з необізнаністю та вразливим станом (надають гроші за документи особам похилого віку для вкрай необхідного лікування тощо), або з використанням довіри. Так, громадянин В., маючи умисел на підробку документів, які видаються або посвідчуються громадянином – підприємцем з метою їхнього подальшого використання іншою особою, за допомогою документів, наданих йому громадянином П., а саме паспорта та ідентифікаційного коду, зареєстрував останнього як приватного підприємця й у подальшому без відома П. використовував печатку ПП «Полторацький» для внесення хибних свідчень до документів купівлі-продажу сільськогосподарської продукції. У подальшому використовував ці документи для податкової звітності, безпідставно завищував валові витрати підприємства та суми податкового кредиту [136].

Отже, інформація може міститися в реєстраційних документах, для її виявлення проводять почеркознавчу експертизу з метою встановлення факту підробки підпису тощо. До слідчої картини також можна віднести саму обстановку, яка не відповідає сфері діяльності, задекларованій в офіційних документах. Придбання та зберігання сільськогосподарської продукції вимагає наявності транспортних засобів, складських приміщень, технічних засобів складування, пакування, дотримання температурного режиму, провітрювання тощо. Відсутність вказаного або наявність орендованого складського при-

міщення без ознак зберігання товару, або невідповідність розміру обсягам закупівлі також є комплексним елементом слідової картини.

Оскільки легалізація (відмивання) доходів може здійснюватися шляхом укладання фіктивних договорів на створення програмного забезпечення, проведення соціологічних досліджень, рекламної діяльності, послуг охорони, то сам предмет угоди може містити вказівку на ознаки злочину. Так, у кримінальному провадженні було встановлено, що фірма сплатила значні кошти, нібито, за проведення соціологічного дослідження, але після перевірки вказаного матеріалу виявилось, що предмет угоди є скопійованим матеріалом з Інтернету, який для цієї структури не має значення та за своєю суттю є хронологічно застарілим. За умови складання фіктивних документів на експорт товару правоохоронні органи встановлюють характер експортного товару, найменування, вид, кількісні і якісні показники, фактичну та оголошену вартість; походження товару, документи на придбання товару суб'єктами фіктивного експорту; документи, що свідчать про діяльність СПД-експортера (фіктивний характер діяльності, наявність потужностей для виробництва, зберігання та транспортування товару; відображення в бухгалтерських документах і податковій звітності постачальника відомостей про постачання товару; сплата ПДВ від отриманої покупцем суми тощо).

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [45], підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій. Первинні документи повинні бути складені під час здійснення господарської операції, а якщо це неможливо, безпосередньо після її закінчення. Для контролю та впорядкування оброблення даних на підставі первинних документів можуть бути складені зведені облікові документи.

Первинні та зведені облікові документи можуть бути складені на паперових або машинних носіях і повинні мати такі обов'язкові реквізити: назву документа (форми); дату й місце складання; назву підприємства, від імені якого складено документ; зміст та обсяг

господарської операції, одиницю виміру господарської операції; посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення; особистий підпис, аналог власноручного підпису або підпис, прирівняний до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис» [59], або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

Інформація, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, систематизується на рахунках бухгалтерського обліку в регістрах синтетичного та аналітичного обліку шляхом подвійного запису їх на взаємопов'язаних рахунках бухгалтерського обліку. Операції в іноземній валюті відображаються також у валюті розрахунків та платежів за кожною іноземною валютою окремо.

Дані аналітичних рахунків повинні бути тотожні відповідним рахункам синтетичного обліку на перше число кожного місяця. Регістри бухгалтерського обліку повинні мати назву, період реєстрації господарських операцій, прізвища і підписи або інші дані, що дають змогу ідентифікувати осіб, які брали участь у їх складанні. У разі складання та зберігання первинних документів і регістрів бухгалтерського обліку на машинних носіях інформації підприємство зобов'язане за свій рахунок виготовити їх копії на паперових носіях на вимогу інших учасників господарських операцій, а також правоохоронних органів та відповідних органів у межах їх повноважень, передбачених законами. Підприємство вживає всіх необхідних заходів для запобігання несанкціонованому та непомітному виправленню записів у первинних документах і регістрах бухгалтерського обліку та забезпечує їх належне зберігання протягом встановленого строку.

Копії первинних документів та регістрів бухгалтерського обліку можуть бути вилучені в підприємства лише за рішенням відповідних органів, прийнятим у межах їх повноважень, передбачених законами. Обов'язковим є складання реєстру документів, що вилучаються в порядку, встановленому законодавством. Вилучення оригіналів таких

документів та реєстрів заборонено, крім випадків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством.

Про вказане свідчить такий приклад. Заволодівши незаконним способом грошовими коштами в сумі 447 тис. грн, тобто в результаті вчинених ним злочинів, передбачених ч. 5 ст. 191 та ч. 2 ст. 366 КК України, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від 7 до 12 років і від 2 до 5 років відповідно, ОСОБА_3 за попередньою змовою в групі з невстановленою слідством особою навмисно, з метою легалізації (відмивання) коштів у сумі 447 000,00 грн, отриманих завідомо злочинним шляхом, почала здійснювати фінансові та інші операції з грошовими коштами.

Так, наступного дня ОСОБА_3 у змові й разом з невстановленою слідством особою із зазначеної суми незаконно, з метою легалізації (відмивання) цієї суми, користуючись своїм посадовим становищем директора ФГ «ОСОБА_3», перевів з рахунку ФГ «ОСОБА_3» на рахунок ТОВ «Горіхпромзбут» спочатку 6000 грн, нібито як оплату за оренду трактора згідно з фіктивним договором, потім 54 299,76 грн, нібито, за складання проекту землеустрою й проекту створення горіхоплодових насаджень, і 100 000 грн на поповнення свого карткового рахунку № НОМЕР_3 в АКБ «Імексбанк». Усього за добу ОСОБА_3 незаконно легалізувала одержаних злочинним шляхом коштів на загальну суму 160 299,76 грн.

Далі ОСОБА_3 перерахувала зі свого рахунку на рахунок ПП «Фрезис» 13 424,40 грн, нібито, як оплату за перевезення мінеральних добрив згідно з фіктивним договором 3-08; на рахунок СФГ «Зірка» – 16 207,20 грн, нібито, як оплату за внесення мінеральних добрив і плантажну оранку; на рахунок ТОВ «Горіхпормзбут» – 94 000,00 грн, як оплату за придбання фермоагрегату, а всього за добу ОСОБА_3 легалізувала коштів у загальній сумі 123 621,60 грн.

Аналогічно ОСОБА_3, продовжуючи легалізовувати (відмивати) бюджетні кошти, перерахувала на рахунок фізичної особи-підприємця «ОСОБА_5» 3 640,00 грн, нібито, як передоплату за технічне обладнання, у цей самий день на рахунок СПД «ОСОБА_6» – 20 000,00 грн,

нібито, за пилораму; 3640,00 грн – нібито, як оплату за технічне обладнання; а також інші суми як спонсорську допомогу.

Усього ОСОБА_3 за попередньою змовою в групі з невстановленою слідством особою легалізувала (відмила) 446 999,81 грн з викрадених нею разом з невстановленою особою 447 000,00 грн, виділених, нібито, на закладення й розвиток садових насаджень у Кодимському районі [177].

У випадку легалізації (відмивання) доходів за допомогою цінних паперів злочинці, попри чітку регламентацію фондового ринку Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» [74], використовують можливості приховання джерела походження активів. Саме тому у 2003 р. Європейська комісія затвердила Директиву 2003/6/ЕС «Про інсайдерські операції і маніпулювання на ринку», тим самим посиливши вимоги до поширення непублічної інформації [35].

При розслідуванні схем відмивання злочинних доходів з використанням цінних паперів виникають проблеми, пов'язані зі значною кількістю фінансових операцій та високою ймовірністю «змішування» «брудних» та легальних активів. Така проблема потребує для її вирішення використання спеціальних методів виявлення слідової інформації. Техніка розслідування відмивання злочинних коштів на ринку цінних паперів є подібною до проведення розслідувань в інших сферах. Водночас розслідування відмивання злочинних коштів у цій сфері потребує особливих методів у зв'язку з наявними специфічними рисами, такими як: значна кількість угод та фінансових операцій із цінними паперами може бути укладена дуже швидко й у короткий проміжок часу (або на велику суму); велика ймовірність «змішування» «чистих» і «брудних» коштів; інсайдерські операції/маніпулювання ринком цінних паперів і предикатний злочин тісно пов'язані між собою.

Слідова картина сприяє формуванню початкової інформації, яка дає підстави для визначення специфіки (особливостей) етапів розслідування.

Серед основних етапів легалізації (відмивання) можна виділити такі: отримання первинних («сирих») даних; виникнення підозри, прийняття рішення про проведення розслідування; аналіз, який включає побудову схем операцій, встановлення кола учасників на підставі наявної слідової картини (документів); збір додаткової інформації; виявлення невідповідностей; підготовка матеріалів, які підтверджують підозри.

На етапі отримання первинних даних важливим є отримання Держфінмоніторингом України повідомлень про значну кількість угод на ринку цінних паперів. Отримання такої інформації регламентовано через застосування «порогового» підходу з обов'язковим повідомленням про окремі операції із цінними паперами (наприклад: проведення фінансових операцій із цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях, або купівля особою цінних паперів за готівку).

До основних ознак відмивання з використанням цінних паперів можна віднести таке: придбання резидентами за договорами-дорученнями пакетів акцій (часто неліквідних) вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності у фірм-нерезидентів за цінами, значно вищими від їхньої ринкової вартості; укладання угод юридичною особою з однієї й тією самою стороною щодо купівлі, а потім продажу тих самих цінних паперів; операції з ощадними сертифікатами й іншими цінними паперами, які регулярно погашаються або викуповуються в короткий строк з моменту їхнього випуску; одержання прав власності на «великий» пакет цінних паперів за договорами дарування або міни; регулярні операції купівлі з подальшим перепродажем цінних паперів, які не мають котирування й вільно не обертаються на організованому ринку цінних паперів (за умови, що прибуток від їхньої реалізації спрямований на придбання високоліквідних цінних паперів, які вільно обертаються на організованому ринку); одночасне виставлення клієнтом доручень на купівлю й продаж цінних паперів та інших похідних фінансових інструментів за цінами, які мають помітне відхилення від поточних ринкових цін за аналогічними

угодами; оскільки операції здійснюються через різні сегменти ринку фінансових послуг, то права власності й контролю можуть бути приховані за допомогою номінальних власників, юридичних осіб, трастів тощо.

Останніми роками на фондових ринках світу, у тому числі на вітчизняному, спостерігається збільшення кількості протиправних операцій та порушень норм законодавства.

Актуальним на сьогодні є питання обігу на ринку цінних паперів «сміттєвих» цінних паперів, акцій неіснуючих акціонерних товариств, акцій емітентів, випуски акцій яких скасовано або зупинено, використання в схемах легалізації (відмивання) «брудних» коштів неліквідних акцій підприємств-банкрутів, акцій, які не обертаються на біржовому ринку цінних паперів та не мають реальної ринкової ціни, формування такими акціями статутних фондів акціонерних товариств.

Способи здійснення шахрайства на ринку цінних паперів можна об'єднати в такі групи: використання різних підроблених документів; застосування різноманітних фіктивних цінних паперів; одержання передоплати цінними паперами за різними договорами або цінними паперами як предмета договору купівлі-продажу без їхньої реальної оплати; шахрайство під видом професійного учасника ринку цінних паперів; видача свідомо неправильно складеного векселя, неправильного оформлення індосаменту, свідомої зміни, виправлення, псування написів на векселі; створення «фінансової піраміди»; використання спеціально створених комп'ютерних програм або мережі Інтернет. Наприклад, до класичних зловживань у процесі реєстраторської діяльності належить розкрадання акцій за допомогою підробленого передавального розпорядження (сторонніми особами або в результаті внутрішньої змови персоналу).

Виходячи з обсягів фінансових ресурсів, доступних злочинним угрупованням, існує ризик змови з фахівцями ринку цінних паперів. Одночасно серед важливих критеріїв ризику легалізації (відмивання) коштів на ринку цінних паперів можна виділити невжиття брокером

процедур вивчення клієнта іншого брокера, який бере участь у проведенні операції (здійснення інвестування).

Наступний приклад показує, як можна використовувати професійну діяльність на ринку цінних паперів у тіньових схемах. Так, відкритим акціонерним товариством було емітовано й зареєстровано опціонів у загальній кількості 10,6 млн од. Через біржу опціони були продані декільком українським юридичним особам. Із часом усі ці опціони локалізувались у групи нерезидентів, зареєстрованих у Швеції та на Британських Віргінських Островах. У подальшому нерезиденти продали опціони українському торговцю цінними паперами, але їх кількість уже становила 13,6 млн од. Таким чином, кількість переданих опціонів перевищила кількість випуску на 3 млн од.

Таке перевищення виникло внаслідок повторного продажу опціонів з однаковими номером сертифікатів, а також тому, що операції обміну опціонами (передача на погашення, заміну) між нерезидентами та торговцями цінних паперів відбувалися без участі біржі, що суперечить п. 2 Правил випуску та обігу фондових деривативів, затверджених рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 24.06.1997 № 13, згідно з яким розміщення та обіг цінних паперів мають відбуватися виключно на фондових біржах чи в організаційно оформлених позабіржових торговельно-інформаційних системах.

Отже, безконтрольне, без участі фондових бірж переміщення опціонів до нерезидентів та їх подальший повторний продаж торговцям цінних паперів створили умови для накопичення значних грошових коштів у продавців опціонів та їх перерахування на рахунки нерезидентів, відкритих у банках за межами України [190].

На сьогодні спостерігається збільшення обсягів розсилки електронних листів та кількості сайтів з пропозиціями легкого заробітку. Це можуть бути спроби використати користувачів як «дропів» – користувачів, через рахунки яких відмиваються гроші, отримані шляхом кіберзлочинів. Користувачеві пропонують добре оплачувану роботу, яка пов'язана з Інтернетом і не потребує досвіду або кваліфі-

кації. При оформленні на роботу вимагають деякі особові дані й номер банківського рахунку, на який можна одержувати грошові перекази. Потім «дропа» просять розмістити за комісію гроші (злочинного походження) на своєму банківському рахунку й перевести їх на іншій. До слідової картини також належать відеозаписи в банківських установах.

У деяких країнах запроваджено обов'язкове відеофіксування нотаріальних дій з метою подальшого доведення використання підрубних паспортів або використання дійсних документів сторонніми особами.

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», з метою збереження слідової картини необхідно зберігати офіційні документи, інші документи (у тому числі створені суб'єктом первинного фінансового моніторингу електронні документи), їх копії щодо ідентифікації осіб (клієнтів, представників клієнтів), а також осіб, яким суб'єктом первинного фінансового моніторингу було відмовлено у проведенні фінансових операцій, вивчення клієнта, уточнення інформації про клієнта, а також усі документи, що стосуються ділових відносин (проведення фінансової операції) з клієнтом (включаючи результати будь-якого аналізу під час проведення заходів щодо верифікації клієнта чи поглибленої перевірки клієнта), не менше п'яти років після завершення фінансової операції, завершення ділових відносин з клієнтом, а всі необхідні дані про фінансові операції (достатні для того, щоб простежити хід операції) – не менше п'яти років після завершення операції, закриття рахунку, припинення ділових відносин. Нормативно-правовим актом суб'єкта державного фінансового моніторингу, який відповідно до цього Закону виконує функції державного регулювання і нагляду за суб'єктом первинного фінансового моніторингу, можуть встановлюватися більш тривалі строки зберігання документів [63].

Слідова інформація також може вказувати на певну специфіку, зокрема, вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочин-

ним шляхом організованими групами, створеними на етнічній основі; кримінальних коштів, одержаних у сфері проведення тендерів (тендерна документація); від діяльності у фармацевтичній сфері (медична документація); візитки перекладачів (мова вказує на специфіку регіону); зв'язок з політичними діячами тощо. Так, у червні 2016 р. в Іспанії в результаті проведення операції затримано сім осіб, серед яких шестеро росіян і один українець, яких підозрюють у відмиванні коштів. Затримані є представниками тамбовської та таганської організованих злочинних груп. За версією правоохоронних органів, двоє російських громадян налагодили систему легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а потім переїхали до Таррагону (Каталонія), звідки контролювали діяльність підопічних. Під час перебування в Іспанії підозрювані демонстрували «відмінні контакти» з політиками своєї країни, а також зв'язки з наркокартелями в колумбійських містах Калі та Медельїн [196].

Під час огляду офісів варто звертати увагу не лише на документи, що свідчать про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. На рівень організованості злочинної організації може вказувати наявність зброї, наркотиків, фальшивих закордонних паспортів тощо. Так, у Києві співробітники податкової міліції виявили центр з легалізації (відмивання) «брудних» коштів з обігом у 300 млн грн (близько 11,6 млн дол. США), під час обшуку вилучено зброю та 8 тис. набоїв [17].

А. В. Баланюк застерігав, що, незалежно від того, наскільки швидким був процес вчинення злочину, він ніколи не є одномоментним актом, а являє собою складну систему вчинків та дій винуватої особи до, під час та після злочинної події [12, с. 29]. А ознаки цього необхідно читати за слідовою картиною кримінального правопорушення.

Законом України «Про запобігання корупції» встановлені заходи фінансового контролю за особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Із цією метою зазначені особи зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань

запобігання корупції відповідну декларацію за минулий рік за встановленою Агентством формою [62].

Поряд зі встановленою законодавством кримінальною відповідальністю за декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України), відомості що відображаються в електронних деклараціях, можуть бути використані при виявленні ознак легалізації (відмивання) злочинних доходів як електронні докази.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України суттєво змінило процедуру збору доказів, однак невирішеним залишилось питання використання електронних доказів. Ідеться, зокрема, про визначення електронних доказів, способи їх одержання, визначення їх належності, допустимості, можливості використання міжнародної правової допомоги в розкритті IP-адрес користувачів світової мережі у випадку підозри щодо вчинення ними кримінальних правопорушень тощо.

Вказані питання досліджували М. В. Салтевський [168], О. Г. Волеводз [28], Б. В. Анреєв, П. Н. Пак, В. П. Хорст [3], В. О. Голубєв, Т. А. Сайтарли [31] та ін. Разом із тим варто визнати, що у вітчизняній науці кримінального процесу та криміналістики недостатньо уваги приділено розробці концепції кібердоказів, незважаючи на те, що слідча та судова практика потребує не тільки правового визначення, тлумачення, а й науково-методичного забезпечення кримінального провадження в цій категорії злочинів, а особливо у сфері міжнародного співробітництва.

Н. М. Ахтирська відзначає, що виникнення цифрового простору, де щохвилини створюється додаткова інформація, авторами та користувачами якої є незліченна кількість осіб з усього світу, створило так званий кіберландшафт, який абсолютно не можна оцінювати усталеними поняттями, що застосовуються в реальному світі. Виникла проблема балансу прав людини, конфіденційності, анонімності та безпеки держави й суспільства. Наукова дискусія із цього приводу набула гостроти після того, як Джуліан Ассандж оприлюднив секретну інформацію про військові злочини, шпигунські скандали, корупцію високопосадовців, за

що його оголосили в міжнародний розшук, звинувачували, заарештовували, судили. Едвард Сноуден, американський технічний спеціаліст, колишній співробітник ЦРУ та Агентства національної безпеки США, розкрив секретну інформацію, яка стосується тотального слідкування американських спецслужб за інформаційними комунікаціями громадян багатьох держав за допомогою інформаційних мереж та мереж зв'язку, у тому числі дані про проекти PRISM, X-Keyscore та Tempora. За даними доповіді Пентагону, Сноуден викрав 1,7 млн секретних файлів, які стосуються життєво важливих операцій американської армії, флоту, морської піхоти та військово-повітряних сил [143]. Сноудену заочно пред'явлено обвинувачення в шпигунстві та викраденні державної власності, він оголошений у міжнародний розшук.

У зв'язку із цим постають питання, що таке докази в інформаційних технологіях, яким чином їх одержувати, оцінювати та використовувати.

Відповідно до ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1). Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2). У ст. 99 КПК України подано визначення, згідно з яким документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1). Зокрема, до документів можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 2). Наведене

свідчить, що законодавець допускає використання електронних носіїв інформації, проте уточнює, що доказ має бути матеріальним об'єктом.

Електронні докази мають спільні риси з традиційними доказами, але водночас мають низку унікальних характеристик:

1) їх не видно неозброєним оком: вилучити їх зазвичай може лише спеціаліст;

2) вони є нестійкими, за певних обставин інформація в пам'яті пристрою може бути змінена або втрачена. Наприклад, при розрядці пристрою або недостатності пам'яті система накладає (записує) нову інформацію замість попередньої, а це значить, що й докази можуть бути знищені. Комп'ютерна пам'ять може бути пошкоджена або знищена під впливом фізичних факторів (високий рівень вологості, висока температура) та електромагнітних хвиль;

3) вони можуть бути змінені або знищені в процесі експлуатації пристрою: пам'ять комп'ютера постійно змінюється на команду користувача («зберегти», «знищити») або операційної системи;

4) їх можна копіювати без втрати якості необмежену кількість разів, і будь-яка наступна копія не буде відрізнятися від оригіналу. Завдяки цій унікальній особливості різні спеціалісти можуть паралельно й одночасно досліджувати копії одного й того самого документа, не торкаючись оригіналу;

5) нові технології розвиваються з великою швидкістю, а тому методи й процедури збору та дослідження електронних доказів мають постійно оновлюватися.

На думку Н. М. Ахтирської, необхідно закріпити на законодавчому рівні, що електронні докази – це дані, які підтверджують факти, інформацію або концепцію у формі, придатній для обробки за допомогою комп'ютерних систем, у тому числі програми виконання комп'ютерною системою або інших дій. Джерелами електронних доказів доцільно визнавати електронні пристрої: комп'ютери, периферійні пристрої, комп'ютерні мережі, мобільні телефони, цифрові камери та інші портативні пристрої, у тому числі мережу Інтернет. Інформація із цих джерел не має фізичної форми [9].

1.4. Особа злочинця

Вивчення особи, яка вчинила злочин, визначено В. П. Лавровим як цілеспрямовану діяльність слідчого щодо встановлення певної сукупності даних, що характеризують підозрюваного (обвинуваченого) та мають значення для правильного застосування норм кримінального закону, точного дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, вибору й використання найбільш ефективних прийомів при проведенні окремих слідчих дій, а також вжиття заходів щодо запобігання злочинам [111, с. 205]. Основними етапами розвитку вчення про особу злочинця, на думку науковця, є: активне дослідження особи засудженого в 1920-х рр. (Н. М. Гернет, Б. С. Утевський та ін.); замовчування питання про особу обвинуваченого, засудженого в літературі періоду масових репресій у 1930–1940-і рр.); ретельне дослідження особи злочинця кримінологами та криміналістами-«шестидесятниками» (Н. Т. Ведерніков, О. А. Герцензон, Ф. В. Глазирін, І. І. Карпець, М. Г. Коршик, С. С. Стьопичев та ін.); поступова втрата інтересу до особи обвинуваченого в 1980-х рр.; повернення до цієї проблеми в теперішній час нарівні з дослідженням особи потерпілого та свідка [111, с. 201].

У науці відбувається дискусія стосовно того, кого ж вважати суб'єктом цього злочину: чи є таким суб'єктом особа, яка вчиняла лише предикатний злочин, однак жодним чином не причетна до самого процесу приховання джерела походження активів? О. М. Чаричанський вважав, що дискусія щодо суб'єкта легалізації (відмивання) виникла через неоднозначне тлумачення правниками положень Страсбурзької конвенції 1990 р. «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом», яка не вимагає, а лише пропонує не застосовувати до осіб, що вчинили предикатні злочини, норм про легалізацію (відмивання). Проте, на думку вищевказаного вченого, звуження кола суб'єктів легалізації (відмивання) шляхом виключення з нього осіб, що вчинили предикатний злочин, недопустиме [209, с. 55].

З кримінально-правової точки зору, суб'єкт злочину загальний. Якщо злочин виражається у вчиненні відповідних правочинів, за це може відповідати особа, яка набула в установленому законом порядку повної цивільної дієздатності й не позбавлена дієздатності судом або не обмежена в ній. Згідно зі ст. 209 КК України, може нести відповідальність як особа, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, і наступні дії, які охоплюються поняттям легалізації (відмивання), так і той, хто не вчиняв предикатного діяння. Особи, які не виконують об'єктивної сторони легалізації (відмивання), але умисно сприяють їй шляхом дії або бездіяльності (наприклад, надають можливість скористатися банківським рахунком), можуть бути притягнені до відповідальності як пособники з посиланням на ч. 5 ст. 27 КК України. Це стосується й працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу, нотаріусів, фінансових консультантів. Однак, за наявності підстав зазначені особи можуть бути визнані виконавцями злочину [131, с. 573].

На думку В. А. Журавля, доцільно ретельно вивчати не тільки безпосереднього виконавця (легалізатора), а й осіб, які є співучасниками та виявлення яких дає змогу в подальшому відтворити механізм злочину, визначити його спосіб, а також коло осіб, що залучалися до відмивання коштів, але не усвідомлювали злочинного характеру їх походження, щоб тактично правильно побудувати проведення відповідних слідчих дій.

Усіх осіб, причетних до легалізації (відмивання), він поділяє на дві великі групи:

1) особи, які вчинили предикатний злочин і самі в подальшому відмивають «свої» гроші, тобто є власниками злочинно здобутих доходів;

2) особи, які здійснюють легалізацію (відмивання) злочинно здобутих доходів інших осіб. Останніх поділено таким чином: а) особи, які мають право вчиняти правочини від імені юридичної особи, а також виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції (керівники підприємств, установ, організацій, головні бухгалтери); б) особи, які мають право здійснювати фінансові

операції відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 (співробітники банківських установ, фінансових груп, кредитних спілок, страхових компаній, довірчих товариств, інвестиційних фондів, клірингових палат, трастових компаній, фондів та інших бірж, брокерських і дилерських контор, установ зв'язку тощо), а також особи, які внаслідок вимог закону зобов'язані вчиняти певні дії з надання правочину встановленої законом форми (нотаріуси, працівники реєстраційних органів, наприклад, бюро технічної інвентаризації); в) особи, які професійно займаються легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, що є характерним для офшорних юрисдикцій (адвокати, бухгалтери, брокери, агенти з пошуку осіб, які мають намір здійснити легалізацію (відмивання) в цій офшорній зоні; г) особи, яких залучено до здійснення фінансових операцій із використанням можливостей комп'ютерної техніки, так звані злочинці-інтелектуали; ж) особи, які внаслідок свого високого службового становища сприяють суб'єктам легалізації (відмивання) (депутати, чиновники різних відомств) [39, с. 240–241].

Л. І. Аркуша поділяє осіб, причетних до легалізації, на кілька груп залежно від характеру професійної діяльності й наявності певних навичок, що використовуються для легалізації злочинно одержаних доходів.

До *першої* групи можна зарахувати керівників підприємств, організацій і установ, працівників банків та інших кредитних організацій. За вивченими кримінальними справами вони становлять 24,6% від загальної кількості.

Характерною рисою цієї категорії суб'єктів є високий рівень професіоналізму в банківській (фінансовій) сфері.

Друга група представлена звичайними працівниками, а також особами, що не є стороною в угодах, але за вимогами законодавства зобов'язані вчиняти певні дії для надання угоди встановленої законом форми (нотаріуси, працівники реєстраційних органів). Їх можна назвати «допоміжною ланкою».

До *третьої групи* належать керівники середньої ланки банківських та інших кредитних установ – начальники кредитного відділу, обліку операцій у національній валюті, обліку цінних паперів, валютних операцій, фінансового контролю, а також звичайні касири, оператори з надання послуг із готівкою, працівники деяких інших підрозділів, що відповідають за електронні перекази, операції між рахунками юридичних осіб тощо.

Четверту групу осіб, за допомогою яких може відбуватися легалізація, становлять так звані «інтелектуали», що використовують можливості комп'ютерної техніки для введення коштів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, у легальний обіг. До цієї ж групи належать особи, які беруть участь у легалізації з використанням банківських комп'ютерних систем.

До *п'ятої групи* належать інші особи, які можуть сприяти легалізації: депутати й високопосадовці різних органів законодавчої та виконавчої влади.

До *шостої групи* можна віднести суб'єктів злочину – осіб, що професійно займаються легалізацією. Наявність цієї групи осіб характерна для офшорів. Ідеться про використання для цілей легалізації послуг спеціальних брокерів і агентів, що займаються пошуком осіб та мають наміри легалізувати кошти в цій офшорній зоні. Цими особами часто є посередники при відкритті рахунків, проведенні трастових, інвестиційних та інших фінансових операцій.

Сьому групу становлять так звані консалтингові фірми як добре завуальовані структури, що спеціалізуються на розробці досить складних фінансових схем і всебічному аналізі законодавства, що регулює фінансово-господарську діяльність, з метою виявлення в ньому лазівок, які можна використовувати в процесі легалізації.

Психічна діяльність суб'єкта легалізації злочинних доходів містить у собі визначення умов, на яких інша особа може передавати для легалізації грошові кошти або інше майно; усвідомлення факту одержання іншою особою коштів або іншого майна злочинним шляхом; визначення кінцевої мети – створення законних цивільно-правових

основ для здобуття права власності на грошові кошти або інше майно, одержаних іншими особами злочинним шляхом; планування злочинної діяльності; визначення завдань проміжних етапів легалізації; мотиви здійснення злочинної діяльності; інші психічні процеси, що управляють поведінкою суб'єктів [6].

Як зазначають В. М. Киричко і О. І. Перепелиця, виникнення проблеми відмивання «брудних» грошей прямо пов'язано з діяльністю організованої злочинності. Потенційна загроза цього процесу полягає в тому, що з метою досягнення нового витку надприбутків при невідпрацьованих механізмах приватизації та роздержавлення злочинні структури можуть стати власниками основного обсягу матеріальних цінностей. При цьому з розвитком внутрішніх організаційних структур вони все щільніше вбудовуються в злочинні міжнародні організації та виходять на транснаціональний рівень. Отже, через «відмивання» доходів, одержаних злочинним шляхом, надають вигляду законних засобів, щоб надалі впровадити їх в економічні та фінансові структури держав [93].

Аналіз існуючих праць свідчить, що науковці класифікують за різними критеріями лише фізичну особу, причетну до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Проте євроінтеграційні процеси суттєво вплинули на чинне законодавство, зумовивши визнання і юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності за певні види. Так, Л. М. Горбунова співвідносила норми міжнародного права та чинного законодавства, на підставі чого пропонувала розширення кола суб'єктів первинного фінансового моніторингу та правової можливості притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб [32, с. 77–80]; С. С. Чернявський обґрунтовував доцільність розширення кола операцій, які підлягають перевірці (зокрема, джерело походження коштів, які вносяться як застава в кримінальному провадженні) [210, с. 91–96]. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 Криміналь-

ний кодекс України доповнено Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [46]. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 96-3 КК України, підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 209 і 306 КК України. Отже, за вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та використання коштів від незаконного обігу наркотиків, настає кримінальна відповідальність юридичних осіб. Відповідно до Примітки 1 до цієї статті, під уповноваженими особами юридичної особи потрібно розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи. Відповідно до Примітки 2, зокрема, злочини, передбачені ст. 209 та 306, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Згідно зі ст. 96-4 КК України, заходи кримінально-правового характеру у випадках вчинення юридичною особою злочину, передбаченого ст. 209 та 306 КК України, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій. Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25% в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та

шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

Такий підхід законодавця є виправданим, оскільки практично для всіх значних механізмів легалізації (відмивання) доходів характерна участь фіктивних фірм (юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності). Часто організації створюються на нетривалий час за підробленими документами або на підставних осіб. У ці організації переводять здобуті злочинним шляхом кошти, які потім конвертують і переводять на рахунки «своїх» організацій, розташованих найчастіше в офшорних зонах. Ці організації й легалізують через рахунки різних компаній «брудні» кошти.

Зокрема, в Україні з метою легалізації (відмивання) злочинних коштів можуть бути створені компанії, які проходять повну державну реєстрацію. Попри це, при перевірці державними органами з'ясовується, що вони мають ознаки фіктивності. Як правило, фіктивні фірми створені шляхом придбання вже існуючої фірми або заснування нової (за допомогою нелегальних методів). Час функціонування таких фірм вельми різноманітний: від декількох днів до декількох років. У деяких випадках вони уникають постановки на податковий облік (але при цьому деякий час можуть здійснювати господарську діяльність, мати печатку й рахунок у банку). Або, навпаки, інші фірми можуть тривалий час звітувати в податкові органи. Такі розбіжності пояснюються цілями створення «фіктивок».

Характерними рисами компаній, які мають ознаки фіктивності, є таке: відсутність відомостей про здійснення компанією реальної діяльності як господарюючого суб'єкта (у країні реєстрації); неможливість визначити фізичне місцезнаходження співробітників компанії та/або директорів (довіренних осіб, представників) або характеру діяльності підприємства; очевидна невідповідність оборотів за рахунками компанії сумам сплати податкових платежів; поєднання в одній особі функцій засновника, керівника й головного бухгалтера компанії.

Протягом тривалого часу легалізація (відмивання) є однією з головних загроз економічній безпеці держави. Найбільший ризик мають

такі сфери економіки, як: зовнішньоекономічна діяльність; кредитно-фінансова сфера; паливно-енергетична галузь; ринок металу та корисних копалин. Серед них «лідером» є зовнішньоекономічна діяльність (зокрема, торгівля високоліквідними товарами, такими як кольорові метали, хімія, окремі види сільськогосподарської продукції тощо). Зазвичай частина вивезеного тіньового капіталу пізніше повертається до країни у вигляді іноземних інвестицій. При цьому для реалізації схем застосовують такі прийоми: заниження ціни на експортовані товари; завищення ціни на імпортовані товари; фальшиві імпортні контракти, фіктивні кредитні угоди тощо.

Наразі основними схемами залишаються вивіз капіталу за кордон через фіктивні та «транзитні» фірми, а також різні схеми, пов'язані з вивезенням готівки. При цьому кримінальні структури використовують дедалі витонченіші схеми.

Фіктивна фірма – це юридична особа з ознаками фіктивності, яка створена або придбана з метою прикриття незаконної діяльності чи здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

«Транзитна» фірма – це реально діюча юридична особа, що пройшла державну реєстрацію й бере участь у схемі в ролі посередника та запобіжника («буфера»).

До найбільш поширених фінансових механізмів, що використовують для незаконних цілей шляхом конвертації та виведення коштів за кордон, належать такі: кредитування імпортних операцій без ввезення товару на митну територію України; продаж фізичними особами – нерезидентами цінних паперів українських емітентів резидентам; перерахування коштів за кордон відповідно до виконавчих документів, на підставі рішень суду; оплата векселів українських емітентів, що пред'являються до сплати нерезидентами.

Сучасні євроінтеграційні процеси суттєво впливають на законодавство та практику його застосування. Однією з новел є введення кримінальної відповідальності юридичних осіб за окремі види злочинів, що зумовило появу нового суб'єкта, а це потребує суттєвого переосмислення кримінально-правових та криміналістичних концепцій.

Ганс Грос визначив криміналістику як учення про реалії кримінального права, до яких варто зараховувати, насамперед, саму людину (злочинця) [34, с. IX]. І. М. Якимов, розкриваючи сутність застосування методів кримінальної техніки та тактики в розслідуванні злочинів, вказував, що «розслідування злочину складається з: 1) виявлення особи «здійснювача» (рос. «совершителя». О. Х.) злочину; 2) виявлення об'єкта його посягання; 3) встановлення сутності його злочинної діяльності за тими змінами, котрі вона внесла в природу та співвідношення речей між собою» [221, с. 352].

У структурі методики розслідування злочинів, яка, на думку Р. С. Белкіна, є кінцевим продуктом криміналістичної науки, особливого значення набуває криміналістична характеристика злочину [14, с. 727], в якій, зокрема, обов'язковим елементом В. Г. Танасевич та В. А. Образцов виокремлюють «особу суб'єкта злочину» [189]; І. А. Возгрин – «дані про типові особистісні характеристики злочинця та потерпілого» [27, с. 25–27], І. Ф. Герасимов – «особливості особи та поведінки обвинуваченого» [110, с. 330–333].

Як ми вже зазначали, тривалий час у структурі криміналістичної характеристики злочинів розглядали лише фізичну особу як суб'єкта злочину. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 Кримінальний кодекс України був доповнений Розділом XIV-І, яким унормовано заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Ця новела зумовила потребу розширити криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, за які передбачена відповідальність юридичних осіб, детальним аналізом не лише фізичної, а і юридичної особи.

Відповідно до ст. 96-3 КК України, підставами для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369 і 369-2 КК України;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369 і 369-2 КК України; 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 258–258-5 КК України; 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст. 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159-1, ст. 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України. Отже, за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, використання коштів, одержаних від незаконного обороту наркотиків, відповідальності мають підлягати юридичні особи. Оскільки фінансові операції здійснюються через фірми, холдинги, корпорації, страхові та банківські системи, то варто виявити спільні ознаки, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Статистика країн, де діє подібне законодавство, свідчить про високу ефективність. Так, в Естонії за 2010–2013 рр. притягнуто до кримінальної відповідальності понад 200 юридичних осіб, у Хорватії – 12, у тому числі з виявленням причетності до вчинених злочинів високопосадовців.

Порівняльний аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України дає підстави для виявлення прогалин у вітчизняному унормуванні подібного інституту, що мінімізує його ефективність в Україні.

По-перше, у законодавстві України притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності безпосередньо залежить від встановлення вини фізичної особи, які діяла від імені та в інтересах структури. Як зазначено в ч. 8 ст. 214 КПК України, відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юри-

дичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, ч. 1 і 2 ст. 368-1, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст. 258–258-5 КК України. Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру. Закриття кримінального провадження щодо юридичної особи також відбувається в разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи. Ця концепція негативно вплине на результати розслідування, оскільки за наявності достатніх підстав для притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності, але за відсутності можливості притягнення до відповідальності фізичної особи (у випадку смерті, неосудності або прийняття рішення колегіальним органом) застосувати штраф, конфіскацію або ліквідацію буде неможливо. За законодавством європейських держав, відбувається відокремлення проваджень і надається можливість притягнення до відповідальності юридичних осіб незалежно від факту встановлення винуватості фізичної особи. Так, за законодавством Сербії, у разі неможливості відкриття та проведення кримінального провадження стосовно фізичної особи така процедура може бути здійснена лише щодо юридичної особи (ч. 2 ст. 35 Закону про кримінальну відповідальність юридичних осіб). Аналогічні положення закріплено в законодавстві Македонії, Чорногорії, Словенії.

По-друге, факт винуватості юридичної особи не завжди потребує встановлення винуватості уповноваженої фізичної особи, і навпаки. У 1988 р. Комітет Міністрів Ради Європи в своїх Рекомендаціях державам-учасникам наголошував, що підприємства мають нести кримінальну відповідальність, незалежно від того, чи можна виявити фізичну особу, яка вчинила дію чи бездіяльність, що є злочином. Так, у Законі Елкінса (США, 1903 р.) чітко вказано, що дії або

бездіяльність керівника, який діє в межах трудових відносин з юридичною особою, розглядаються як дії або бездіяльність корпорації. Відкинувши традиційну доктрину загального права, яка спростовує корпоративну відповідальність, Верховний Суд США не тільки підтвердив це положення закону, а й рішуче оголосив про необхідність застосування відповідальності юридичних осіб, оскільки, якщо кримінальне право буде поширюватися лише на фізичних осіб, то багато злочинів залишаться безкарними. Відповідно до цієї доктрини, корпорація може бути притягнена до кримінальної відповідальності за дії своїх агентів, якщо вчиняється кримінальне правопорушення в межах трудових відносин та з метою одержання вигоди. При цьому термін «будь-які агенти» тлумачиться досить широко. В американському законодавстві ієрархія не має жодного значення – «корпорація може бути кримінально пов'язана з діями підлеглих, навіть рядових працівників».

По-третє, кримінальній відповідальності традиційно в країнах США та Європи можуть підлягати партії у випадку вчинення корупції й легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, колишній прем'єр-міністр Хорватії був засуджений до дев'яти років позбавлення волі, на його партію накладено штраф у сумі 688 тис. євро, а створена ними структура, яка через торгівлю впливом прем'єр-міністра вигравала тендери в державних підприємств, накопичувала та легалізовувала викрадені бюджетні кошти, ліквідована.

По-четверте, запорукою ефективності розслідування є правильне та вчасне застосування запобіжних заходів. Однак, у законодавстві України такі заходи передбачено лише для фізичних осіб (ст. 176 КПК України). Як свідчить досвід зарубіжних країн, у разі відкриття кримінального провадження щодо юридичної особи доцільно обрати як запобіжний захід один з таких видів: заборона на ліквідацію, реорганізацію, створення дочірніх підприємств, заборона займатися певними видами діяльності, одержання ліцензій, дозволів, концесій або субвенцій, які видаються національними державними органами або органами місцевого самоврядування, заборона на укла-

дання угод з бенефіціарами національних та місцевих бюджетів, відсторонення від участі в тендерах тощо. Відповідно до Закону Болгарії про державні закупівлі, кожен учасник тендеру має подати декларацію, що підтверджує факт непритягнення особи до кримінальної відповідальності. Цим законом також заборонено брати участь у закупівлях іноземним фізичним та юридичним особам, які були визнані винними в одержанні неправомірної вигоди в державах інкорпорації або реєстрації; заборона на торгівлю цінними паперами, що належать юридичній особі.

В Україні представники правоохоронних органів висловлюють сумніви щодо можливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю юридичних осіб. Однак, як свідчить практика, формування доказової бази в таких провадженнях має й свої переваги, оскільки робота під прикриттям, перехоплення корпоративної переписки є суттєвим джерелом інформації. А вступити в контакт з юридичною особою інколи простіше, ніж з фізичною. За офісом підозрюваної компанії може бути встановлено спостереження, телефони, зареєстровані на компанію, можна прослуховувати, а листи та інші відправлення можуть бути переглянуті [203, с. 445–455].

Оскільки легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, пов'язана з предикатними злочинами, які можуть бути вчинені на території інших держав, то доцільно для налагодження міжнародної співпраці в межах кримінального провадження поширити умови такої співпраці й на провадження щодо юридичних осіб. Наприклад, у Німеччині та Італії регулювання питань взаємної правової допомоги в кримінальних провадженнях поширюється на процедуру застосування санкцій до юридичних осіб. Відсутність аналогічного положення в національному законодавстві може суттєво ускладнити процес розслідування щодо юридичних осіб, зокрема, щодо міжнародних компаній.

За рекомендацією Організації економічного співробітництва та розвитку, доцільно розглянути можливість наділення прокурорів певними дискреційними повноваженнями, які дають їм змогу відмовляти

у відкритті кримінальних проваджень щодо злочинів, які не завдали значної шкоди, або щодо другорядних осіб. Оскільки дискреційні повноваження дозволяють прокурорам зменшити кількість кримінальних справ, держава має забезпечувати виділення необхідних ресурсів для найбільш важливих кримінальних проваджень, а також скоротити обсяг конкретного провадження.

Отже, характеризуючи юридичну особу як суб'єкта кримінальної відповідальності, доцільно з'ясувати питання місця реєстрації (у тому числі країни), організаційної структури, власника, акціонерів, виду діяльності, фактів притягнення до кримінальної відповідальності в інших країнах, наявності ліцензій тощо.

Очевидні позитивні зміни в законодавстві України є передумовою успішної діяльності правоохоронних органів, зокрема, у сфері притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, у тому числі тих, які причетні до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Утім, для високої результативності розслідування цих правопорушень необхідні суттєві законодавчі оновлення відповідно до європейських стандартів, роз'яснювальна робота, узагальнення слідчої та судової практики, наукових пошуків і тлумачення правових концепцій.

Таким чином, усіх осіб, причетних до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, варто класифікувати на дві великі групи: юридичні особи та фізичні особи.

Юридичних осіб, які можуть бути причетні до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, поділяють на такі групи:

I. Суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

- 1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- 2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем;
- 3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;
- 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів);

5) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;

б) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;

7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино; г) адвокатські бюро та об'єднання, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в межах трудових правовідносин);

8) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

II. Фіктивні фірми:

1) неприбуткові організації – юридичні особи (крім державних органів, органів державного управління та установ державної й комунальної власності), що не є фінансовими установами, створені для провадження наукової, освітньої, культурної, оздоровчої, екологічної, релігійної, благодійної, соціальної, політичної та іншої діяльності з метою задоволення потреб та інтересів громадян у межах, визначених законодавством України, без мети отримання прибутку;

2) трасти – юридичні особи-нерезиденти, які провадять свою діяльність на основі довірчої власності, де повірений діє за рахунок і в інтересах довірителя, а також зобов'язується за винагороду виконувати певні юридичні дії;

3) небанківські фінансові установи – резиденти, які є платіжними організаціями та/або членами чи учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема Національного банку України

(крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів), філій іноземних банків, банків – Національним банком України;

4) платіжні організації платіжних систем та учасники чи члени платіжних систем (у частині надання фінансових послуг, крім послуг з переказу коштів), страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, ломбарди та інші фінансові установи, а також юридичні особи, що відповідно до законодавства надають фінансові послуги (крім фінансових установ та інших юридичних осіб, щодо яких державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення здійснюються іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу);

5) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї або будь-які інші азартні ігри, суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку (за винятком осіб, що надають послуги в межах трудових правовідносин), – центральним органом виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

б) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна.

До внесення змін до законодавства, коли ухилення від сплати податків не визнавали предикатним злочином, суб'єкт, який вчиняв предикат, переважно не збігався із суб'єктом, який здійснював легалізацію (відмивання) доходів. У зв'язку з приведенням чинного законодавства у відповідність до європейських стандартів, очевидним є збільшення кількості випадків, коли сам суб'єкт вчинення предикатного злочину буде здійснювати легалізацію (відмивання) власних

коштів. За місцем розташування юридичні особи поділяють на ті, що розташовані на території України; на території іншої країни (на території Європейського Союзу, на території країни, де нехтують законодавством про запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на території офшорної зони тощо).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок визначення держав (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення» від 17.07.2015 № 510, перелік держав (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, формується Державною службою фінансового моніторингу та затверджується Міністерством фінансів. Держави (території) включаються до зазначеного переліку на підставі висновків Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), міжнародних, міжурядових організацій, діяльність яких спрямована на протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [150].

Фізичних осіб, причетних до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, класифікують за ступенем поєднання дій щодо виконання предикатного злочину та легалізації (відмивання).

Перша група: фізичні особи, які вчиняють предикатний злочин; фізичні особи, які вчиняють предикатний злочин і легалізацію (відмивання) доходів; фізичні особи, які за певну винагороду вчиняють легалізацію (відмивання).

Друга група: особи, які виконують допоміжну технічну роль у легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (спеціалісти): реєстратори, нотаріуси, адвокати, журналістики, ІТ-технологи.

Третя група: злочинний андеграунд, особи, які дозволяють за певну винагороду користуватися паспортами, рахунками, адресами, житлом тощо.

Однак, як свідчить сучасна практика, фахівці в галузі ІТ-технологій самостійно створюють структури з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, 8 травня 2016 р. вихідець з України Артур Будовський був засуджений до 20 років тюремного ув'язнення в США за відмивання грошей через систему анонімної банківської мережі Liberty Reserve. Відповідно до судових документів, ця структура відмила приблизно 8 млрд дол. США Серед 5,5 клієнтів були кіберзлочинці, організатори пірамід, викрадачі чужих персональних даних та інші, які потребували термінової легалізації (відмивання) злочинних коштів. Для користування послугами Liberty Reserve необхідна була лише електронна пошта. Артур Будовський заробляв 1% від суми транзакції, послуга з проведення операції без вказівки рахунку коштувала ще 75 центів. Liberty Reserve діяла у 2005–2013 рр., доки її не закрила влада Коста-Рики, де вона в той час базувалась. Будовський був заарештований в Іспанії на прохання США. У жовтні 2014 р. він був екстрадований до США, де в його компанії було найбільше акантів – близько 660 тис. [29]. За даними Державної судової адміністрації України, у 2014 р. засуджено 72 особи, у тому числі за вчинення злочину у складі організованої групи чи злочинної організації – 8 осіб; у 2015 р. за ст. 209 КК України було засуджено 5 осіб (1 особа – за ч. 1, 4 особи – за ч. 3), з них усі громадяни України, 3 жінки, 2 особи вчинили злочин у складі групи, 2 особи – у складі організованої групи [77]. На підставі аналізу судової практики за 2007–2015 рр. отримано такі результати: більшість засуджених мають вищу освіту – 78%; є керівними працівниками банків, страхових компаній, підприємств, засновниками приватних підприємств – 61%; 27% – бухгалтери (органів виконавчої влади –

фіскальної служби, земельних ресурсів, торговельних підприємств тощо). Вік – від 30 до 65 років. Як правило, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється організованими злочинними групами, на що особливу увагу у своїх дослідженнях звертає В. Р. Краліч [108, с. 97–103].

Висновки до розділу 1

1. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно до Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, визнається елементом безпекової політики, що зумовлює потребу в удосконаленні методики розслідування цього виду злочину шляхом уточнення змісту елементів криміналістичної характеристики на підставі сучасної слідчої та судової практики.

2. З урахуванням масштабності способів вчинення цього виду злочину та географічних можливостей, зумовлених ринковими відносинами, цей вид злочину можна класифікувати за такими критеріями: за видом предикатного злочину (торгівля наркотиками, торгівля людьми, одержання неправомірної вигоди тощо); за кількістю проміжних технологічних операцій, скерованих на приховання злочинного джерела походження активів; за територіальністю вчинення предикатного злочину (злочинів) та безпосередньо легалізації (відмивання) доходів (на території однієї країни; на території двох країн; на території трьох країн тощо); за місцем виявлення ознак злочину (на території країни, де вчинено предикатний злочин; на території країни, де виявлено ознаки легалізації (відмивання)); за часом виявлення ознак злочину (спочатку виявлено ознаки легалізації (відмивання) без підтвердження офіційного джерела набуття активів; спочатку виявлено ознаки предикатного злочину, а легалізація (відмивання) є однією з робочих перспективних версій); за сферою вчинення легалізації (відмивання) (страхування, спортивні клуби, кредитування, закупівля сільськогосподарської продукції, арт-сфера тощо); за суб'єктним

складом (за попередньою змовою групою осіб, злочинною організацією, транснаціональними злочинними групами та організаціями). Цей перелік не може бути вичерпним, оскільки зміна економічних важелів створює паралельні схеми для легалізації (відмивання), що потребує постійного вивчення, запобігання й протидії вчиненню цього виду злочинів.

3. Найпоширенішими способами легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є: придбання компаній, цінних паперів іноземних фірм та нерухомості за кордоном; здійснення платежів за надані послуги іноземним партнерам (маркетинг, реклама тощо); використання структурованих фінансових операцій (цільовий переказ на один або декілька рахунків в іноземному банку розбивається на декілька переказів, кожен з яких відповідає встановленому національним законом ліміту, що не підлягає фінансовому моніторингу та обов'язковому інформуванню державних органів, так званий «смарфінг»); вивезення валюти за кордон з використанням пластикових кредитних карт; вивезення готівкових коштів в іноземній валюті фізичними особами; створення конвертаційних центрів; використання сфери спорту; створення структур в офшорних зонах.

4. Сліди легалізації (відмивання) розглянуто як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому – це сліди, що виникають безпосередньо в ході легалізації (відмивання), а в широкому – доповнюються сукупністю слідів, що виникають у результаті предикатного злочину. Далі сліди легалізації (відмивання) згруповано залежно від способу легалізації (відмивання), вони мають кореляційні залежності від способу вчинення злочину, території країни, де було вчинено предикатний злочин. Окремі сліди легалізації (відмивання) можуть міститися в електронних носіях або на сайтах структури-легалізатора.

5. У криміналістичній характеристиці злочину розглянуто, крім фізичної особи, також юридичну особу. Це обґрунтовано тим, що з метою легалізації (відмивання) злочинних коштів можуть створюватися компанії, які проходять повну державну реєстрацію, але під час перевірки державними органами з'ясовується, що вони мають ознаки

фіктивності. Характерними рисами компаній, які мають ознаки фіктивності, є таке: відсутність відомостей про здійснення компанією реальної діяльності як господарюючого суб'єкта (у країні реєстрації); неможливість визначити фізичне місцезнаходження співробітників компанії та/або директорів (довірених осіб, представників) або характеру діяльності підприємства; очевидна невідповідність оборотів за рахунками компанії сумам сплати податкових платежів; поєднання в одній особі функцій засновника, керівника й головного бухгалтера компанії. До юридичних осіб, що вчиняють легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, враховуючи досвід європейських держав, запропоновано віднести політичні партії.

б. Спираючись на аналіз практики, зазначено, що формування доказової бази в таких провадженнях за участю юридичних осіб має й свої переваги, оскільки робота під прикриттям, перехоплення корпоративного листування є суттєвими джерелами інформації, а вступити в контакт з юридичною особою інколи простіше, ніж з фізичною. За офісом підозрюваної компанії може бути встановлено спостереження, телефони, зареєстровані на компанію, можуть прослуховуватися, а листи та інші відправлення можуть бути переглянуті.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

2.1. Виявлення ознак злочину та особливості початку досудового розслідування

Розглядаючи проблеми методики розслідування сучасних економічних злочинів, І. А. Александров вказував, що складність кримінально-правової та криміналістичної ідентифікації сучасних економічних злочинів полягає в тому, що більшість з них обтяжена іншими видами злочинів, частина з яких має певні індивідуальні особливості, не завжди чітко є вираженими у відповідних галузях права. Формування доказової бази та криміналістична діяльність щодо збору доказів та джерел інформації здійснюється на етапі виявлення ознак злочину. Сучасні економічні злочини вчиняються добре замаскованими способами, а більшість оперативних працівників чи слідчих не мають достатніх знань і досвіду та не залучають відповідних спеціалістів з економіки [1, с. 13]. До того ж науковці й практики відзначають «недосконалість чинного законодавства, яке зберігає ознаки «рамковості» [212, с. 20], не висвітлюючи ситуаційних особливостей реальності.

Проблемні питання виявлення ознак та організації розслідування в межах цього дослідження сформовано на підставі аналізу чинного законодавства та анкетування співробітників правоохоронних органів і суддів, результати оприлюднено на наукових конференціях [204, с. 60–67].

Як свідчать статистичні дані [184], найбільша кількість кримінальних проваджень за ст. 209 КК України відкриваються на підставі

аналізу Узагальнених матеріалів Держфінмоніторингу України. Відповідно до п. 42 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», узагальнені матеріали являють собою відомості про фінансові операції, які були об'єктом фінансового моніторингу і за результатами аналізу яких у спеціально уповноваженого органу виникли підозри щодо відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, або суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Водночас вони є офіційним повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, а також можуть бути підставою для здійснення правоохоронними та розвідувальними органами України оперативно-розшукової і контррозвідувальної діяльності.

Діяльність з розпізнавання підозрілих операцій – одна з найбільш копітких, відповідальних і складних у банківській справі. Її роль у запобіганні всій процедурі відмивання грошей не менш важлива, ніж ідентифікація клієнта й реєстрація даних про нього.

Розпізнавання спроб відмивання «брудних» грошей у процесі банківської діяльності розцінюється як сукупність заходів, спрямованих на організацію постійного чи періодичного надходження інформації про клієнтів і підозрілі угоди. Ця інформація може бути підставою для відповідних дій, які спрямовані на припинення небажаних фінансових зв'язків.

О. Познер зауважив, що взяття на озброєння окремих груп специфічних «симптомів» може мати вирішальне значення для ефективності розпізнавання способів відмивання грошей. Він запропонував такі тлумачення окремих категорій цих «симптомів»:

«Симптоми», пов'язані з поведінкою працівників банків: зміна результатів роботи банківського службовця, коли значно зростають обороти оператора чи касира, а відповідним величинам не відповідає кількість проведених ідентифікацій клієнта; часті випадки небалого

й неповного виконання обов'язку реєстрації угод з готівкою, які перевищують визначену розпорядженнями межу; установлені випадки недовиконання обов'язкової ідентифікації банківського клієнта, який виконує транзакцію готівкою в сумі, що перевищує межу, встановлену законодавством; зміни матеріального становища працівника банку, які заслуговують на увагу й не пов'язані з доходами, одержаними ним чи членами його родини; нехтування керівниками виконанням обов'язків контролю за дотриманням банківських процедур, наприклад непризначення координатора з протидії відмивання «брудних» грошей, відсутність контролю за реєстрами, відсутність інтересу до чинних інструкцій і розпоряджень тощо; часті контакти банківських службовців середньої й вищої ланки з особами, які пов'язані зі злочинним світом.

«Симптоми», пов'язані з нетиповим характером угод з готівкою, а також зі збереженням банківського рахунку: незвичайно великі внески, зроблені суб'єктом господарювання (чи фізичною особою), діяльність якого вказує, що тут мали б переважати безготівкові операції; багаторазові виплати готівкою, які ускладнюють визначення загальної суми грошових операцій; значене зростання внесків готівкою, зроблених фізичною особою або суб'єктом господарювання без видимої причини; внески на рахунки суб'єктів господарювання, а також виплати з них готівкою, а не безготівковими переказами, які характерні для певного виду господарської практики; обмін клієнтами великої кількості банкнот низького номіналу на банкноти великого номіналу; частий обмін клієнтом готівки на іноземну валюту з одночасним внеском грошей на банківський рахунок; купівля за готівку цінних паперів, які потім здаються на збереження в сейф; багаторазові внески готівкою, зроблені в тому самому банку в різних касирів з використанням різних форм камуфляжу зовнішніх ознак угоди; наявність і використання безлічі банківських рахунків, не обґрунтованих специфікою діяльності, що проводиться; відкриття рахунків через суб'єкта, який не схильний до подачі необхідної інформації для відповідних внутрішньобанківських процедур; реалізація чеків на

велику суму, виставлених на третю особу; реалізація великих виплат готівкою з рахунку; часте використання банківського сейфа; використання угод з готівкою через уповноважених представників – приховування прізвищ фактичних власників; раптова виплата кредиту без правдоподібного пояснення; відмова в наданні документів щодо ідентифікації клієнта.

Специфічні «симптоми», пов'язані з нетиповим характером безготівкових угод: виставлення акредитива чи інших форм безготівкового обслуговування торговельних угод з метою переказу фінансових засобів за кордон, коли такі форми не відповідають характеру діяльності клієнта; часте використання нових форм електронних систем платежів («на пробу») з метою переказу значних сум; підвищення активності телеграфічних переказів, тоді як раніше таких переказів у клієнта не було.

«Симптоми», пов'язані зі специфікою діяльності клієнта банку. У ряді країн від банків вимагають ідентифікації всіх вкладників, які проводять будь-які операції, якщо 50% доходів цих осіб беруть початок від роздрібною торгівлі (обмін валют, казино, ресторани, автозаправні станції тощо).

«Симптоми», пов'язані з місцем походження банківського клієнта, поручителя чи бенефіціара. Транзакції, учасниками яких є особи, що прибули з певних географічних регіонів планети, у ряді країн становлять особливий об'єкт для розпізнавання. До таких регіонів належать:

– країни, у яких виробляється найбільша кількість наркотиків: країни «золотого трикутника» (Бірма, Лаос, Таїланд); країни «золотого півмісяця» (Афганістан, Пакистан, Іран); Нігерія, Колумбія;

– країни, оголошені податковими гаванями (Кайманові і Багамські Острови, Віргінські Острови, Ліхтенштейн тощо);

– країни, які підтримують терористичну діяльність (Ірак, Іран, Лівія, Сирія);

– країни, використовувані для транзиту наркотиків (Туреччина, Болгарія, Єгипет тощо).

Специфічні «симптоми», пов'язані або з рівнем показників, які визначають фінансову діяльність банків, або з якісними змінами, які виникають у результаті дотримання ними фінансово-правових зобов'язань і спеціальних інструкцій: раптове значне зростання кількості транзакцій з готівкою в деяких відділеннях банків; значне зростання кількості операцій із сумами, які трохи нижче від ліміту, що зобов'язує проводити ідентифікацію й реєстрацію клієнта; значне зростання переказів за кордон та назад; збільшений обіг банкнот великих номіналів, нетиповий для місця розташування банку і його клієнтів; зростання операцій з банківськими чеками й грошовими переказами, проведеними особами, які не мають рахунків у банках; занадто великі внески готівкою порівняно з кількістю та обсягом зареєстрованих угод [145].

В Україні діє система фінансового моніторингу двох рівнів: 1) первинного; 2) державного, що забезпечує масштабний контроль за вчиненням фінансових операцій та укладанням угод.

До суб'єктів первинного фінансового моніторингу належать: 1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; 2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем; 3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами; 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів); 5) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; 6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; 7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами й дорогоцінним камінням та виробами з них; в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино; г) нотаріуси, адвокати, адвокатські бюро та об'єднання,

аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в межах трудових правовідносин); 8) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

До суб'єктів державного фінансового моніторингу належать Національний банк України, центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, спеціально уповноважений орган забезпечувати виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, до початку, у процесі, у день виникнення підозри, після їх проведення або під час спроби їх проведення чи після відмови клієнта від їх проведення, зокрема з використанням засобів автоматизації.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен здійснювати ідентифікацію, верифікацію клієнта (представника клієнта), вивчення клієнта та уточнення інформації про клієнта у випадках, встановлених законом; забезпечувати виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, до початку, у процесі, у день виникнення підозри, після їх проведення або під час спроби їх проведення чи після відмови клієнта від їх проведення, зокрема з використанням засобів автоматизації. На підставі одержаної інформації суб'єкти первинного фінансового моніторингу повідомляють спеціально уповноваженому органу про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, – протягом трьох робочих днів з дня їх реєстрації або спроби їх проведення; а також

інформацію про свої підозри щодо діяльності осіб або їх активи, якщо є підстави вважати, що вони пов'язані зі злочином, визначеним КК України, – в день виникнення підозри або достатніх підстав для підозри, або спроби проведення фінансових операцій, але не пізніше наступного робочого дня з дня реєстрації таких фінансових операцій.

Підозра щодо сумнівності операції формується на підставі результатів ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів (документи що посвідчують або уповноважують особу, мають бути чинними (дійсними) на момент їх подання та включати всі необхідні ідентифікаційні дані. Ідентифікація та верифікація клієнта здійснюються в разі: встановлення ділових відносин (за винятком ділових відносин, встановлених на підставі договорів страхування за видами страхування іншими, ніж страхування життя, за якими клієнтом є фізична особа та загальний страховий платіж не перевищує 5000 грн або його сума еквівалентна зазначеній сумі, у тому числі в іноземній валюті; ділових відносин, які виникають на підставі договорів про участь у лотереї за умови, що розмір ставки гравця не перевищує 5000 грн; проведення платіжною організацією, учасником чи членом платіжної системи, банком, філією іноземного банку фінансових операцій, що здійснюються без відкриття рахунка, на суму, що є меншою ніж 150 000 грн, або сума якого еквівалентна зазначеній сумі, у тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, одиницях вартості); виникнення підозри; проведення фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу; проведення переказів (у тому числі міжнародних) фізичною особою, фізичною особою – підприємцем, що здійснюється без відкриття рахунку, на суму, що дорівнює чи перевищує 15 000 грн, або суму, еквівалентну зазначеній сумі, у тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, одиницях вартості; проведення разової фінансової операції без встановлення ділових відносин з клієнтами на суму, що дорівнює чи перевищує 150 000 грн, або суму, еквівалентну зазначеній сумі, у тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах.

У разі виникнення сумнівів у достовірності чи повноті наданої інформації про клієнта суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний провести поглиблену перевірку клієнта:

1) для фізичної особи – прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, номер (та за наявності – серію) паспорта громадянина України (або іншого документа, що посвідчує особу та відповідно до законодавства України може бути використаним на території України для укладення правочинів), дату видачі та орган, що його видав, реєстраційний номер облікової картки платника податків України (або ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів) або номер (та за наявності – серію) паспорта громадянина України, в якому проставлено відмітку про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків України чи номер паспорта із записом про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків України в електронному безконтактному носії;

2) для фізичної особи – підприємця – прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, номер (та за наявності – серію) паспорта громадянина України (або іншого документа, що посвідчує особу та відповідно до законодавства України може бути використаним на території України для укладення правочинів), дату видачі та орган, що його видав, реєстраційний номер облікової картки платника податків (або ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів) або номер (та за наявності – серію) паспорта громадянина України, в якому проставлено відмітку про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків України чи номера паспорта із записом про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків України в електронному безконтактному носії; дату та номер запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців про проведення державної

реєстрації; реквізити банку, в якому відкрито рахунок, і номер поточного рахунку (за наявності);

3) для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження; дату та номер запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців про проведення державної реєстрації, відомості про виконавчий орган; ідентифікаційні дані осіб, які мають право розпоряджатися рахунками та/або майном, дані, що дають змогу встановити кінцевих бенефіціарних власників (контролерів); ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України; реквізити банку, в якому відкрито рахунок, і номер поточного рахунку.

Крім ідентифікації клієнта, підозра може формуватися на підставі моніторингу самої фінансової операції. Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу в разі, якщо сума, на яку вона здійснюється, дорівнює чи перевищує 150 000 грн (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або проводять та надають можливість доступу до азартних ігор у казино, будь-яких інших азартних ігор, у тому числі електронне (віртуальне) казино, – 30 000 грн) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну 150 000 грн (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або проводять та надають можливість доступу до азартних ігор у казино, будь-яких інших азартних ігор, у тому числі електронне (віртуальне) казино, – 30 000 грн), та має одну або більше таких ознак:

1) переказ коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження коштів з анонімного (номерного) рахунку із-за кордону; зарахування або переказ коштів у разі, якщо хоча б одна зі сторін – учасників фінансової операції має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі, зареєстрованій у зазначеній державі;

2) купівля-продаж за готівку чеків, дорожніх чеків, у тому числі інших платіжних інструментів або платіжних засобів чи засобів платежу;

3) зарахування або переказ коштів, надання або отримання кредиту (позики), здійснення інших фінансових операцій у разі, якщо хоча б одна зі сторін – учасників фінансової операції має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі (на території), що не виконує чи неналежним чином виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення (у тому числі дипломатичне представництво, посольство, консульство такої іноземної держави), або однією зі сторін – учасників фінансової операції є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому у зазначеній державі (території). Перелік таких держав (територій) визначається відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України, на основі висновків міжнародних, міжурядових організацій, діяльність яких спрямована на протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, і підлягає оприлюдненню;

4) фінансові операції з готівкою (внесення, переказ, отримання коштів);

5) здійснення розрахунку за фінансову операцію у готівковій формі;

б) зарахування коштів на поточний рахунок юридичної або фізичної особи – підприємця чи списання коштів з поточного рахунка юридичної або фізичної особи – підприємця, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня реєстрації, або зарахування коштів на поточний рахунок чи списання коштів з поточного рахунка юридичної або фізичної особи – підприємця у разі, якщо операції на зазначеному рахунку не здійснювалися з дня його відкриття;

7) переказ коштів за кордон за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), крім переказів коштів за договорами (контракта-

ми), які передбачають фактичне постачання товарів на митну територію України;

8) обмін банкнот на банкноти іншого номіналу;

9) здійснення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, які не депоновані в депозитарних установах;

10) здійснення операцій з векселями (крім фінансових казначейських векселів), ордерними цінними паперами;

11) перерахування або отримання коштів неприбутковою організацією;

12) здійснення фінансових операцій за правочинами, форма розрахунків за якими не визначена;

13) одержання (сплата, переказ) страхового чи перестрахового платежу (страхового чи перестрахового внеску, страхової чи перестрахової премії), крім сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

14) проведення страхової чи перестрахової виплати або страхового чи перестрахового відшкодування або виплати викупної суми, крім зарахування чи списання коштів на рахунки (з рахунків) державних позабюджетних фондів;

15) виплата (передача) особі виграшу в лотерею, придбання фішок, жетонів, внесення особою в інший спосіб плати за право участі в азартній грі, виплата (передача) виграшу суб'єктом господарювання, який проводить азартні ігри;

16) надання кредитних коштів особі, яка є членом небанківської кредитної установи, в один і той самий день два рази і більше за умови, що загальна сума фінансових операцій дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою цієї статті;

17) фінансові операції осіб, щодо яких встановлено високий ризик.

У разі наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, подає до правоохоронних

органів, уповноважених приймати рішення згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, а також розвідувальних органів України для проведення оперативно-розшукової діяльності відповідні узагальнені матеріали (додаткові узагальнені матеріали) та одержує від них інформацію про хід їх розгляду.

Відповідно до наказу «Про затвердження Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів» [130], інформація про фінансову операцію або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, а також про клієнта, одержана Держфінмоніторингом України у встановленому законодавством порядку, обробляється та аналізується на предмет наявності достатніх підстав вважати, що операція або сукупність пов'язаних між собою операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму; підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням діяння, визначеного Кримінальним кодексом України, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Узагальнені матеріали мають містити такі відомості: опис суті фінансової операції або сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили, або опис суті фінансової операції або сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з предикатним злочином, з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили; опис суті фінансової операції або сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, які дають можливість підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням діяння, визначеного Кримінальним кодексом України, що не стосується легалізації

(відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили; опис достатніх підстав, які дають можливість вважати, що фінансові операції або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або опис достатніх підстав, які дають можливість вважати, що фінансові операції або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з предикатним злочином; опис достатніх підстав, які дають можливість підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням діяння, визначеного Кримінальним кодексом України, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; схему фінансових операцій; мотивований висновок, що фінансові операції можуть здійснюватися з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму або можуть здійснюватися з метою вчинення діяння, визначеного Кримінальним кодексом України, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Серед додатків можуть бути копії первинних документів, на підставі яких проведені фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу, у тому числі таких, що містять банківську та комерційну таємницю; копії заяв та інших документів, на підставі яких відкриті рахунки, через які здійснювалися фінансові операції; копії паспорта особи, карток із зразками підписів та довіреності, на підставі якої цей учасник брав участь у проведенні фінансової операції, що стала об'єктом фінансового моніторингу; копії установчих документів юридичних осіб, задіяних у здійсненні фінансових операцій; відомості та копії документів щодо відстеження (моніторингу) обігу активів, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням терориз-

му; інформацію, одержану від правоохоронних, розвідувальних та інших органів державної влади; інформацію, одержану від підрозділів фінансових розвідок інших держав (за наявності дозволу підрозділів фінансових розвідок інших держав на передачу такої інформації до правоохоронних органів та/або розвідувальних органів); відомості, одержані з відкритих джерел (засобів масової інформації тощо); інформацію про раніше передані узагальнені матеріали, пов'язані з цим матеріалом; інформацію щодо зупинення фінансових операцій; схеми засновницьких зв'язків.

При формуванні узагальнених матеріалів для здійснення аналізу фінансових операцій у разі необхідності отримання інформації від підрозділу фінансової розвідки іншої держави або надання такої інформації Держфінмоніторингом України використовується інформація, надана правоохоронними або іншими органами державної влади (їх територіальними підрозділами), про фінансові операції, стосовно яких є підозра, що вони пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму та/або пов'язані з особами, стосовно яких застосовано міжнародні санкції.

Держфінмоніторинг України у разі необхідності звернення (запиту) до підрозділу фінансової розвідки іншої держави використовує інформацію, надану правоохоронними органами, їх територіальними підрозділами, щодо фінансових операцій, стану розгляду узагальнених матеріалів, кримінальних проваджень, у тому числі з обмеженим доступом, якщо наявний дозвіл правоохоронного органу, його територіального підрозділу. У разі відсутності такого дозволу інформація правоохоронного органу не може бути використана під час звернення (запиту) до підрозділу фінансової розвідки іншої держави.

У разі наявності в узагальненому матеріалі інформації підрозділу фінансової розвідки іншої держави, яким надано дозвіл на передачу цієї інформації конкретному правоохоронному органу, такі узагальнені матеріали передаються в інший правоохоронний орган за наявності відповідного дозволу підрозділу фінансової розвідки іншої держави.

Рішення про наявність достатніх підстав для передачі узагальнених матеріалів до правоохоронних органів приймається експертною комісією. До участі в засіданнях експертної комісії можуть запрошуватися представники структурних підрозділів правоохоронних органів, завданням яких є запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, які затверджуються окремим розпорядчим документом відповідного структурного підрозділу правоохоронного органу. Представники структурних підрозділів правоохоронних органів, які залучаються до участі в засіданнях експертної комісії, наділені консультативно-дорадчими функціями.

За наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція може бути пов'язана з фінансуванням тероризму, узагальнений матеріал негайно передається Службі безпеки України.

За умови наявності інформації, що територіальним підрозділом правоохоронного органу розпочато кримінальне провадження за ознаками предикатного злочину, та/або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або фінансування тероризму, експертна комісія може прийняти рішення про надання узагальненого матеріалу, пов'язаного з таким провадженням, безпосередньо до цього підрозділу.

Якщо стало відомо, що територіальним підрозділом правоохоронного органу проводиться оперативно-розшукова діяльність у межах оперативно-розшукової або контррозвідувальної справи відповідно до Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність» [69] та «Про контррозвідувальну діяльність» [64], експертна комісія може прийняти рішення про надання узагальненого матеріалу, пов'язаного з такою справою, безпосередньо до цього підрозділу.

У разі наявності інформації, що територіальному підрозділу правоохоронного органу відповідно до доручення слідчого, прокурора, слідчого судді або у складі слідчої групи необхідно здійснити ряд слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального провадження, розпочатого за ознаками предикатного злочину, та/або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або фінансування тероризму, експертна комісія може прийняти рішення про надання узагальненого матеріалу, пов'язаного з таким провадженням, безпосередньо до цього підрозділу.

катного злочину та/або легалізації (відмивання) доходів, експертна комісія може прийняти рішення щодо направлення узагальненого матеріалу безпосередньо до територіального підрозділу правоохоронного органу.

Термін передачі узагальнених матеріалів до правоохоронних органів, їх територіальних підрозділів не повинен перевищувати п'яти робочих днів з дня прийняття експертною комісією рішення.

Такий запит правоохоронного органу обов'язково повинен: бути викладений на офіційному бланку відповідного правоохоронного органу (його територіального підрозділу) встановленої форми; бути наданий за підписом керівника правоохоронного органу (його територіального підрозділу) чи його заступника, скріпленим гербовою печаткою; містити мотивовані підозри, обґрунтування необхідності зупинення видаткових операцій, ідентифікаційні дані учасників фінансових операцій, банківські рахунки та інші відомості.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в межах виконання своїх функцій також встановлює наявність ознак маніпулювання на фондовому ринку, що може свідчити про замах на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Поміж іншого, НКЦП встановлює перелік іноземних фондових бірж, на яких можуть перебувати в обігу цінні папери іноземних держав та іноземних юридичних осіб, що придбаваються за кошти активів інституту спільного інвестування.

З метою запобігання правопорушенням вона надає методологічну, методичну та іншу допомогу суб'єктам первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; вимагає від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; застосовує до суб'єктів первинного фінансового моніторингу у разі невиконання (неналежного виконання) вимог Закону України «Про запобігання та протидію

легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, фінансові санкції, обмеження, тимчасове припинення дії чи анулювання ліцензії.

А у випадку виявлення ознак порушення встановлених норм, згідно з п. 42, надсилає до правоохоронних органів матеріали стосовно фактів правопорушень, за які передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність, якщо до компетенції НКЦПФР не входить накладення адміністративних стягнень за такі правопорушення [146].

Інформація може надходити від адвоката. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у редакції від 14.10.2014 [41], подання адвокатом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, не є порушенням адвокатської таємниці (ч. 6). Адвокат не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню

тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (ч. 7).

Повідомлення про підозру щодо вчинення легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, може надійти від нотаріуса. Подання нотаріусом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, не є порушенням нотаріальної таємниці.

Відповідно до Закону України «Про нотаріат», нотаріус не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [68].

Варто також наголосити, що Національний банк України здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій,

зокрема Національного банку України (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів). Правління Національного банку України має право делегувати уповноваженому органу (посадовій особі) Національного банку України повноваження щодо застосування до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком України відповідно до Законів «Про банки і банківську діяльність», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», окремих заходів впливу (санкцій) у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Національного банку України [67].

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», бухгалтер подає в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформацію центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Бухгалтер не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [45].

Особливу увагу правоохоронні органи та підрозділи фінансової розвідки приділяють «банкам-оболонкам» – банкам, іншим фінансовим установам – нерезидентам, що не мають постійного місцезнаходження та не провадять діяльності за місцем своєї реєстрації та/або не підлягають відповідному нагляду в державі (на території) за місцем свого розташування [43].

У липні 2016 р. Управління по боротьбі з економічними злочинами Латвійської Республіки (Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvaldes, ENAP) затримало групу іноземних громадян, які займалися легалізацією коштів, одержаних злочинним шляхом, у великому розмірі. Для цього декілька громадян Російської Федерації виконували технічну роботу: складали фіктивні угоди та здійснювали перерахування, забезпечували ІТ-підтримку.

При проведенні обшуків спецпідрозділами з'ясувалося, що частина угод ішла далі до Versobank, який офіційно не був зареєстрований у Латвії ані як філія, ані як дочірній банк. При цьому розгорнута ним діяльність, за даними слідства, потребує на території Латвії офіційної реєстрації кредитної установи, а не надання послуг у вільних межах. Як наслідок, в окремому провадженні виявилась справа у зв'язку з «банком-оболонкою».

Під «банком-оболонкою» розуміється кредитна установа, керівництво якої й місце надання послуг не знаходяться в країні, в якій банк зареєстрований, і його робота не контролюється. У Латвії діяльність таких банків заборонена [85].

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, передбачає підтвердження наявності в засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, а також джерела походження таких коштів (ст. 17). Подібна перевірка джерел походження коштів відбувається й у випадку, коли юридична або фізична особа має намір набути істотної участі у банку або збільшити її таким чином, що така особа буде прямо та/або опосередковано, самотійно чи спільно з іншими особами володіти 10, 25, 50 та 75 і більше відсотками статут-

ного капіталу банку чи правом голосу акцій (паїв) у статутному капіталі банку та/або незалежно від формального володіння справляти значний вплив на управління або діяльність банку. З метою забезпечення достатнього часу вказана особа зобов'язана повідомити про свої наміри банк і Національний банк України за три місяці до набуття істотної участі або її збільшення.

Інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками:

- за рішенням суду;
- центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, на його запит щодо фінансових операцій, пов'язаних з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу (аналізу) згідно із законодавством щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також учасників зазначених операцій;
- органам прокуратури України, Службі безпеки України, Державному бюро розслідувань, Національній поліції, Національному антикорупційному бюро України, Антимонопольному комітету України – на їх письмову вимогу стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу;
- іншим банкам у випадках, передбачених цим Законом та Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Національний банк України під час здійснення нагляду за діяльністю банків проводить перевірку банків з питань дотримання ними вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та достатності заходів для запобігання та

протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Законодавством України впроваджено європейські стандарти, які сприяють правоохоронним органам у виявленні ознак вказаного злочину. Зокрема, наразі банкам заборонено:

- відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки;
- встановлювати кореспондентські відносини з «банками-оболонками», а також з банками та іншими фінансовими установами – нерезидентами, що підтримують кореспондентські відносини з «банками-оболонками»;
- вступати в договірні відносини (проводити валютно-обмінні фінансові операції, фінансові операції з банківськими металами, з готівкою (готівковими коштами) з клієнтами – юридичними чи фізичними особами: у разі коли виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені; яких включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції.

Банк зобов'язаний ідентифікувати та верифікувати відповідно до вимог законодавства України: клієнтів (крім банків, зареєстрованих в Україні), що відкривають рахунки в банку; клієнтів, які здійснюють фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу; клієнтів (осіб) у разі виникнення підозри в тому, що їх фінансові операції (фінансова операція) можуть (може) бути пов'язані (пов'язана) з фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення; клієнтів, які проводять перекази без відкриття рахунка на суму, що дорівнює чи перевищує 15 000 грн, або на суму, еквівалентну зазначеній сумі, в тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, одиницях вартості, але є меншою ніж 150 000 грн, або на суму, еквівалентну зазначеній сумі, в тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, одиницях вартості; клієнтів, що здійснюють фінансові операції з готівкою без відкриття рахунка на суму, що дорівнює або перевищує 150 000 грн, або у сумі, еквівалентній зазначеній сумі, в тому числі в іноземній

валюті, банківських металах, інших активах; клієнтів, у яких банк залучає кошти на умовах субординованого боргу; клієнтів, що укладають з банком кредитні договори, договори про зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком; осіб (крім банків, зареєстрованих в Україні), з якими банк як професійний учасник ринку цінних паперів укладає договори для здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів (фондовому ринку). З дня укладення договору така особа є клієнтом банку; осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів/осіб (представника клієнта); клієнтів (осіб), визначених нормативно-правовим актом Національного банку України з питань здійснення фінансового моніторингу.

Банк здійснює ідентифікацію, верифікацію клієнта (особи, представника клієнта) і вживає заходів відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, до відкриття рахунка клієнту, укладення договорів чи здійснення фінансових операцій, зазначених у частині другій цієї статті.

Банк має право витребувати, а клієнт (особа, представник клієнта) зобов'язаний надати документи і відомості, необхідні для здійснення ідентифікації та/або верифікації (в тому числі встановлення ідентифікаційних даних кінцевих бенефіціарних власників (контролерів)), аналізу та виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та інші передбачені законодавством документи та відомості, які витребує банк з метою виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

У разі ненадання клієнтом (особою, представником клієнта) документів, необхідних для здійснення ідентифікації та/або верифікації (в тому числі встановлення ідентифікаційних даних кінцевих бенефіціарних власників (контролерів)), аналізу та виявлення фінансових

операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, рахунок не відкривається, зазначені договори (фінансові операції) не укладаються (не здійснюються).

Банк має право відмовитися від встановлення (підтримання) договірних відносин (у тому числі шляхом розірвання договірних відносин) чи проведення фінансової операції у разі встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Він також має право витребувати інформацію, яка стосується ідентифікації клієнта (в тому числі керівників клієнта – юридичної особи, представника клієнта), вивчення клієнта, уточнення інформації про клієнта, здійснення поглибленої перевірки клієнта в органів державної влади, державних реєстраторів, банків, інших юридичних осіб, а також здійснювати заходи щодо збору такої інформації з інших джерел.

Крім того, банк зобов'язаний витребувати в органів державної влади, державних реєстраторів, банків, інших юридичних осіб інформацію (офіційні документи), необхідну (необхідні) для аналізу відповідності фінансової операції змісту його діяльності та фінансовому стану.

Органи державної влади, державні реєстратори, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту безоплатно надати банку таку інформацію.

Фінансовим установам під час здійснення (надання) фінансових послуг забороняється вступати в договірні відносини з анонімними особами, відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки, а також, коли виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

Органи, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, мають право вимагати від юридичних осіб, які звертаються із заявами про включення до відповідних державних реєстрів фінансових установ та/або видачу ліцензій для здійснення діяльності з надання фінансових послуг (далі – заявники), а заявники повинні забезпечити в обсязі, визначеному відповідними органами, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг:

– розкриття інформації про кінцевих бенефіціарних власників (контролерів) заявників та про голову і членів наглядового та виконавчого органу заявників;

– підтвердження на підставі офіційних документів (засвідчених у встановленому порядку їх копій) джерел походження коштів, за рахунок яких сформовано статутний (складений) капітал заявників.

Присутність осіб, які мають не погашену або не зняту в установленому порядку судимість, у складі власників істотної участі у статутному (складеному) капіталі або у складі голів та членів наглядового та виконавчого органів, а також неможливість підтвердження джерел походження коштів, за рахунок яких сформовано статутний (складений) капітал, є підставами для відмови у включенні заявника до відповідного державного реєстру фінансових установ та/або відмови у видачі заявнику ліцензій для здійснення діяльності з надання фінансових послуг [73].

Відповідно до Закону України «Про кредитні спілки» [65], обмеження стосовно отримання від кредитної спілки інформації не поширюються на працівників Уповноваженого органу, які діють у межах повноважень, наданих Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», а також на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [65].

Аудитори зобов'язані подавати інформацію центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та центральному органу виконавчої влади з

формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Подання аудитором (аудиторською фірмою) в установленому порядку інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та центральному органу виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, не є порушенням комерційної таємниці. Аудитор та аудиторська фірма не несуть дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо вони діяли в межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [42].

Потрібно відзначити особливість існування тісних зв'язків між злочинами, що поєднує їх у єдине коло протизаконної поведінки, яка характеризується наявністю як основних (предикатних), так і супутніх злочинів, що є предикатними щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Причому супутні злочини виступають формою, способом або ж необхідною умовою для вчинення предикатних злочинів.

До основних (предикатних) злочинів, з якими тісно пов'язана легалізація (відмивання) доходів, належать ті, які безпосередньо спрямовані на заволодіння чужим майном чи одержання іншої незаконної

вигоди: шахрайство (ст. 190 КК); привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); злочини у сфері господарської діяльності (ст. 202, 204, 222 КК); службові злочини (ст. 364, 365 КК) тощо.

До супутніх злочинів можуть бути віднесені: незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК); службове підроблення (ст. 366 КК).

Щодо самих схем відмивання, то вони можуть бути виявлені при проведенні: 1) виїзних перевірок; 2) оперативних чи слідчих заходів; 3) аналізу звітності; 4) дослідження фінансової операції; 5) валютного контролю.

Виїзні перевірки (ревізії) дають можливість безпосередньо на підприємстві вивчити необхідні документи, провести інвентаризацію товарно-матеріальних цінностей. Перевірки проводяться податковими органами України, контрольно-ревізійним управлінням України, а також регуляторними органами (Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг України).

Оперативні чи слідчі заходи – обшуки, тимчасовий доступ, допити, інші слідчі дії, які проводяться правоохоронними органами (Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Державна податкова адміністрація України).

Аналіз звітності (адміністративних даних) здійснюється контролюючими органами (головним чином, Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг України, Державна податкова адміністрація України, Державна митна служба України), а також може проводитись правоохоронними органами у випадках, передбачених законодавством. До такої належить бухгалтерська звітність, фінансова, податкова звітність, у тому числі податкові

декларації, вантажні митні декларації та інші види звітності, передбачені законодавством.

Дослідження (аналіз) фінансових операцій зазвичай передбачає збір інформації та аналіз операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу, Національним банком України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Державною комісією з регулювання ринку фінансових послуг України, правоохоронними органами, а також Державним комітетом фінансового моніторингу (в ході проведення фінансового моніторингу).

Валютний контроль здійснюється банківськими установами та іншими агентами валютного контролю при проведенні розрахунків у іноземній валюті, вивезенні/ввезенні, переказуванні і пересиланні валютних цінностей, в тому числі розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, інших валютних операцій. Головним органом валютного контролю є Національний банк України.

Тобто ефективне функціонування системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, у тому числі за допомогою зняття готівки (як одного з елементів схем відмивання), може бути лише при узгодженому функціонуванні механізму кримінально-правового контролю й механізму фінансового моніторингу.

Компетентні органи в цьому випадку повинні спочатку встановити факт вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а потім на підставі цього шукати в діях злочинців ознаки злочину з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або іншим способом, який полягає в дослідженні фінансових операцій, та в результаті цього дослідження виявити осіб, пов'язаних із вчиненням суспільно небезпечним протиправним діянням, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Коли правоохоронний орган має лише неперевірену підозру про причетність злочинного угруповання до вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, про це повідомляється в

Держфінмоніторинг для перевірки причетності підозрюваних осіб до будь-яких підозрілих фінансових операцій.

Водночас правоохоронний орган перевіряє наявність зв'язку із вчиненим суспільно небезпечним протиправним діянням, що передуює легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Аналіз фінансових операцій умовно можна розділити на такі етапи або стадії: перевірка отриманих даних; розробка робочої гіпотези; збір, оцінювання та перевірка додаткової інформації; виявлення передумов; розроблення попередніх висновків; побудова аргументів.

Необхідною умовою виявлення факту легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є виявлення у фінансових операціях ознак окремих фінансових порушень, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та можуть бути класифіковані за використанням фіктивних суб'єктів господарювання таким чином:

- реєстрація підприємства на підставних осіб (без певного місця проживання, психічно хворих, студентів, іноземців, засуджених, померлих осіб, за придбаними, вкраденими або втраченими документами);

- назви суб'єктів господарювання нерідко збігаються з назвами державних підприємств;

- відсутність ознак статутної діяльності або проведення такої діяльності в мінімальному обсязі;

- відсутність штату працівників, виробничих і складських приміщень для здійснення статутної діяльності;

- відносно короткий термін існування суб'єкта господарювання (так звані «одноденки», «ями», «метелики» існують, як правило, у межах одного податкового періоду, що ускладнює можливість контролю за їх діяльністю);

- постійна зміна засновників, власників, директорів суб'єкта господарювання після офіційної реєстрації, неможливість встановлення місцезнаходження службових осіб (директора, головного бухгалтера);

– відсутність руху коштів суб'єкта господарювання на банківських рахунках або вкрай великий обсяг фінансових операцій нещодавно створеного підприємства.

Кримінальне провадження починається на підставі заяв громадян (заявника) або засобів масової інформації. Прикладом може бути опублікування даних щодо державних службовців – власників структур з легалізації (відмивання) доходів в офшорних зонах (Панамський скандал), що призвело до надіслання офіційних запитів щодо підтвердження висвітлених фактів для встановлення ознак злочину [140].

Виявлення ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відбувається й у межах розслідування інших, не пов'язаних із легалізацією злочинів.

Так, під час розслідування слідчими прокуратури Дніпропетровської області кримінального провадження щодо протиправних дій стосовно учасників мирних акцій протесту під час Революції Гідності, що мали місце на початку 2014 р., було проведено обшук у помешканні колишнього заступника голови обласної ради. Під час обшуку було вилучено планшет, в якому містились фотознімки цієї особи на яхті та на фоні приватного будинку на узбережжі Адріатичного моря.

Завдяки огляду планшета за участю спеціаліста через геолокацію фотознімків встановлено місця, де вони зроблені, а за допомогою загальнодоступних баз даних Республіки Хорватія встановлено належність цього будинку та яхти офшорній компанії, засновником і директором якої є службова особа – заступник голови обласної ради.

Зазначені обставини не були відображені ним у декларації про доходи службовця, що в сукупності з іншими даними стали підставою для порушення кримінального провадження за ст. 209 КК України.

Крім того, цього службовця притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 174-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, що передбачає відповідальність за порушення обмежень щодо входження до складу правління, інших виконавчих чи контролюючих органів, наглядової ради підприємства чи організації,

що має на меті одержання прибутку, передбачені ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції».

Підстави для початку досудового розслідування регламентовані ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України.

Відповідно до цієї статті, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування.

Порядок внесення відомостей визначений Положенням про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженим наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 05.05.2016 за № 680/28810).

2.2. Особливості організації розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачено співробітництво договірних сторін з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму. Задля цього узгоджено посилити двосторонню та міжнародну взаємодію в цій сфері, зокрема співробітництво на оперативному рівні. Сторони взяли зобов'язання забезпечити імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Європейським Союзом (ст. 20) [195]. Євроінтеграційний вектор визначив потребу вдосконалення чинного законодавст-

ва, а також організації діяльності правоохоронних органів у розкритті та розслідуванні цього виду злочинів.

Діяльність щодо розкриття та розслідування злочинів потребує чіткої організації та планування. Так, на думку В. Ю. Шепітька, організація розслідування має певні рівні діяльності щодо розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм: 1) вищий – система заходів, яка забезпечує ефективність функціонування всіх компетентних органів і досягнення відповідної мети; 2) управлінський – управління певним видом діяльності (оптимальна структура органів розслідування); 3) методичний – комплекс заходів щодо застосування найбільш ефективних і доцільних криміналістичних рекомендацій та прийомів у розслідуванні; 4) тактичний – організація проведення окремих слідчих (розшукових) дій [115]. Вчені Республіки Білорусь М. І. Порубов, О. М. Порубов, Г. І. Грамович, Г. В. Федоров у своїх дослідженнях обґрунтовують, що планування є організуючим та направляючим елементом у розслідуванні для цілеспрямованого пошуку доказів; воно полягає в правильному та своєчасному визначенні завдань розслідування, побудові версій, розробці шляхів і способів їх перевірки, забезпеченні максимально широкого використання науково-технічних засобів та найбільш доцільних тактичних прийомів [112, с. 191]. Суттєві зміни в чинному законодавстві потребують нового осмислення та змістового наповнення даних криміналістичних категорій з огляду на практику його застосування.

За даними Генеральної прокуратури України, у 2015 р. за ст. 209 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, досудове розслідування проводилося щодо 58 кримінальних правопорушень, у межах яких легалізовано 9 991 054 грн. Правоохоронними органами накладено арешт на майно в сумі 2 790 390 грн [75]. На думку міжнародних експертів, реальні розміри легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у світі та в Україні є значно більшими, що викликає необхідність реформування

структури правоохоронних органів, які покликані протидіяти, запобігати та розслідувати вказані злочини.

Організаційна складова планування, за чинним законодавством, полягає в тому, що, відповідно до ст. 216 КПК України, слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування. Утім, ч. 5 ст. 216 КПК України вказує, що також детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 КК України, якщо наявна хоча б одна з таких умов: 1) злочин вчинено: Президентом України, повноваження якого припинено, народним депутатом України, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, членом Ради Національного банку України, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником; державним службовцем, посада якого віднесена до першої та другої категорій посад, особою, посада якої прирівняна до першої та другої категорій посад державної служби; депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом обласної ради, міської ради міст Києва та Севастополя, посадовою особою місцевого самоврядування, посаду якої віднесено до першої та другої категорій посад; суддею Конституційного Суду України, суддею суду загальної юрисдикції, народним засідателем або присяжним (під час виконання ними цих функцій), Головою, членами, дисциплінарними інспекторами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Головою, заступником Голови, секретарем секції Вищої ради юстиції, іншим членом Вищої ради юстиції; прокурорами органів прокуратури, зазначеними у п. 1–4, 5–11 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру»; особою вищого начальницького складу державної кримінально-виконавчої

служби, органів та підрозділів цивільного захисту, вищого складу Національної поліції, посадовою особою митної служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу і вище, посадовою особою органів державної податкової служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу і вище; військовослужбовцем вищого офіцерського складу Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; керівником суб'єкта великого підприємництва, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50%;

2) розмір предмета злочину або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на час вчинення злочину (якщо злочин вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50%).

Указаний порядок визначення підслідності не є імперативним. Прокурор, який здійснює нагляд за досудовими розслідуваннями, які проводяться детективами Національного антикорупційного бюро України, своєю постановою може віднести кримінальне провадження у злочинах, зокрема, передбачених ст. 209 КК України, до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України, якщо відповідним злочином було заподіяно або могло бути заподіяно тяжкі наслідки охоронюваним законом свободам та інтересам фізичної або юридичної особи, а також державним чи суспільним інтересам. Під тяжкими наслідками потрібно розуміти заподіяння шкоди життєво важливим інтересам суспільства та держави, зокрема державному суверенітету, територіальній цілісності України, реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків трьох і більше осіб.

У кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 209 і 209-1 КК України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого належить суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

У теорії та практиці триває дискусія щодо можливості притягнення до відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, без наявності вироку за вчинення предикатного злочину (без доведення вини особи у вчиненні попередньої злочинної діяльності). Законодавцем, на підставі європейських стандартів, визначено, що досудове розслідування у провадженнях із легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, проводиться без попереднього або одночасного притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, у кримінальних провадженнях за ст. 209 КК України у разі, коли, зокрема:

1) суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, вчинено за межами України, а легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – на території України;

2) факт вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлений судом у відповідних процесуальних рішеннях.

Якщо під час досудового розслідування буде встановлено інші злочини, вчинені особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані із злочинами, вчиненими особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, і які не підслідні тому органу, який здійснює у кримінальному провадженні досудове розслідування, прокурор, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням,

у разі неможливості виділення цих матеріалів в окреме провадження своєю постановою визначає підслідність усіх цих злочинів.

Отже, підслідність цього виду кримінального правопорушення може бути предметною, суб'єктною, альтернативною та такою, що визначається часом початку розслідування, що певним чином ускладнює процес організації розслідування та взаємодії відповідних органів.

Як свідчить слідча практика, легалізація (відмивання) тісно пов'язана з незаконною банківською діяльністю, незаконною підприємницькою діяльністю та іншими економічними злочинами. Так, у 2015 р. 7 кримінальних правопорушень, пов'язаних з легалізацією (відмивання) доходів, виявлено у фінансово-кредитній сфері, у тому числі 4 – у сфері банківської діяльності (безпосередньо в банках), 1 – у паливно-енергетичному комплексі. Очевидно, що організація й планування розслідування та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій має багато спільного з тактикою й методикою розслідування відповідних злочинів. Разом з тим, варто усвідомлювати, що легалізація (відмивання) – це ретельно сплановане кримінальне правопорушення, що ускладнюється місцем його вчинення (як правило, на території декількох держав). Найбільш активно у відмиванні коштів задіяні банки Прибалтики, Канади, Кайманових Островів, Венесуели, Нідерландів, Колумбії, Кіпру. З огляду на це, варто ретельно планувати міжнародну співпрацю під час кримінального провадження.

Під час планування розслідування варто зосередитись на доцільності доказування всього шляху проходження незаконно одержаних доходів: від конкретних протиправних дій, які дозволяють одержати дохід, – до придбаного на ці кошти майна, відкриті рахунки в іншій валюті тощо. Логічність у плануванні, яка притаманна процесу розслідування інших видів кримінальних правопорушень, наражається на складнощі, зумовлені специфічною етапністю злочинного механізму. На першій стадії злочинець намагається звільнитися від готівкових коштів, на наступній – «відірватися» від незаконного джерела одержаних коштів, а далі – надати цим фінансовим ресурсам або нерухомості вигляду набутих законно.

За результатами аналізу судової практики можна зробити висновок, що суди звертають у дохід держави тільки те майно, щодо якого є беззастережні докази придбання на незаконні кошти. Так, суд, визнавши винним громадянина П. в неодноразовому одержанні неправомірної вигоди в особливо великих розмірах, визнав недоведеними факти придбання нерухомості на злочинно одержані кошти, що дало підстави виключити її з переліку майна, яке підлягало зверненню в дохід держави. З матеріалів провадження стало відомо, що на першому допиті підозрюваний пояснив, що кошти, одержані в результаті злочинного вимагання, він витрачав на придбання нерухомості, яку потім переводив у власність близьких родичів. У подальшому слідчий зосередився на зборі доказів щодо фактів одержання неправомірної вигоди, у результаті чого в матеріалах провадження доля предметів неправомірної вигоди не була відображена.

Під час судового засідання обвинувачений наполягав на тому, що нерухомість він придбавав на кошти, одержані в результаті накопичення заробітної плати всієї родини та позик друзів. Що ж до коштів неправомірної вигоди, то він їх витрачав на туристичні поїздки.

Дані щодо того, яким способом витрачені кошти, можна одержати в результаті проведення негласних (слідчих) розшукових дій, допитів свідків, огляду документів, а також з відповідей на міжнародні запити.

Незаконність дій, у результаті яких особа набуває права на фінансові ресурси, також входить у предмет доказування під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Отже, у ході розслідування обов'язковому встановленню підлягають конкретні норми, що були чинними на момент притягнення особи до кримінальної відповідальності й порушені обвинуваченим. Для цього доцільно використати консультації спеціалістів, висновки експертів, акти документальних перевірок, висновки експертиз тощо.

Під час доказування обставин, які належать до суб'єктивної сторони легалізації (відмивання) доходів, варто враховувати, що на факт усвідомлення підозрюваним (обвинуваченим) незаконного характеру привласнення ним або іншими особами фінансових ресурсів чи

нерухомості, які в подальшому використовуються ними для здійснення інших фінансових операцій або підприємницької діяльності, можуть вказувати: нехарактерна для стану справ діяльність, пов'язана з переміщенням фінансових ресурсів з одного рахунку на інший у короткий проміжок часу; оформлення майна на інших осіб; придбання нерухомості за явно заниженими цінами; не викликана необхідністю купівля-продаж цінних паперів або майна за цінами, які мають очевидне відхилення від поточного курсу цін на аналогічні товари та цінні папери [161, с. 169].

З огляду на сучасні виклики та загрози законодавець надав можливість оперативно одержувати інформацію правоохоронним органам від банківських установ. Інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками: 1) на письмовий запит або з письмового дозволу відповідної юридичної чи фізичної особи; 2) за рішенням суду; 3) органам прокуратури України, Службі безпеки України, Національній поліції, Національному антикорупційному бюро України, Антимонопольному комітету України – на їх письмову вимогу стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу тощо [44].

Оскільки одним з найважливіших завдань правоохоронних органів є виявлення легалізованих доходів, одержаних злочинним шляхом, забезпечення їх подальшої конфіскації, то законодавець передбачив, що до структури управлінь Національного антикорупційного бюро можуть входити підрозділи, що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації. При цьому його співробітникам надається право на підставі рішення директора Національного бюро або його заступника, погодженого з прокурором, отримувати від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій, незалежно від форми власності, інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб, яка необхідна для виконання обов'язків Національного бюро.

Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність», а отримання від Центрального депозитарію цінних паперів, Національного банку України та депозитарних установ інформації, що міститься у системі депозитарного обліку цінних паперів, – в порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про депозитарну систему України» [57]. Суб'єкти, яким адресовано зазначене рішення, зобов'язані невідкладно, але не більше ніж протягом трьох робочих днів, надати відповідну інформацію. У разі неможливості її надання в зазначений строк з обґрунтованих причин за зверненням відповідного суб'єкта Національне бюро може продовжити строк надання інформації на строк не більше двох календарних днів.

Огляд законодавчих новел дає підстави зробити висновок, що планування та організація розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є початковим визначальним етапом ефективності встановлення доказової бази, яке полягає у визначенні підслідності (суб'єктної, предметної чи альтернативної), оперативній організації одержання інформації від банківських, депозитарних установ та скеруванні запитів про надання міжнародної правової допомоги, яка включає визначення запитуючого або запитуваного органу, визначення правової підстави для запиту, порядок його скерування. Планування за своїм змістом визначається обсягами, предметом та межами розслідування, обставинами вчиненого кримінального правопорушення, по суті є передбаченням результатів наступних дій.

Процеси глобалізації потребують спільного вирішення проблем, що супроводжується об'єктивною оцінкою ситуації, визначенням сфери та обсягу міжнародної співпраці, механізмів взаємодії правоохоронних органів, адаптацією кращих світових практик до національних правових систем [10; 11].

Україна продемонструвала спроможність правоохоронних органів виявляти, розслідувати та запобігати вказаним кримінальним право-

порушенням. Безперечно, результати розслідування значною мірою залежать від суб'єктивних факторів, таких як: знання чинного законодавства, обізнаність щодо можливої співпраці з правоохоронними органами інших держав, здатність висувати версії та вдало організувати їх перевірку шляхом проведення слідчих (розшукових) дій тощо. Однак, при цьому варто наголосити на тому, що аналіз слідчої практики дає змогу виявити можливості покращення показників розслідування за певних об'єктивних умов, зокрема вдосконалення чинного законодавства.

Досліджуючи проблеми права та правових традицій, С. П. Шевцов розпочав науковий пошук з тези: «Чому західний бізнесмен приходить до юриста з проханням зробити його бізнес легальним, і чому в нашій країні він звертається до юриста для того, щоб обійти закон?» [216, с. 7]. Цим положенням визначається роль такого суб'єкта у виявленні ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як правник, адвокат. Відповідно до п. «г» ч. 2 ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», суб'єктами первинного фінансового моніторингу, зокрема, є: нотаріуси, адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в рамках трудових правовідносин). При цьому законодавець визначив особливості діяльності спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Згідно зі ст. 8, виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується адвокатами, адвокатськими бюро та об'єднаннями, нотаріусами, особами, які надають юридичні послуги, аудиторами, аудиторськими фірмами, суб'єктами господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, у разі, якщо вони задіяні у фінансовій операції для свого клієнта щодо: купівлі-продажу нерухомості; управління активами клієнта;

управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах; залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності та управління ними; утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності (включаючи аудит) чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб (корпоративних прав). У зв'язку із вказаним, триває наукова дискусія щодо відповідності обов'язку адвоката як суб'єкта первинного фінансового моніторингу повідомляти про виявлені ознаки вказаного злочину поняттю адвокатської таємниці.

Відомо, що адвокатською таємницею є будь-яка інформація, яка стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, котра перебуває в трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи й відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності.

Відповідь на це питання міститься в ч. 6 ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у якій чітко визначено, що подання адвокатом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, не є порушенням адвокатської таємниці [41].

Очевидно, що адвокати є суб'єктами, досить добре обізнаними щодо потреб клієнтів легалізувати доходи, одержані злочинним шляхом, а це, у свою чергу, за такої законодавчої новели, на практиці дало б змогу правоохоронним органам вчасно та ефективно реагувати на повідомлення адвокатів при виявленні ними ознак злочину. Однак, очікування не підтверджуються практикою.

Для з'ясування причин того, чому ж практика країн Європейського Союзу із цього приводу не дала результату, був проведений порівняльний аналіз законодавства України та деяких країн Західної Європи. Перш за все, варто вказати на особливість нормативного закріплення діяльності адвоката в ч. 5 ст. 8 Закону, де, зокрема, передбачено, що адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, особи, які надають юридичні послуги, можуть не повідомляти спеціально уповноваженому органу про свої підозри у разі, коли відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом їх професійної таємниці, або має привілей на збереження службової таємниці, а також у випадках, коли вони виконують свої обов'язки щодо захисту клієнта, представництва його інтересів у судових органах та у справах досудового врегулювання спорів [63]. Очевидним є факт, що адвокат зобов'язаний повідомити про свою підозру лише у випадках, коли така підозра виникла у нього поза межами надання правової допомоги. З урахуванням законодавчих застережень стосовно того, що керівники та відповідальні працівники спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу у разі порушення вимог закону та/або нормативно-правових актів відповідних суб'єктів державного фінансового моніторингу несуть відповідальність згідно із законом, адвокати складають угоди про надання правової допомоги у будь-якому випадку, аби мінімізувати ризики притягнення їх до відповідальності за неповідомлення правоохоронним органам про ймовірні ознаки сумнівних операцій клієнта.

Європейський досвід є відмінним від слідчої практики в Україні. Прикладом відкриття кримінального провадження підрозділами фінансової розвідки Великобританії за повідомленням адвоката є справа іспанського тореадора, яка продемонструвала беззастережність вимог та дієвість європейського права. Тореадор із м. Барселона, маючи значні статки від своєї багаторічної трудової діяльності, вирішив виїхати із сім'єю на постійне місце проживання до Лондона. Розпродавши нерухомість, він перевів кошти на відкритий на його ім'я банківський рахунок у Лондоні, після чого звернувся

до адвоката про надання допомоги у придбанні нерухомості. З адвокатом була укладена угода про надання правової допомоги, предметом якої було визначено юридичний супровід купівлі нерухомості. Адвокат, будучи суб'єктом первинного фінансового моніторингу, поперше, з'ясував, чи має його клієнт відповідні кошти; по-друге, зобов'язав свого клієнта надати письмове підтвердження відповідних фінансових активів на рахунку (про що була надана виписка з банківської установи); по-третє, поставив питання щодо офіційних джерел одержання ним коштів. Його клієнт повідомив, що він є тореадором, має високі гонорари, тому його статки є законними. За рекомендацією адвоката тореадор змушений був документально підтвердити свої пояснення (статус тореадора, рівень гонорарів за бої, вартість придбаної та проданої нерухомості в Барселоні на зароблені кошти тощо). Адвокат, одержавши вказані документи, сформував досє клієнта, після чого передав його підрозділам фінансової розвідки на підставі підозри про замах на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Така підозра базувалася на тому, що Іспанія ратифікувала Європейську конвенцію про захист домашніх тварин від жорстокого поводження, однак не заборонила на своїй території цього виду «розваг». Отже, відповідно до європейського права, гонорари тореадора є коштами, одержаними злочинним шляхом від жорстокого поводження з тваринами, тобто предикатним злочином. Намагання придбати нерухомість у Лондоні було кваліфіковано як замах на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Як свідчить така практика, повідомлення адвокатом інформації щодо підозри про намагання вчинити сумнівну операцію, якщо вона стала відомою йому навіть під час надання правової допомоги клієнту, є дієвим та ефективним способом виявлення ознак злочину на стадії замаху, встановлення знаходження коштів при значній економії процесуального часу та організаційних ресурсів.

За чинним законодавством, конфіскація майна може здійснюватися лише на підставі вироку, що набрав законної сили. Навіть за умови, здавалося б, наявності беззастережних доказів, викладених в обвину-

вальному акті, але за відсутності вироку (смерть обвинуваченого під час судового слідства) конфіскація неможлива.

Так, у 2011 р. був заарештований Голова Державного центру зайнятості за одержання неправомірної вигоди. Під час обшуку були виявлені значні цінності, однак, винуватість особи вироком суду не була доведена, обвинувачений помер у слідчому ізоляторі. Водночас практика європейських країн спонукає внести до чинного законодавства України доповнення щодо перевірки спадку на предмет законності джерел його походження. У випадку виявлення ознак незаконного збагачення, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, виявлені активи підлягають конфіскації навіть за наявності законних набувачів – спадкоємців.

Прикладом ефективності такого механізму є досвід Нідерландів, де підрозділи фінансової розвідки наділені таким правом. Зокрема, мешканець Амстердама за заповітом одержав від свого дядька спадок у розмірі 896 тис. євро. Нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу після оформлення спадку своєму клієнту повідомив уповноваженим органам про свою підозру, яка базувалася на тому, що спадкодавець працював кравцем, за офіційними деклараціями мав невеликі доходи, однак накопичив значну суму коштів, які могли бути незаконними. Сам спадкоємець, за законодавством Нідерландів, за наявності сумнівів щодо законності походження спадку мав би самостійно звернутися із запитом про перевірку джерел походження. Однак він, незважаючи на те, що був попереджений про це нотаріусом, не скористався своїм правом. Правоохоронні органи Амстердама, провівши перевірку, встановили, що спадкодавець свого часу мав статус свідка у кримінальному провадженні щодо трафіку наркотиків. Він був поза підозрою, а отже, щодо нього не було постановлено обвинувального вироку. Однак, за відсутності офіційних джерел походження наявних активів, невідповідності їх розміру офіційним деклараціям про доходи за попередні роки було зроблено висновок про злочинне походження вказаної суми спадку. Оскільки спадкоємець свідомо знехтував правом перевірки спадку, на допитах не міг

навіть висунути версії щодо можливого походження таких сум на рахунку свого родича, щодо нього було відкрите кримінальне провадження за замах на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. За вироком суду було призначено покарання у вигляді 40 тис. євро штрафу, а спадок, як одержаний злочинним шляхом, конфіскований у дохід держави [187].

На жаль, на практиці фактично не застосовують ст. 209-1 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму. Це підтверджує й судова статистика. Так, за ст. 209-1 КК України в 2013 р. та 2014 р. засуджено по одній особі, у 2015 р. та 2016 р. таких вироків не було.

Водночас такі порушення нерідко вбачаються в діях службових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Криміналізація незаконного збагачення вимагає врахування рекомендацій міжнародних експертів [94] щодо доцільності розглянути можливість перенесення тягаря доведення на особу, яка зобов'язана пояснити походження виявлених активів.

Логічні та ґрунтовні рекомендації експертів Ради Європи, фундаментальний досвід співробітників підрозділів фінансової розвідки європейських держав мають бути всебічно проаналізовані та узгоджено імплементовані в чинне законодавство України. Варто зауважити, що окремі положення, які ефективні в інших державах, не дають очікуваного результату, що використовується скептиками-непрофесіоналами для спростування їх дієвості. Головною причиною незастосування окремих новацій, вивіренних роками правових методів виявлення, розслідування та запобігання цьому злочину, на нашу думку, полягає в тому, що вони розроблені в суспільствах, де право апріорі є цінністю, а в нашому суспільстві вони наражаються на суб'єктивний нігілізм. У західній цивілізації правосвідомість та її цінність є основою обов'язковості норм права. Отже, відповідна усвідомлена обізнаність є запорукою ефективності боротьби з «брудними» грішми.

2.3. Типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування

Як слушно зауважував Р. С. Белкін, розслідування злочинів здійснюється в конкретних умовах часу, місця, оточення, у взаємозв'язках з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, що потрапили до сфери кримінального судочинства, та під впливом інших, інколи таких факторів, які залишаються слідчому невідомими. Ця складна система взаємодії створює в результаті ту конкретну обстановку, в якій діють слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у доказуванні, і в якій проходить конкретний акт розслідування. Ця обстановка дістала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації [14, с. 627].

Перше визначення цієї категорії дав О. Н. Колесниченко в 1967 р. Він вважав, що під слідчою ситуацією розуміють певне становище в розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів і інформаційного матеріалу та пов'язаними із цим завданнями щодо його збирання й перевірки [95, с. 16].

В. Є. Корноухов вважав слідчу ситуацію однією із закономірностей, яку вивчає криміналістика, а тому, на його думку, «слідча ситуація – це об'єктивна ситуація, якій притаманне повторювання в процесі розслідування, що зумовлено фактичними даними, які визначаються з урахуванням етапів розслідування, що більшою мірою конкретизує процес виявлення, збирання доказів» [107, с. 93].

І. О. Возгрін, розглядаючи проблеми побудови програм розслідування злочинів, класифікував слідчі ситуації з урахуванням слідчої практики на такі: слідчі ситуації, в яких злочинець не встановлений; слідчі ситуації, в яких злочинець затриманий на гарячому; слідчі ситуації, коли кримінальне провадження відкрите на підставі оперативно-розшукових даних; наявною є явка з повинною тощо [113, с. 575]. Р. С. Белкін звертав увагу на відмінність між об'єктивною ситуацією, яка склалася, та її оцінкою суб'єктом (мисленневою діяльністю) [14, с. 631]. А тому С. В. Великанов у межах

свого дослідження зазначав, що «для з'ясування сутності слідчої ситуації необхідно виходити з двох взаємозалежних чинників – об'єктивного (як первісно об'єктивно сформованого явища) і суб'єктивного (як явища, суб'єктивно сприйнятого й оцінюваного слідчим у ході розслідування). При цьому важливим залишається питання про її криміналістичну природу – тактико-криміналістичну, методико-криміналістичну або таку, яка охоплює обидва напрями. Вивчення природи та структури слідчої ситуації дало змогу зробити висновок про криміналістичну сутність слідчої ситуації, що виявляється в специфічності обстановки й стану в провадженні як окремих слідчих дій, так і етапів, а також і в цілому розслідування, та залежно від цього вимагає прийняття рішень тактико-криміналістичного чи методико-криміналістичного характеру. Вищевикладене дає змогу визначити слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов – стану й обстановки – розслідування, що сприймаються, оцінюються й використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [19]. На підставі запропонованої дефініції автор класифікував слідчі ситуації на неускладнені (прості), ускладнені та складні; «вирішувані», «важко вирішувані» і «невирішувані», причому фактор складності визначається ступенем перешкод, що впливають на стан і обстановку розслідування, а також за етапами розслідування (за Кодексом 1960 р.): 1) ситуації попередньої перевірки повідомлень і заяв про злочини (як комплекс дій, регульованих ст. 97 КПК); 2) ситуації при вирішенні питання щодо порушення кримінальної справи; 3) ситуації висування й перевірки слідчих версій і планування розслідування; 4) ситуації підготовки та провадження слідчих і організаційних дій (збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів); 5) ситуації забезпечення слідчим взаємодії при розслідуванні злочинів з органом дізнання, наглядовими та контролюючими органами; 6) ситуації пошукової діяльності слідчого; 7) ситуація призупинення кримінальної справи (щодо нерозкритого злочину); 8) ситуація поновлення припиненої кримінальної справи; 9) ситуації складання обви-

нувального висновку (аналіз матеріалів кримінальної справи); 10) ситуації, пов'язані з припиненням кримінальної справи [19].

Слідчі ситуації під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, суттєво відрізняються від загального підходу, оскільки пов'язані з одночасною наявністю предикатного злочину та безпосередньо злочинних дій, скерованих на легалізацію (відмивання) кримінальних активів.

Слідчі ситуації варто класифікувати залежно від джерела інформації, оскільки це, у свою чергу, суттєво впливає на обсяг початкових об'єктивних даних та визначає момент початку відкриття кримінального провадження:

1) інформація надійшла від викривача (заявника), який має обгрунтовану підозру щодо факту легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, конкретною особою. Ця ситуація ускладнюється тим, що викривач має можливість повідомити інформацію, вказавши свої персональні дані, або повідомити про відоме йому анонімно, що суттєво ускладнить процес перевірки;

2) інформація надійшла від заявника, який є свідком, що певним чином був задіяний у підготовці або викритті ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (нотаріус, адвокат, аудитор, оцінщик тощо);

3) інформація надійшла від засобів масової інформації. ЗМІ відіграють активну роль у запобіганні злочинності, однак подеколи створення резонансу не впливає позитивно на результати розслідування. Власне журналістське виявлення свідків, інтерв'ю призводить до погіршення стану безпеки, створення тиску на свідків зацікавленими особами, що спричиняє відмову від раніше наданих показань;

4) інформація про підготовку до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, надійшла від оперативних працівників. В Україні, на жаль, немає жодного постановленого вироку за замах на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (наприклад, створена офшорна компанія, але не відбулося руху на її рахунках). Це зумовлено складністю доведення мети.

Усі обвинувальні вироби ґрунтуються на вже проведених операціях щодо зміни власності, форми тощо злочинних активів;

5) інформація стала відомою в ході проведення розслідування предикатного злочину;

б) інформація стала відома від банку, який виявив підозрілі операції, що вчинялися особою за підробленим або втраченим паспортом;

7) інформація про вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, громадянином України стала відома від іноземних правоохоронних органів.

За критерієм наявної інформації ситуації можна поділити на такі: 1) виявлено предикатний злочин зі значними прибутками підозрюваних осіб; 2) виявлено предикатний злочин зі значними прибутками підозрюваних осіб, які готують схему легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 3) виявлено предикатний злочин зі значними прибутками підозрюваних осіб, які вчиняють легалізацію (відмивання) доходів за встановленою схемою впродовж тривалого часу; 4) виявлено конвертаційний центр з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, клієнти якого цілком не встановлені, а є лише інформація щодо їх приблизної кількості та регіони перебування; 5) виявлено осіб (наприклад, державних службовців, суддів, прокурорів), які мають задекларовані доходи, однак, справжні статки яких та фінансові можливості, виходячи з витрат, є значно більшими (ці статки, як правило, одержані в результаті виграшу в лотерею, є призами, нагородами).

За територіальною ознакою: 1) місце вчинення предикатного злочину та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, збігаються (межі держави, регіону, області, населеного пункту); 2) місце вчинення предикатного злочину та легалізації (відмивання) доходів не збігаються (інший населений пункт, інший регіон, інша держава): предикатний злочин вчинено на території України, а легалізація (відмивання) доходів – на території іншої держави (у країні, де дотримуються законодавства про боротьбу з легалізацією (відмиванням)); у країнах, які належать до офшорних зон;

у країнах, які мають договори про співпрацю в рамках кримінального провадження; у країнах, з якими Україна не має договорів про міжнародне співробітництво); 3) особа на території України користується коштами, що здобуті злочинним шляхом, хоча предикатний злочин і легалізація (відмивання) були вчинені на території іншої держави, або навіть на території різних держав.

П. Ф. Орлов, А. Ф. Вололбуєв, І. М. Осика для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, використовують три найбільш істотні інформаційні джерела: 1) відомості про факт легалізації (відмивання); 2) відомості про спосіб легалізації (відмивання); 3) відомості про особу суб'єкта легалізації (відмивання) [159, с. 373].

В. А. Журавель виокремлює на початковому етапі такі слідчі ситуації:

1) факт і спосіб легалізації (відмивання), а також особу (осіб), що її вчинили виявлено;

2) факт легалізації (відмивання) встановлено, є відомості про особу, яка її здійснила, але не встановлено спосіб легалізації (відмивання);

3) факт і спосіб легалізації (відмивання) встановлено, але відсутня інформація щодо особи (осіб), яка є безпосереднім виконавцем злочину (легалізатором).

Кожній зазначеній типовій ситуації притаманна своя програма дій слідчого щодо їх вирішення. Так, у першій типовій ситуації, яка вважається найбільш сприятливою в інформаційному й організаційному планах, визначальним є закріплення всіх виявлених слідів злочину. Для цього необхідно затримати підозрюваного (якщо його не затримано в межах кримінальної справи про предикатний злочин), провести обшуки за місцем проживання і роботи підозрюваного, а також виїмки всіх документів, що містять сліди легалізації (відмивання), призначити документальні ревізії, допитати свідків, здійснити експертні дослідження.

У другій типовій ситуації, що характеризується відсутністю даних про спосіб легалізації (відмивання), головні зусилля слідчого повинні бути спрямовані на те, щоб позбутися інформаційних прогалин саме стосовно цього елемента. Це можливо, насамперед, шляхом ретельного дослідження руху грошових капіталів чи іншого майна з моменту їх злочинного отримання до здійснення операцій з легалізації (відмивання). Слідчому необхідно встановити джерело походження злочинних доходів і місце їх знаходження, а також вилучити документи, в яких відобразилися матеріальні сліди легалізації (відмивання).

Головне завдання слідчого в третій слідчій ситуації полягає у встановленні особи, яка безпосередньо вчинила легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Як правило, легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вчиняють організовані злочинні угруповання. У такому випадку ситуація визначається за такими наявними ознаками:

- неодноразові зустрічі лідерів кримінальних груп та «авторитетів» (у сфері наркотрафіку, зброї тощо);
- зникнення конфлікту між злочинними групами, наявний факт об'єднання (для «сумнівної» мети);
- зменшення кількості злочинів середньої тяжкості, намагання відволікти увагу правоохоронних органів від своєї діяльності (злочинної);
- факти фізичного знищення лідерів злочинних груп на певній території, яку намагається взяти під контроль об'єднання інших груп для більш прибуткової справи;
- факти працевлаштування в комерційні структури кримінальних елементів;
- безпідставне збільшення кількості охоронних підприємств, що одержують зброю легально.

В. Г. Гриб на підставі аналізу слідчої практики пропонує враховувати ситуацію, коли до структур, які контролюються кримінальними структурами, працевлаштовуються колишні працівники банківської системи, або близькі родичі представників влади чи представників

місцевого самоврядування [33, с. 257], що може вказувати на замах на легалізацію (відмивання). Або, навпаки, з використанням корупційних зв'язків намагаються виграти тендер, заволодіти державними коштами, створити видимість їх витрачання (за фіктивними договорами) та подальшої легалізації (відмивання).

В. І. Жулев вважає окремою слідчою ситуацією таку, коли є інформація про порушення чинного законодавства про повернення валютної виручки із-за кордону (уся доказова база міститься переважно за межами держави, що ускладнює перевірку показань осіб, щодо яких є підозра на вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [38, с. 337–357].

Г. М. Спирін як ситуації наводить початок розслідування за умови виявлення неправомірних дій при фіктивному банкрутстві [38, с. 360–370]. Б. С. Болотський виокремлює випадки, коли відкривається кримінальне провадження на підставі незаконного обігу дорогоцінних металів, що призводить згодом до викриття легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [15, с. 310–330]. На думку О. А. Зайцева, слідча ситуація визначається як специфічна за умови відкриття кримінального провадження на підставі виявлення фактів зловживання при випуску цінних паперів [40, с. 276–284].

На думку Л. І. Аркуші, початкові дії при виявленні ознак легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, їх загальний перелік і порядок реалізації визначаються ситуацією виявлення ознак злочинної діяльності, характером і обсягом даних, наявних у розпорядженні на цей момент.

Перша ситуація: первинна інформація про легалізацію доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, виявлена оперативним шляхом, за ініціативою оперативних підрозділів.

Друга ситуація: суб'єкт фінансового моніторингу виявляє ознаки злочину, після чого направляє інформацію для перевірки суб'єктові оперативно-розшукової діяльності (підрозділ МВС України, СБУ, ДПА України) для організації оперативно-розшукової роботи в цьому напрямі.

Третя ситуація: первісні дані про ознаки злочину отримані з відкритих і офіційних джерел, наприклад, документів податкових інспекцій, аудиторських служб, актів КРУ, заяв громадян, повідомлень посадовців або громадських організацій, засобів масової інформації [6].

Усі наведені думки мають право на існування, однак, як свідчить практика, кримінальні провадження відкриваються лише за предикатним злочином, не прослідковуються інші неправомірні дії скеровані на легалізацію (відмивання) злочинних активів.

Прикладом того є так звані «бурштинові війни», коли відкриваються кримінальні провадження за хуліганство, використання вогнепальної зброї, тілесні ушкодження, викрадення, однак, не існує жодного кримінального провадження, пов'язаного з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. Усвідомлюючи, які прибутки мають «копачі», версія легалізації (відмивання) є очевидною. Значний інтерес до «бурштинової проблеми», яка на сьогодні цілком так і не вирішена, виник останніми роками, коли середня ціна бурштину стала близько 10 тис. дол. США за кілограм. Десятки років в Україні говорять про необхідність легалізації (відмивання) видобутку бурштину, але відповідний закон досі не ухвалено. Свого часу Прем'єр-міністр А. Яценюк пообіцяв, що легалізація (відмивання) має відбутися у 2016 р., від продажу ліцензій на видобуток до бюджету надійде понад 1 млрд грн. Проте ця проблема досі залишається невирішеною.

Україна є одним з європейських лідерів за запасами бурштину. Українські компанії, які мають державні ліцензії на видобуток бурштину, щорічно видобувають близько 4 т цього мінералу. Проте насправді це лише невеликий відсоток від реального видобування бурштину в Україні. Набагато більше його викопують старателі на незаконних промислах, які держава не контролює. Як зазначила заступник міністра екології та природних ресурсів України С. Коломієць, насправді обсяги видобутку бурштину величезні. Навіть за найскромнішими підрахунками, вони сягають від 120 до 300 т на рік [153].

2.4. Невідкладні (першочергові) слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії

Використання спеціальних знань у розслідуванні

Однією з найрезультативніших слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є обшук, який, відповідно до ст. 234 КПК України, проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [117]. Обшук проводиться за місцем вчинення легалізації (відмивання) доходів (у конвертаційному центрі, у фінансовій установі, за місцем проживання осіб, причетних до злочину, у транспортних засобах). Ретельність підготовки до його проведення жодним чином не має нівелювати його раптовість. До організаційних заходів належить чітко з'ясування місця розташування офісу підприємства (центру), оскільки такі структури іноді перебувають у ділових центрах, які мають сотні офісів, що ускладнює реалізацію принципу раптовості. Похідне встановлення офісного приміщення в охорони або інших співробітників має високий ризик знищення інформації або значне її пошкодження, передачу даних про початок кримінального переслідування іншим кримінальним партнерам злочинного бізнесу. Так, в одному з випадків співробітники Генеральної прокуратури України разом зі спецназом прийшли о 7 годині ранку проводити обшук, унаслідок зволікання на вимогу добровільно впустити їх у приміщення, збирались виламати двері. Згодом виявилось, що правоохоронці помилилися адресою. З'ясувати точну адресу, де треба проводити обшук, вирішили у власника садиби, який наражався на порушення його конституційних прав [175].

О. М. Ларін справедливо вказував, що «теорія кримінального процесу й тактика розслідування дають змогу виділити такі умови, які запобігають діям, скерованим на протидію розслідуванню під час

розшуку та виявлення доказів: а) швидкість розслідування й раптовість проведення слідчих дій; б) обізнаність слідчого про дії та наміри обвинуваченого як під час вчинення злочину, так і під час його розслідування; в) слідча таємниця» [119, с. 46].

З психологічної точки зору, проведення обшуку не є несподіваною слідчою розшуковою дією ані для слідчого, ані для підозрюваних. Останні, після вчинення злочину, безумовно, підсвідомо чи свідомо налаштовані на високу ймовірність викриття, однак сподіваються на латентність економічних наслідків, на часову здатність доказів втрачати можливість бути знайденими (знищення, псування письмових та електронних документів, зникнення свідків, ліквідація юридичних осіб, зміна місця реєстрації, зміна громадянства осіб, причетних до злочинної діяльності, стирання з пам'яті деталей в осіб, які були необізнані й несвідомо причетні до сприяння злочину тощо). Раптовими для них залишаються лише час та місце затримання й обшуку (у тому числі особистого). Для співробітників правоохоронного органу раптовість полягає не в негайності провадження, що часто так і сприймають, а в забезпеченні такого сприйняття обшуку особами, щодо яких здійснюється кримінальне провадження. Проведення обшуку мінімізує негативні ризики у випадку ретельного планування: наявності достатніх підстав вважати, що саме в цьому місці можуть перебувати докази, особи, які причетні до злочинної діяльності, що саме в цей час вони можуть там перебувати. Доцільним є одержання точної адреси підприємства, офісу, а також фотографії, плану як будівлі в цілому, так і окремого офісного приміщення (кількість виходів, вікон, вентиляційних люків, шахт, балконів, пожежних сходів тощо). Зазвичай вказані підприємства, офіси мають високий рівень охорони (фізичної, технічної, технологічної), що має бути враховано слідчим при визначенні кількості осіб, які будуть брати участь в обшуку та забезпечувати охорону, а також при визначенні взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів.

Під час обшуку вилучається фінансова документація, договори, контракти, бланки друкованої продукції, печатки, штампи, готівкові

кошти. Особливу обережність необхідно виявляти під час вилучення комп'ютерної техніки. Відповідно до ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1). Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2). У ст. 99 КПК України подано визначення, згідно з яким документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1). Зокрема, до документів можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 2). Наведене свідчить, що законодавець допускає використання електронних носіїв інформації, проте уточнює, що доказ має бути матеріальним об'єктом. Цифрові технології використовують віртуальний простір, а тому носієм (фіксатором) інформації може бути беззаперечно матеріальний об'єкт, однак при цьому варто уточнити, що навіть сама інформація у віртуальному просторі також має визнаватися доказовою.

В. П. Бахін, В. С. Кузьмічов та Є. Д. Лук'янчиков застерігали, що для реалізації фактора раптовості характерна певна закономірність, сутність якої полягає в тому, що ефективність раптовості обмежена часом, необхідним для перебудови особою власних дій та намірів, вибором засобів і способів протидії раптовості. Після чого раптовість перестає діяти [13, с. 23]. А тому погана підготовка може призвести до випадкового, безсистемного пошуку, нескоординованості дій та згодом до відчуття невпевненості в позитивному результаті.

В. Л. Васильєв наголошував, що в ході підготовки до обшуку слідчому рекомендується відповісти на такі питання: 1) що варто шукати, як цей предмет виглядає (форма, колір, запах); 2) що являє собою об'єкт, який підлягає обшуку: площа об'єкта, рельєф, планування, кількість приміщень, кількість дверей і вікон, їхнє розташування, меблі та їх розташування тощо); 3) хто, крім осіб, які підлягають обшуку, може перебувати в приміщенні в момент обшуку; 4) яке штучне та природне освітлення об'єкта обшуку; 5) чи є на об'єкті телефон та інші засоби зв'язку (рація, дзвінок, селектор тощо); 6) де можуть зберігатися предмети пошуку; 7) хто буде задіяний у проведенні обшуку; 8) які технічні засоби необхідно взяти з собою; 9) коли необхідно найбільш вдало розпочати обшук; 10) скільки часу він буде тривати; 11) потрібно скласти план об'єкта та порядок проведення обшуку в ньому із чітким розподілом функцій для кожної особи; 12) напередодні подумати про понятних; 13) передбачити способи зв'язку слідчими підрозділами.

Чим детальніше слідчий відповість на вказані питання до обшуку, тим менше несподіванок будуть його очікувати в момент його проведення, і тим більше шансів на успіх [18, с. 391–392].

З метою уникнення розголошення інформації від співробітників офісу (особливо, коли він розташований у квартирі) можливе блокування зв'язку, попереднє відключення електропостачання, попереднє з'ясування, чи перебуває офісне приміщення під охороною приватного охоронного агентства, яке теж може бути причетним до діяльності, яка розслідується (наявність тривожної кнопки, що слугуватиме сигналом до дій зі знищення доказів за межами офісу, де проводиться обшук).

Сучасні технічні можливості приховання електронної інформації потребують ретельного обстеження приміщень та особистих речей присутніх, оскільки значний обсяг інформації може міститися на флеш-носіях, які зовні закамують під різноманітні побутові предмети (ніж, авторучка, брелок), а деколи під виглядом косметичних засобів (помада), удосконалені під вигляд цукерок, на які правоохоронці не звертають уваги.

Для успішного проведення обшуку важливою складовою є пильність. Складна психологічна атмосфера обшуку, серйозні несприятливі наслідки для підозрюваних можуть підштовхнути їх або інших осіб до хитрощів, провокацій тощо [213, с. 167]. Так, під час обшуку в офісі конвертаційного центру, попри психологічну напругу учасників, одна зі співробітниць вдала повну безтурботність та запропонувала слідчому цукерку (незапланована та неочікувана раптовість дій щодо правоохоронця), після здивування та відмови (на що й сподівалася) слідчого, вона її взяла собі. Однак вчасне реагування на цей жест (поклала до кишені) дало змогу виявити доказову інформацію на флеш-«цукерці».

Особливістю обшуків при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є організація одночасного обшуку в значній кількості підприємств, організацій, офісів, які є причетними (свідомо або несвідомо) до злочинної діяльності. Схеми подібних центрів зазвичай добре продумані. Вони складні, територіально розгалужені й диверсифіковані, у них задіяні десятки людей, залучені реальні підприємства з багаторічною історією. Відповідно, щоб виявити схеми й розібратися в їхніх деталях, необхідні висококваліфіковані, добре підготовлені фахівці. Оперативна розробка таких справ триває від декількох місяців до півтора року. До однієї з останніх схем, розкритих Управлінням спеціальних розслідувань податкової міліції, було залучено 33 підприємства з Харківської, Одеської, Донецької областей, а також з Києва. За паперами все добре: ТОВ із смт Іванків Київської області із солідною назвою «Міжнародний торговий дім “Ізюмський оптико-механічний завод”», нібито, імпортувало за допомогою 18 фірм-посередників (усі зареєстровані там же, в Іванкові, за однією й тією самою адресою) з Франції заготовки відомої фірми «Corning SAS» за ціною 104 грн за од.

Потім на заводі зі схожою назвою – «Ізюмський оптико-механічний завод» (але в Харківській області) заготовки перетворювалися на елітні лінзи з оптичного скла. Після чого через ще 12 підприємств лінзи експортувалися гонконгській фірмі

«SANMAX ENTERPRISES» із не надто значною «накруткою» – по 114 грн за од.

Як виявилось в підсумку, жодних заготовок фірма «Corning SAS» в Україні не продавала. Насправді обробляли й пакували недорогі вітчизняні лінзи – залишки заготовок ДП «Ізюмський завод офтальмологічної лінзи» (їх виробництво припинено ще на початку століття). Собівартість продукції становила... 6 грн (тобто майже в 20 разів нижче від зазначеної «закупівельної французької»). Упаковували лінзи в гарні коробки, суцільно обклеєні підробленими фірмовими наклейками Made in France. Експортували за кордон «елітні» лінзи 12 підприємств, серед яких відомі на всю країну «Київський ЦУМ» і «Одеський коньячний завод». Особливо завзято продавали за кордон лінзи донецький торговий дім «Амстор» і київський «Промгаз України». Столичні підприємці, наприклад, відправили гонконгській фірмі товару майже на 42 млн грн, ухилившись від сплати майже 8 млн грн ПДВ. Загальна ж сума ПДВ, яку 12 підприємств недоплатили до скарбниці, становила 540 млн грн. При цьому про компенсацію грошей з бюджету не йшлося (формувався тільки податковий кредит), у результаті чого ці операції спочатку не викликали серйозного інтересу в податківців [173].

Відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України, ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Отже, за потреби, до обшуку мають залучатися спеціалісти зі знанням іноземної мови, для того, щоб вчасно реагувати на оперативну інформацію, або на випадок присутності в офісі іноземців (коли спрогнозована висока ймовірність цієї обстави-

ни). Одна з останніх новинок конвертаційно-оптимізаційної сфери – так звані інтелектуальні «конверти», які продають фальшиві інтелектуальні патенти. Коштує таке ноу-хау, як і його «продукція» та послуги, недешево, тому й використовують їх для підприємств з великим оборотом. Наприклад, щоб завищити ціну при експорті та, відповідно, отримати більше повернення за ПДВ, одна з фірм отримала патент на винахід. Причому злочинці просто скопіювали американську пластмасову пломбу-засувку (у нас вантажі пломбуються свинцевими пломбами), отримали патент і замовили виготовлення таких замків на підприємстві Товариства сліпих. Виробництво максимально здешевили: робили пломби з м'якої пластмаси, тому вони просто не замикаються. Усі ці «вироби» були «продані» неіснуючій фірмі в ОАЕ за 5 дол. США за одиницю. І з перетином кордону проблем не виникало. Коли проводили обшук на фірмі – організаторі цієї схеми, виявили велику кількість факсів з Дубая: керівництво тамтешнього аеропорту вимагало терміново забрати вантаж і не захаращувати їхню територію. Виявляється, злочинці навіть не потурбувалися про вивезення цих засувок; їх навіть не забирали з аеропорту [173].

Французький професор Еміль Гарсон на початку ХХ ст. застерігав: «...професійна таємниця має основою соціальний інтерес. Без сумніву, його порушення може спричинити шкоду приватній особі, але цієї причини не вистачило б для виправдання інкримінування. Закон карає, тому що загальний інтерес вимагає цього. Добре функціонування суспільства вимагає, щоб хворий знайшов лікаря, щоб особа, яка захищає себе, знайшла захисника, щоб католик знайшов сповідника, але ні лікар, ні адвокат, ні священний служитель не змогли б здійснити їх місію, якби відверті зізнання, які були зроблені їм, не були забезпечені таємницею, яку неможливо порушити» [172]. Не варто казати, що адвокатський кабінет є абсолютно недоторканою таємницею.

Суд та більшість країн – членів Ради Європи вважають, що захист професійної таємниці припиняється, коли виявляється, що адвокат став співником або співучасником правопорушення, вчиненого його

клієнтом. Конвенція не забороняє поставити за обов'язок адвокатам певну кількість зобов'язань щодо їх відносин з клієнтами. Ідеться, зокрема, про констатування наявності достатніх ознак участі адвоката в правопорушенні.

В окремих випадках виникає потреба проведення обшуку в юристів (адвокатів), які були свідомо залучені до злочинної діяльності або неусвідомлено сприяли їй. У такому разі варто враховувати особливості цієї слідчої дії, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У разі проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката слідчий суддя, суд у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення слідчої дії чи застосування заходу забезпечення кримінального провадження.

Під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону. Для забезпечення його участі службова особа, яка буде проводити відповідну слідчу дію чи застосувати захід забезпечення кримінального провадження, завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії.

З метою забезпечення дотримання вимог закону щодо адвокатської таємниці під час проведення зазначених процесуальних дій представнику ради адвокатів регіону надається право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальних дій, що зазначаються у протоколі. Неявка представника ради адвокатів регіону за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону не перешкоджає проведенню відповідної процесуальної дії [41].

Правоохоронцям доцільно враховувати положення рішень Європейського суду з прав людини щодо зазначених питань. Так, у рішенні

ЄС «Головань проти України» вказано, що переслідування членів професії адвокат завдає удару в саме серце системи Конвенції. Вторгнення до професійної таємниці може мати наслідки для відповідного здійснення правосуддя, а отже, і для прав, гарантованих ст. 6 Конвенції. Тому обшук приміщення адвокатів повинен підлягати особливо ретельному розгляду. Відповідні гарантії, такі як присутність та дійова участь незалежного спостерігача, завжди повинні бути доступними під час обшуку офісу адвоката для забезпечення того, щоб матеріал, який захищається адвокатською таємницею, не було вилучено. Суд вважає, що такий спостерігач повинен мати обов'язкову юридичну кваліфікацію, щоб фактично брати участь у процесі. Крім того, він також повинен бути зв'язаний адвокатською таємницею, щоб гарантувати захист конфіденційного матеріалу та прав третіх осіб. Нарешті, спостерігач повинен бути наділений необхідними повноваженнями, щоб бути спроможним запобігти під час аналізу процесу будь-якому можливому втручанням в адвокатську таємницю [176].

У 2016 р. набуло суспільного резонансу кримінальне провадження стосовно одного з народних депутатів України та групи інших осіб, серед яких є адвокати, що організували та здійснювали через ряд державних і комерційних структур видобування та продаж за заниженими цінами природного газу, під час цього ухилялися від сплати податків в особливо великих розмірах та легалізували злочинні доходи в сумі понад 1 млрд грн. Серед іншого, суспільний резонанс був викликаний проведенням слідчих (розшукових) дій та затриманням детективами Національного антикорупційного бюро України адвокатів Народного депутата України, які, за даними слідства, були співучасниками злочинної діяльності.

Під час тематичного круглого столу, організованого Асоціацією адвокатів України, за участю адвокатів, суддів та представників правоохоронних органів спробували виробити алгоритм обшуку адвокатського офісу.

Один з учасників (адвокат) зазначив: «Навіть якщо правоохоронці хочуть отримати від адвоката інформацію, хай копіюють потрібний

їм файл і складають протокол. Це – наша пряма робота, і повага до неї має бути поза сумнівом. Я вбачаю в цьому (у проведенні обшуків) пряме порушення наших прав та чинення тиску» [16].

Дійсно, гарантії незалежності адвокатів чітко визначені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», проте з такою позицією не можна цілком погодитись, адже не завжди діяльність осіб, що мають свідоцтво на право зайняття адвокатською діяльністю, відбувається в межах і відповідно до положень цього Закону, а інколи й узагалі не пов'язана з наданням адвокатських послуг.

Відповідно до ст. 8-1 Закону «Про нотаріат», будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які знаходяться у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства. Але при цьому, згідно із ч. 2 цієї статті, обшук, виїмка, огляд робочого місця (контори) провадяться на підставі та в порядку, встановленому законом. Вилучення (виїмка) реєстрів нотаріальних дій та документів, що передані нотаріусу на зберігання в порядку, передбаченому цим Законом, а також печатки нотаріуса не допускається. Такі реєстри нотаріальних дій, документи чи печатка нотаріуса можуть бути надані суду за мотивованою постановою суду тільки для огляду і повинні бути повернуті судом негайно після огляду [68].

Відповідно до ч. 2 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України», обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію

неможливо [72]. У ч. 3 ст. 482 КПК України також зазначено, що обшук, затримання народного депутата України чи огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, в тому числі негласних слідчих дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Тлумачення цих положень надані Конституційним Судом України: «Депутатська недоторканність є не суб'єктивним правом, привілеєм окремого індивіда, а складовою статусу народного депутата України». Отже, положення ч. 2 ст. 27 у контексті положень ст. 80 Конституції України треба розуміти так, що народний депутат України може бути без згоди Верховної Ради України притягнений до адміністративної відповідальності за умови, якщо можливі запобіжні заходи чи стягнення за вчинене правопорушення не пов'язані із затриманням чи арештом народного депутата України. Таким чином, є підстави для висновку, що на народного депутата України поширюється загальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності, якщо це не пов'язано з його затриманням чи арештом, для чого потрібна згода Верховної Ради України. Депутатська недоторканність є не суб'єктивним правом, привілеєм окремого індивіда, а складовою статусу народного депутата України [162].

Спостерігаються спроби окремих представників визнати незаконним проведення обшуку на підставі того, що Верховна Рада, надавши дозвіл на проведення слідчої (розшукової) дій, не надала дозволу на притягнення до кримінальної відповідальності. Відповідь на це надав Конституційний Суд України, вказавши, що положення ч. 2 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» стосовно затримання народного депутата України у контексті положень ч. 3 ст. 80 Конституції України треба розуміти так, що затри-

мання чи арешт народного депутата України можливі за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата України до кримінальної відповідальності [163].

Під час допиту слідчий ставить собі за мету одержати від особи, яка підлягає допиту, об'єктивну інформацію, яка буде використана для перевірки наявної та створення нових доказів. Для цього необхідно провести суттєву підготовчу роботу. На думку М. І. Порубова, під підготовкою до допиту потрібно розуміти сукупність попередніх заходів з метою забезпечення результативності допиту, економії часу слідчого при повному забезпеченні процесуальних гарантій прав особи [148, с. 74]. В. О. Коновалова наголошує, що допит як спосіб одержання інформації має пізнавальне значення. Під час розслідування слідчий не тільки одержує дані про подію злочину та пов'язані з ним обставини, а й використовує результати допиту для встановлення фактів, які йому раніше були невідомі, перевіряє та оцінює їх, висуває нові версії [103, с. 5].

Наразі відкрите кримінальне провадження за обставинами, яких не було раніше в слідчій практиці: державні кошти високопосадовцем привласнювалися через фіктивні документи, які надавалися підконтрольними комерційними фірмами, потім вони як пожертва направлялися на церкву, яка, у свою чергу, скеровувала їх на рахунки в офшорну зону.

Досудовим розслідуванням встановлено, що з 2012 р. і дотепер проводилися тендери щодо закупівлі робіт з демонтажу, переробки, звільнення від регуляторного контролю за обладнанням і конструкціями Чорнобильської АЕС, учасниками та переможцями яких були ПП «Промметбуд», ТОВ «Метресурс», ТОВ «Метал-сервіс плюс». Із цими компаніями уклали договори про виконання робіт та надання послуг, частина з яких у дійсності не виконувалась. Разом з тим демонтовані та радіоактивно забруднені металеві конструкції реалізовувались за заниженими цінами.

Також посадовець залучив до протиправної діяльності іншого учасника, який за його вказівками здійснював переведення незаконно привласнених коштів держпідприємства на рахунки іноземних компаній.

Легалізація (відмивання) коштів здійснювалася шляхом переведення їх на рахунки Свято-Іллінської Єпархії Української православної церкви м. Славутич Київської обл., звідки вони спрямовувалися на рахунки іноземних компаній, однією з яких є естонська компанія «MASTE GZU OU» (в офшорну зону).

Слідством встановлено, що впродовж 2013–2015 рр. службові особи ДСП ЧАЕС перерахували понад 17,87 млн грн на підприємства з ознаками фіктивності за, нібито, виконані послуги, а також закупівлю товарів. Серед таких фірм називаються ТОВ «Буденергомонтаж», ТОВ «Буд Перспектива», ТОВ «Вайт Роял», ТОВ «Активінвест Груп».

Крім того, посадовці ДСП ЧАЕС також привласнювали частину міжнародної технічної допомоги, яку впродовж 2015–2016 рр. держпідприємство отримувало від різних країн світу у вигляді коштів на придбання будівельних матеріалів, приладів, металевих конструкцій тощо [91].

Як бачимо з наведеного прикладу, існує потреба допиту церковних служителів. Специфіка тактики допиту таких осіб зумовлена їх статусом. Дехто з науковців стверджує, що в таких випадках не можна застосовувати психологічні хитрощі. На нашу думку, доцільно погодитися з позицією С. Ю. Якушина, який вважав, що «від слідчого не виходить жодної неправдивої інформації, а за те, що особа, яку допитують, помиляється в оцінці ситуації, не можна корити слідчого як за обман» [222, с. 76].

Допит у цій категорії проваджень вимагає попередньої консультації відповідних спеціалістів у галузі фінансів, фондового ринку, банківської справи, міжнародних фінансових розрахунків тощо. Високий рівень обізнаності слідчого сприятиме проведенню допиту, а саме «активності, цілеспрямованості, об'єктивності та повноті», як на це вказували Е. М. Лівшиць, Р. С. Белкін [120, с. 99].

У разі, якщо слідча (розшукова) дія проводиться за участю спеціаліста, слідчий має продумати такі моменти: 1) які спеціальні знання будуть необхідні при проведенні слідчої (розшукової) дії; 2) чи доцільно залучати спеціаліста, яка мета його запрошення; 3) у якій формі може бути надана допомога і які функції він буде виконувати; 4) з якої установи потрібно залучати спеціаліста; 5) скільки спеціалістів будуть брати участь у слідчій (розшуковій) дій; 6) яким чином забезпечити прибуття спеціалістів на місце проведення слідчої (розшукової) дії; 7) обов'язково треба врахувати графік роботи спеціаліста, особливо в разі, коли потрібно проводити слідчу дію терміново або в нічний час [223, с. 381].

Особи, які безпосередньо займаються легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, мають високий рівень поінформованості. Таким особам можуть бути поставлені такі запитання: 1) хто є керівником структури (офіційним та «тіньовим»); 2) який офіційний вид діяльності задекларований у статуті; 3) яка структура цього підприємства (наявність підрозділів в інших регіонах країни); 4) який строк діяльності з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 5) чи займалася ця структура законним видом діяльності до цього; 6) що стало причиною паралельного чи переважного зайняття злочинною діяльністю (фінансові складнощі; рейдерське захоплення, зміна керівництва, укладення міжнародного контракту тощо); 7) яка загальна чисельність співробітників (хто з них обізнаний про злочинність діяльності); 8) де знаходиться фінансова документація (пропонується добровільна видача); 9) де знаходяться активи, здобуті злочинним шляхом (на території якої держави); 10) чи пов'язані угоди з офшорними зонами.

Оскільки терміновість в одержанні інформації відіграє суттєву роль, надає динамічності розслідуванню, доцільно розглянути питання про можливість проведення допиту в режимі відеоконференції. Допит і пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції проводяться у випадках: 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших пова-

жних причин (перебування в медичному закладі внаслідок тяжкої хвороби, поранення, неможливості самотійно пересуватися тощо); 2) необхідність забезпечення безпеки осіб, якщо існує реальна загроза їх життю, здоров'ю з боку зацікавлених осіб; 3) проведення допиту неповнолітніх (малолітніх) свідка, потерпілого; 4) для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) за наявності інших підстав, які визначаються слідчим, прокурором, слідчим суддею, але при цьому важливо, щоб ці підстави були належним чином обґрунтовані [2, с. 17].

Осіб, які свідомо були причетні до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, допитують, попередньо з'ясувавши фактори, які цьому сприяли (уразливий стан). Вказані особи можуть надавати інформацію секторально, тобто залежно від кола повноважень, а саме: сфери діяльності (сільське господарство; інвестиції, спорт; нерухомість тощо); кількість та обсяг угод, періодичність перерахування коштів, факторна зумовленість такого підходу; хто його визначав, як приймалися рішення (одноособово (ким), колегіально (у якому складі)). Під час допиту таких осіб ефективними є психологічні тактичні прийоми, зокрема психологічний реагент. Л. М. Карнеєва, О. Б. Соловйов та О. О. Чувильов писали, що «в ході допиту можна використовувати будь-які предмети, документи, фотографії, які не є доказами, але які завідомо повинні привертати до себе увагу підозрюваних, обвинувачених, які дійсно вчинили злочин, та створити уявлення, що слідчий справді володіє важливою інформацією, а можливо, і найважливішим доказом» [90, с. 75]. Отже, із цією метою допускається використовувати рахунки, факси з інших держав, присутність перекладача, який володіє мовою країни, куди відбувалася маршрутизація коштів, що створить враження раптового перехресного допиту з іноземними співучасниками фінансової операції.

Допиту підлягають також особи, на втрачені паспорти яких відкриваються підприємства, рахунки, придбавається значна кількість банківських металів. Так, у кримінальному провадженні було встановлено, що власником дорогоцінних банківських металів став пенсіо-

нер із сільської місцевості. Під час допиту виявилось, що він мешкає з хворою дружиною – пенсіонеркою в досить скромних умовах та потрапив у значну фінансову скруту, зумовлену хворобою останньої. Задля вирішення проблеми погодився на сумнівну пропозицію солідних чоловіків, які запропонували купити в нього паспорт за ліки для жінки. Слідчому вдалося встановити час цієї події, зв'язки осіб з місцевим мешканцем, а також детальний опис зовнішності осіб, що в подальшому зумовило проведення пред'явлення для впізнання.

Варто визнати правильною застосовувану останнім часом практику виклику осіб для участі в проведенні слідчих дій через офіційні сайти правоохоронних органів. В окремих випадках, наприклад під час процедури заочного засудження, це є чи не єдиним доступним засобом виклику особи (ст. 135–136 КПК України).

Пред'явлення для впізнання може здійснюватися за участю нотаріусів, адвокатів, які сприяли оформленню документів. У слідчій практиці непоодинокі випадки пред'явлення для впізнання місцевості, будинку (наприклад, коли особа, яку за 100 дол. США попросили зареєструвати на себе підприємство, або укласти угоду, точно не пам'ятає адреси нотаріальної контори та прізвища нотаріуса, вказує лише на можливість візуального впізнання місцевості).

Як слушно стверджує В. Ю. Шепітько, проблеми протидії розслідуванню певним чином досліджені в теорії криміналістики, проаналізовано поняття протидії, його види та форми. Протидія розслідуванню не є новою проблемою. Водночас у сучасних умовах вона модифікується, набуває агресивного, динамічного, завуальованого характеру [218, с. 444]. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України розширив можливості слідчих в одержанні доказів шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Особливо вагомим внеском це стало в розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері господарювання, зокрема, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Вчинення економічних злочинів не є очевидним, не залишає відвертих слідів, вчиняється особами, які часто є представниками білокомірцевих спеціальностей, що суттєво

ускладнює виявлення ознак злочину та доведення винуватості й причетності (сприяння) до злочину окремих осіб. Низка вчених присвятили свої дослідження новим способам одержання доказової інформації. Так, Р. М. Шехавцов вважає, що можливості негласних слідчих (розшукових) дій як засобів збирання доказів, досліджувані в межах теорії кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, повинні обов'язково бути відображені в розроблюваних криміналістичних методиках розслідування окремих тактичних операцій та алгоритмів проведення слідчих дій у типових слідчих ситуаціях, що можуть виникати на різних стадіях розслідування [219, с. 364–366]. Аналогічною є наукова позиція Р. Л. Степанюка, який вважає, що в цьому сенсі криміналістична наука має піти шляхом інтеграції знань із галузі теорії оперативно-розшукової діяльності та їх використання для формування тактичних рекомендацій щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах відповідних окремих методик розслідування [185, с. 294].

Питання використання результатів НСРД у кримінальному провадженні були предметом наукового дослідження таких українських учених та практиків: М. В. Багрія, О. А. Білічак, В. В. Луцика, В. О. Глушкова, С. О. Гриненка, М. Л. Грібова, В. А. Колесника, С. С. Кудінова, Є. Д. Лук'янчикова, М. А. Погорецького, Є. Д. Скулиша, О. Ю. Татарова, В. Г. Уварова, М. С. Цуцкірідзе, С. С. Чернявського, Р. М. Шехавцова, М. Є. Шумила та ін. Водночас питання використання результатів НСРД як підстав для проведення тимчасового доступу до речей і документів є малодослідженими.

У чинному КПК України розширено коло суб'єктів, що мають право здійснювати тимчасовий доступ до речей і документів. Відповідно до положень КПК України 1960 р., виїмка проводилася лише слідчим, тобто стороною обвинувачення; за чинним КПК України, право тимчасового доступу до речей і документів мають обидві сторони кримінального провадження. Позитивною є вимога законодавця, закріплена у ч. 2 ст. 160 КПК України, щодо необхідності зазначати в клопотанні серед інших відомостей: значення речей і

документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні (п. 5); обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження (п. 7) тощо. Це, у свою чергу, є гарантією, що унеможливує вилучення речей і документів, які не мають значення для кримінального провадження [171, с. 72].

Законодавець у ч. 1 ст. 159 КПК України вказує, що тимчасовий доступ полягає у наданні речей і документів стороні кримінального провадження особою, «у володінні якої знаходяться такі речі й документи». При цьому не беруть до уваги випадки, в яких володільцем та користувачем вказаних предметів та документів не є одна й та сама особа. Слушною є пропозиція С. С. Чернявського та В. О. Фінгаєва щодо необхідності законодавчого закріплення особи, яка надає тимчасовий доступ до речей і документів як такої, «...у володінні, користуванні чи у віданні якої знаходяться такі речі й документи» [211, с. 184].

Особливу роль відведено в розслідуванні цієї категорії злочинів негласним слідчим (розшуковим) діям, які проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо.

Накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України) полягає в забороні установам зв'язку та фінансовим установам вручення кореспонденції адресату без відповідної вказівки слідчого, прокурора.

Огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України) полягає в негласному відкритті й огляді затриманої кореспонденції, на яку накладено арешт, її виїмки або зняття копії чи отриманні зразків, нанесенні на виявлені речі і документи спеціальних позначок, обладнанні їх технічними засобами контролю, заміні речей і речовин, що становлять загрозу для оточуючих чи заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду).

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на: контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється; зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України) полягає в одержанні інформації, у тому числі із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютер), автоматичних системах, комп'ютерній мережі.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготов-

лення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження.

Спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України) полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

З урахуванням положень ч. 2 та 3 ст. 267 КПК України публічно доступне місце можна визначити як місце, до якого можна увійти або в якому можна перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусовим утриманням осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних.

На думку Л. І. Аркуші, у результаті проведення спостереження можуть бути вирішені різні завдання: визначення кола спілкування особи, яку перевіряють; виявлення її схильностей та інтересів; встановлення розмірів і джерел доходів; вивчення графіка її роботи, маршрутів руху; фіксація різних явищ (діянь, подій, фактів і процесів). Спостереження за інтенсивністю проведення залежно від поставлених завдань може бути різним: разовим, вибіркоvim, періодичним, профілактичним і постійним [8, с. 21–23].

Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) полягає у застосуванні технічного обладнання у публічно доступному місці з метою фіксації відомостей (розмов, поведінки осіб, інших подій), які мають значення для кримінального провадження, без відома присутніх у ньому осіб.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), полягає в діях слідчого чи уповноваженої особи, які дозволяють без відома власника чи володільця отри-

мати зразки матеріалів, сировини, виробів тощо, у тому числі в публічно недоступних місцях.

Спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України) полягає у візуальному спостереженні за певною річчю або певним місцем слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її переміщення, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці для перевірки відомостей під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України): контрольована поставка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України; контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила. Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

Спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину.

Імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи з використанням імітаційних засобів, які створюють в оточення уявлення про вчинення реального злочину, з метою запобігання йому та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами.

Виконання такого завдання здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу і не потребує дозволу слідчого судді.

Варто зауважити, що окремі негласні слідчі (розшукові) дії проводяться незалежно від тяжкості злочину, а саме зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України), полягає в одержанні інформації із електронних інформаційних систем, що містять відповідну інформацію, у тому числі із застосуванням технічного обладнання. А також установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) полягає в застосуванні технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його

проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Негласні слідчі (розшукові) дії, лише передбачені ст. 268 (установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу), ст. 269 (спостереження за особою, річчю або місцем) у виняткових невідкладних випадках, визначених ст. 250 КПК України, дозволяється проводити до постановлення ухвали слідчого судді [86].

Привертає увагу й усе чіткіше виявляється «спеціалізація» деяких комерційних банків на схемах «податкової оптимізації». Якщо раніше подібні банки були лише ланками «відмивального» ланцюга, то зараз вони стають центрами незаконної податкової оптимізації та переведення в готівку коштів, отриманих незаконним шляхом.

Саме біля цих банків вишиковуються ланцюги з фіктивних підприємств, клієнтами яких стають сотні, а іноді й тисячі фірм по всій Україні.

Реальна робота з виявлення подібних центрів виглядає так. За певними ознаками вираховується фіктивне підприємство, яке працює з конвертаційним центром, відстежуються його зв'язки.

Під час перевірки виявляється, що «директор» – це або людина, у якої вкрали паспорт, або особа, яку за невелику суму спокусили відкрити на своє ім'я фірму. За документами, саме вона ухиляється від сплати податків, проте реальні організатори афер зовсім інші [173].

Результати негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути фактичними підставами для проведення процесуальних дій – засобів доказування, що впливає з ч. 2 ст. 160 та ч. 2 ст. 223 КПК України, водночас зміст фактичних підстав для їх проведення сформульовано в наведених нормах по-різному: «наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої (розшукової) дії» (ч. 2 ст. 223 КПК України), або наявність «підстав вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні фізичної або юридичної особи» (п. 4 ч. 2 ст. 160 КПК України), або взагалі не сформульовані (ч. 2, 3. ст. 93; ст. 246 КПК України). У зв'язку із цим

пропонуємо в чинному КПК України встановити вимоги до фактичних підстав зазначених процесуальних дій.

Негласні слідчі (розшукові) дії часто передують проведенню слідчих (розшукових) дій. Прикладом успішної комбінації стало проведення обшуку Генеральною прокуратурою в приміщенні Полтавської обласної податкової служби у зв'язку з підозрою про співробітництво податківців з «конвертаційним центром». У Дніпрі правоохоронці виявили організаторів «конвертаційного центру», а також підприємства, які користувались його послугами і через які відмивались мільйонні кошти. Під час санкціонованих обшуків в офісах «конвертаційного центру» поліцейські вилучили печатки фіктивних суб'єктів господарської діяльності, комп'ютерну техніку, а також документацію чорнової бухгалтерії та господарської діяльності [193].

Працівниками оперативного управління ГУ ДФС у Київській області спільно з працівниками слідчого управління кримінальних розслідувань ДФС України припинено діяльність «конвертаційного центру».

За результатами вжитих заходів встановлено злочинну групу осіб, яка організувала роботу «конвертаційного центру» з метою прикриття фіктивних фінансово-господарських операцій, переведення безготівкових коштів у готівку для суб'єктів господарської діяльності реального сектору економіки та штучного завищення собівартості товарно-матеріальних цінностей.

Для прикриття своєї діяльності організатори «конвертаційного центру» зареєстрували та придбали корпоративні права 6 транзитно-конвертаційних підприємств, які перераховували безготівкові кошти у вигляді оплати за придбання різноманітних товарів на рахунки підприємств реального сектору економіки. Фактично суб'єкти господарської діяльності реального сектору економіки реалізовували товари, переважно сільськогосподарську продукцію та пальне, за готівку.

Податковий кредит транзитно-конвертаційних суб'єктів господарської діяльності формувався за рахунок використання псевдооперації

з придбання товарно-матеріальних цінностей у 12 суб'єктів господарювання реального сектору економіки, у тому числі у підприємств-імпортерів.

У подальшому незаконно отриманий таким чином податковий кредит реалізовувався іншим транзитно-конвертаційним групам і підприємствам реального сектору економіки. Для незаконного проведення безготівкових операцій використовували розрахункові рахунки, відкриті в 7 банках. Також встановлено ряд підприємств-вигодонабувачів. Загалом у 2015–2016 рр. підприємства, які входили до складу «конвертаційного центру», проконвертували 240 млн грн, у результаті чого реально діючим підприємствам незаконно сформовано податковий кредит на 40 млн грн.

На підставі ухвал суду проведено 5 обшуків за місцем розташування «конвертаційного центру», за адресами проживання фігурантів та в їх автомобілях.

Під час обшуків виявлено та вилучено 3 печатки транзитно-конвертаційних підприємств, комп'ютерну техніку, електронні носії інформації, а також грошові кошти в сумі 737,5 тис. грн та 2000 дол. США. Також накладено арешти на розрахункові рахунки транзитно-конвертаційних підприємств, у результаті чого заблоковано кошти на суму 83,3 тис. грн. На сьогодні проводяться слідчі дії щодо учасників «конвертаційного центру» з метою притягнення їх до кримінальної відповідальності та забезпечення відшкодування завданих державі збитків [128].

Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є одним з елементів безпекової політики в Європі, про що свідчить ст. 20 Угоди України з Європейським Союзом про асоціацію. Це пов'язано з тим, що криміналізація економічної діяльності призводить до накопичення кримінального капіталу, який потребує подальшої легалізації (відмивання, визнання грошових коштів та іншого майна, добутого злочинним шляхом). Указані кримінальні правопорушення притаманні не лише економічно розвиненим країнам, з проблемою їх виявлення, розслідування та притягнення до

відповідальності винних осіб зіткнулися й країни, що стали на шлях ринкової економіки. Ці злочини охоплюють не лише процес початкового накопичення капіталу, а й подальшого прирощування до нього кримінальних активів. Варто зауважити, що в країнах, де система заходів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів найбільш розвинена, давно усвідомили, що, перш за все, доцільно шукати та відсікати активи злочинного угруповання, які становлять фінансову основу його діяльності, відмиваються й скеровуються на відтворення злочинного бізнесу (торгівля зброєю, наркотиками, торгівля людьми тощо). Унеможливлення користуватися доходами, одержаними злочинним шляхом, є одним з найдієвіших заходів запобігання та протидії злочинам. Злочинці вживають заходів для надання незаконно одержаним активам вигляду правомірності досить складним способом, що ускладнює виявлення злочинів під час замаху на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Часовий фактор негативно впливає на результати розслідування, оскільки воно ускладнюється проблемними питаннями доведення винуватості особи та повернення коштів, зокрема, з офшорних зон.

Загалом легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вчиняється в банківській та бюджетній системах, у сфері приватизації й земельних відносин, вугільній, нафтовій та металургійній промисловості, в енергетичному комплексі. З огляду на статистичні показники, які не відображають реального рівня легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та широкий спектр сфер, вражених механізмами відмивання активів, постає питання про необхідність ретельної й системної розробки рекомендацій щодо використання спеціальних знань з розкриття та розслідування цих кримінальних правопорушень.

Перш за все, доцільно застосовувати економічні знання для виявлення ознак злочину. Основними завданнями експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є: 1) визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду й місця

їх утворення; 2) визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг; 3) визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів; 4) визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат; 5) установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток; б) визначення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість. При цьому варто зауважити, що проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи. Відповідно до Порядку подання інформації для взяття на облік (зняття з обліку) суб'єктів первинного фінансового моніторингу, виявлення та реєстрації, а також подання суб'єктами первинного фінансового моніторингу Державній службі фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, іншої інформації, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, суб'єкт забезпечує виявлення фінансових операцій до початку, в процесі, але не пізніше наступного робочого дня після їх проведення, або в день виникнення підозри, або під час спроби їх проведення, або після відмови клієнта від їх проведення.

До реєстру вноситься інформація про проведення або спробу проведення фінансових операцій: що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу; у проведенні яких суб'єкт відмовив у випадках, визначених

законом; стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування терористичної діяльності, терористичних актів чи терористичних організацій та організацій або осіб, до яких застосовані міжнародні санкції; стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування розповсюдження зброї масового знищення; проведення яких суб'єкт зупинив у зв'язку з тим, що вони підлягають фінансовому моніторингу; проведення яких суб'єкт зупинив у зв'язку з тим, що зарахування чи списання коштів здійснюється в результаті дій, які містять ознаки злочину, визначеного Кримінальним кодексом України; проведення яких суб'єкт зупинив у зв'язку з тим, що їх учасниками або вигодоодержувачами є особи, які включені до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовані міжнародні санкції; проведення яких зупинено за рішенням Держфінмоніторингу, прийнятим з метою зупинення видаткових операцій; проведення яких зупинено за дорученням Держфінмоніторингу, прийнятим з метою задоволення запиту уповноваженого органу іноземної держави; стосовно яких суб'єкт отримав від Держфінмоніторингу запит щодо подання інформації про відстеження (проведення моніторингу) фінансових операцій.

Суттєві зміни в чинному законодавстві сприяють прозорості роботи фінустанов, що дає змогу правоохоронним органам одержувати доказову базу під час кримінального провадження. У 2016 р. Національний банк України прийняв рішення про нову класифікацію банків: 1) банки з державною часткою (більше ніж 75%); 2) банки іноземних банківських груп (банки, володільцями контрольних пакетів акцій у яких є іноземні банківські установи); 3) група 1 (банки, частка активів яких становить більше ніж 0,5% активів банківської системи України); 4) група 2 (банки, частка активів яких – менше ніж 0,5% активів банківської системи України). На сьогодні в Україні функціонує 117 банків, чіткий розподіл їх за обсягами роботи та потенційних ризиків сприятиме оперативному аналізу їх діяльності. Залучення спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій

та призначення економічних експертиз, дослідження документів є визначальним фактором подальшого успіху в розслідуванні.

Сучасні цифрові та інформаційні технології зумовлюють потребу розробки нових видів експертних досліджень, які можуть проводитися під час виявлення ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Прикладом того є слідча та судова практика інших держав.

Фахівці у сфері надання фінансових послуг рекомендують правоохоронним органам врахувати ризики можливого використання для легалізації (відмивання) кримінальних доходів нової технології електронних грошей – блокчейн, що являє собою базу даних загального користування, яка функціонує без центрального керівництва. Якщо зараз усі операції з грошми, документами проходять через посередників (банки, державні органи або нотаріуси посвідчують дійсність операцій), то із часом у цьому не буде потреби (можливо, ускладниться процес збору доказів). На думку розробників системи, якщо технологія буде впроваджена, то контроль за банками, аудиторами, контролерами, страховими компаніями інших реєстраторів буде не потрібен. Оскільки програмний код мережі буде відкритий, то будь-який громадянин буде мати змогу користуватися системою, однак особові дані та інша персональна інформація залишаться конфіденційними. Банки світового рівня, такі як «Golman Sachs», «JP Morgan», «Credit Suisse», «Barclays», об'єдналися в консорціум R3 (станом на кінець 2015 р. він нараховував 20 найбільших банків світу) для вивчення переваг та ризиків блокчейну [201, с. 166–168].

Найпоширенішими експертними дослідженнями під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень є судова економічна експертиза [4, с. 194–242], судова товарознавча експертиза [127, с. 246–299], експертиза у сфері інтелектуальної власності [105, с. 401–448].

Погляди вчених розділилась. У 2016 р. американський дослідницький центр «Rand Corporation», що фінансується урядом США та приватними спонсорами, оприлюднив доповідь під назвою «Значення

віртуальної валюти для національної безпеки», у якій застерігає від очевидних загроз від введення цифрової валюти та цифрових технологій, на основі яких вона функціонує. Російські вчені, що розробили систему ідентифікації клієнтів за допомогою відеоспівбесіди, запевняють, що головною перевагою блокчейну є його захист від зміни даних. Інформація, збережена в блокчейні, може бути використана як у фінансовій сфері, так і в судових процесах, оскільки мінімізовані ризики фальсифікації.

На думку професора С. А. Шейфера, правова регламентація доказування оновлюється, але проблеми залишаються. Зокрема, подальшого вдосконалення в кримінальному процесі потребуватиме визначення спеціаліста та експерта, встановлення доказового співвідношення їх висновків, триває дискусія стосовно того, чи потрібно надавати доказового значення висновку спеціаліста, особливо у випадках вчинення злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням цифрових технологій [217, с. 166].

ПФР України здійснює аналіз інформації про фінансові операції, що можуть бути пов'язані з відмиванням доходів та фінансуванням тероризму. Інформація для аналізу надходить з таких джерел, як: суб'єкти фінансового моніторингу; правоохоронні органи; регулятори та інші державні органи; фінансова розвідка інших країн; відкриті джерела (Інтернет, комерційні бази даних тощо).

У ПФР України функціонує картотека узагальнених матеріалів – уніфікована база даних, яка надає можливість в автоматизованому режимі відслідковувати рух узагальнених матеріалів з моменту направлення узагальнених матеріалів до відповідного правоохоронного органу до моменту виконання судових рішень [83].

Оскільки легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, часто пов'язана з необхідністю залучення доказів, одержаних на території інших держав, для їх дослідження виникає потреба залучення іноземних спеціалістів, експертів. Це питання є дискусійним, окремі вчені та практики вважають, що іноземець може бути експертом

лише за умови підтвердження кваліфікації й внесення його до реєстру експертів. Вважаємо виправданою з погляду доцільності та практичної значущості фахову позицію інших учених та практиків Л. М. Головченко, Е. Б. Сімакової-Єфремян, А. І. Лозового [137, с. 23], які вважають, що можливість залучення іноземних фахівців як судових експертів у кримінальному судочинстві України прямо передбачена ст. 9 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах [101], яка була ратифікована Україною 10.11.1994 [71].

Висновки до розділу 2

1. Виявлення ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відбувається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державного фінансового моніторингу, Держфінмоніторингом України та правоохоронними органами під час розслідування інших видів злочинів або під час безпосереднього виявлення факту легалізації (відмивання) чи замаху на нього, засобами масової інформації, окремими громадянами та правоохоронними органами зарубіжних країн, про що надається інформація в Україну.

2. Установлено, що найчастіше ознаками цього виду злочину при використанні фіктивних суб'єктів господарювання є таке: реєстрація підприємства на підставних осіб (без певного місця проживання, психічно хворих, студентів, іноземців, засуджених, померлих, за придбаними, вкраденими або втраченими документами); назви суб'єктів господарювання нерідко збігаються з назвами державних підприємств; відсутність ознак статутної діяльності або проведення такої діяльності в мінімальному обсязі; відсутність штату працівників, виробничих і складських приміщень для здійснення статутної діяльності; відносно короткий термін існування суб'єкта господарювання (так звані «одноденки», «ями», «метелики» існують, як правило, у межах одного податкового періоду, що ускладнює можливість

контролю за їх діяльністю); постійна зміна засновників, власників, директорів суб'єкта господарювання після офіційної реєстрації, неможливість встановлення місцезнаходження службових осіб (директора, головного бухгалтера); відсутність руху коштів суб'єкта господарювання на банківських рахунках або вкрай великий обсяг фінансових операцій нещодавно створеного підприємства.

3. З метою розширення можливостей виявлення ознак легалізації (відмивання), за практикою Європейського Союзу, запропоновано на законодавчому рівні закріпити обов'язок підрозділів фінансової розвідки перевіряти спадщину та подарунки, отримані особами, причетними до злочину.

4. У зв'язку з тим, що розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, потребує високого рівня фахової спеціалізації, не лише знання норм права, а й глибокого розуміння особливостей фінансових операцій, створення офшорних зон, «банків-оболонок» тощо, доцільно передбачити в чинному законодавстві відповідну підслідність цієї категорії злочинів.

5. Запропоновано з метою економії процесуального часу та ефективності розслідування надати підрозділу фінансової розвідки статусу правоохоронного органу (за досвідом країн, які в короткі строки суттєво зменшили кількість економічних злочинів).

6. Організацію та тактику підготовки й проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій за цією категорією кримінальних проваджень запропоновано будувати з урахуванням практики Європейського суду з прав людини щодо дотримання процесуального законодавства.

7. Сучасні цифрові та інформаційні технології зумовлюють потребу в розробленні нових видів експертних досліджень, які можуть бути проведені під час виявлення ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ЦІЄЇ КАТЕГОРІЇ

3.1. Міжнародно-правові засади розшуку та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом

Міжнародному співробітництву під час кримінального провадження присвячено низку досліджень українських учених. Так, Л. І. Аркуша окремий підрозділ кандидатської дисертації присвятила сучасним формам і механізмам міжнародного співробітництва, їх ролі в процесі запобігання, виявлення й розслідування організованої злочинної діяльності, що супроводжується корумпованими зв'язками [7, с. 15–16], у її докторській дисертації міжнародному співробітництву в процесі виявлення та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, присвячений уже цілий розділ [6, с. 27–30]. В. С. Кузьмічов та Ю. В. Черноус детально висвітлили міжнародні стандарти розслідування злочинів, особливості розслідування злочинів у період реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні, принципи розслідування злочинів, місце та значення слідчих дій у системі засобів розслідування злочинів [118]. М. Антонович [5], А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк, О. Логінов [121], В. С. Овчинський [134], О. В. Пустовіт [160], Н. О. Шапошнікова [215], О. І. Римарук, Ю. М. Лисенков, В. В. Капустін, С. О. Синянський [138; 202] проаналізували взаємодію при розслідуванні економічних злочинів, виокремили найкращий зарубіжний досвід (обмін інформацією, досвідом тощо) [20]. Однак, указані питання щодо розслідування саме легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджено недостатньо, що зумовлено прийняттям нових законодавчих актів, узгоджених з рекомендаціями Європейського Союзу.

Стратегія боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, набула міжнародного визнання із середини 1980-х рр. Початок для цього був покладений Конвенцією ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р., у якій, крім прямих завдань щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків, вказано й на інші причини її прийняття, зокрема: 1) визнано взаємозв'язок між незаконним обігом та іншими пов'язаними з ним формами організованої злочинності, що підривають законну економіку й створюють загрозу для стабільності, безпеки та суверенітету держав; 2) визнано також, що незаконний обіг є міжнародною злочинною діяльністю, припинення якої вимагає невідкладної й першочергової уваги; 3) усвідомлено, що незаконний обіг забезпечує великі прибутки та фінансові кошти, що дає змогу транснаціональним злочинним організаціям проникати в урядові механізми, законну торговельну й фінансову діяльність і суспільство на всіх його рівнях, розкладати й підривати їх, а тому світова спільнота мала створити механізм, скерований на позбавлення осіб, які займаються незаконним обігом, доходів, одержуваних від злочинної діяльності, і тим самим усунути головний мотив, який спонукає їх до цього.

З метою вдосконалення регламентованого механізму пошуку доходів, одержаних не лише від незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, Радою Європи було прийнято Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, завданнями якої було досягнення більшого єднання між її членами, проведення спільної кримінальної політики, спрямованої на захист суспільства, боротьба з тяжкими злочинами, що стали міжнародною проблемою, яка зростає, створення життєздатної системи міжнародного співробітництва [102].

Міжнародний документ визначав основоположні вимоги щодо співробітництва правоохоронних органів для забезпечення ефективності та дієвого результату. Відповідно до ст. 7 Конвенції «Загальні принципи і заходи в галузі міжнародного співробітництва», Сторони у якнайширший можливий спосіб співпрацюють між собою з метою

розслідування і судового розгляду справ, що стосуються конфіскації засобів і доходів. Кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення її спроможності задовольняти, за умов, передбачених цієї статтею, прохання: а) стосовно конфіскації конкретних предметів власності, що являють собою доходи або засоби, а також стосовно конфіскації доходів у вигляді вимоги сплати грошової суми, еквівалентної вартості доходів; б) стосовно допомоги у проведенні слідства та прелімінарних заходів з метою використання будь-якої форми конфіскації, зазначеної в підпункті а) вище. Як видно з тексту, ця стаття не містить чітких засад співробітництва, а лише визначає його напрями. Проведений аналіз норм цього міжнародного документа дає підстави виокремити, на нашу думку, найбільш вагомі засади такої взаємодії правоохоронних органів різних держав.

Перш за все, взаємодія має здійснюватися за принципом *конфіденційності* (ст. 33 Конвенції), сутність якого полягає в тому, що «запитуюча Сторона може вимагати, щоб запитувана Сторона не розголошувала факти і зміст клопотання, за винятком меж, необхідних для виконання клопотання. Якщо запитувана Сторона не може забезпечити необхідну конфіденційність, вона без зволікань інформує про це запитуючу Сторону. Запитуюча Сторона, якщо це не суперечить фундаментальним засадам її національного законодавства та за наявності відповідного прохання, забезпечує конфіденційність будь-яких доказів і інформації, наданих запитуваною Стороною, крім випадків, коли їх розголошення є необхідним для проведення слідства або судового розгляду, зазначеного у клопотанні».

Другим принципом є *обмеження використання інформації* (ст. 32): «Запитувана Сторона може обумовити задоволення клопотання тим, що отримані інформація або докази, без її попередньої згоди, не використовуватимуться і не передаватимуться властями запитуючої Сторони для проведення розслідування або судового розгляду, не зазначеного у клопотанні».

Третій принцип – *обов'язкового надання допомоги у встановленні й розшуку засобів, доходів та іншої власності, що підлягають конфіскації*. Така допомога включає надання й забезпечення доказів стосовно існування, місцезнаходження або пересування, характеру, юридичного статусу чи вартості вищезгаданої власності (ст. 8).

Вважаємо за доцільне виокремити принцип ініціативного надання інформації без попереднього запиту без шкоди для її власного розслідування або судового розгляду: «Сторона без попереднього прохання може надіслати іншій Стороні інформацію про засоби і доходи, коли вона вважає, що надання такої інформації може допомогти Стороні, якій вона надається, в порушенні чи проведенні розслідування або судового розгляду або може заохотити цю Сторону до звернення з проханням згідно з положеннями цієї глави» (ст. 10).

Четвертим принципом є *зобов'язання вживати прелімінарних заходів*, таких як заморожування чи накладення арешту, з метою запобігання будь-якому використанню, передачі або розпорядженню власністю, яка пізніше може бути предметом клопотання про конфіскацію або яка може бути такою, що відповідатиме вимогам клопотання.

П'ятий принцип передбачає *обов'язковість виконання вимог щодо конфіскації*. Сторона, яка від іншої Сторони отримала клопотання про конфіскацію засобів або доходів, розташованих на її території: а) забезпечує виконання постанови про конфіскацію, ухваленої судом запитуючої Сторони, щодо таких засобів чи доходів; або б) передає це клопотання своїм компетентним властям з метою отримання постанови про конфіскацію і, в разі одержання такої постанови, виконує її (ст. 13).

Щодо взаємодії при наданні документів, то сторони надають одна одній якнайширшу взаємну допомогу у врученні судових документів особам, щодо яких застосовуються прелімінарні заходи й конфіскація. Ніщо в цій статті не заважає: а) можливості надсилання за кордон поштовими каналами судових документів безпосередньо особам; б) можливості судових посадових осіб, службовців чи інших компетентних органів Сторони походження здійснювати передачу судових

документів безпосередньо через консульські установи цієї Сторони або через судових посадових осіб, службовців чи інші компетентні органи.

Сьомим принципом є оперативність взаємодії, сутність якого розкривається в ст. 24 Конвенції. Центральні органи підтримують між собою безпосередній зв'язок. У термінових випадках прохання або повідомлення згідно з цією главою можуть надсилатися безпосередньо судовими органами, включаючи державних обвинувачів, запитуючої Сторони аналогічним органам запитуваної Сторони. У таких випадках через центральний орган запитуючої Сторони одночасно надсилається копія центральному органу запитуваної Сторони. Будь-яке прохання або повідомлення згідно з п. 1 і 2 цієї статті може бути зроблене через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол). Прохання або повідомлення згідно з розділом 2 цієї глави, які не передбачають примусових дій, можуть безпосередньо передаватися компетентними органами запитуючої Сторони компетентним органам запитуваної Сторони [144, с. 13].

Отже, як бачимо, важливим інструментом міжнародного співробітництва є надіслання запиту про надання відповідної допомоги. Як свідчить проведене нами дослідження, викликає занепокоєння несвоєчасне надання відповіді іноземними правоохоронними органами на запити України. Причинами цього є недоліки в складанні запитів. Узагальнений досвід дає підстави для розробки таких рекомендацій. Обов'язковим елементом запиту має бути вступ, у якому вказують запитуючий та запитуваний орган, визначають правову основу для запиту (двостороння або багатостороння угода, національне законодавство або договір про взаємну правову допомогу; хто проводить розслідування й робить запит про допомогу, короткий опис фактів, доказів, про які робиться запит). Доцільно навести переконливу аргументацію в разі необхідності терміновості запиту або його обмеженості у часі (вказати конкретну підставу). У загальному описі фабули необхідно просто й коротко, але достатньо з правової точки зору викласти прохання, рекомендується зробити його у формі оповідання, уникати, а у випадку неможливості це зробити,

роз'яснювати спеціальні технічні терміни, бажано мінімізувати використання додатків. Треба чітко пояснювати зв'язок між злочинами, що розглядаються судом або розслідуються, та запитуваною інформацією. Необхідним елементом є також опис кримінального правопорушення й санкцій, передбачених за його вчинення (цитування відповідних статей кодексу). Описуючи причетних до вчиненого злочину осіб, зазначають фізичні та біографічні ідентифікатори, адреси тощо.

Варто якомога конкретніше вказувати вид міжнародної допомоги. Як свідчить практика, правоохоронні органи наводять значний перелік бажаної інформації, що призводить до того, що ці запити взагалі не виконують. Очевидно, що доцільно виокремити найважливіші заходи або дії. У разі необхідності провести допит свідка вказують повну інформацію щодо нього (контактну інформацію), окреслюють коло фактів, які треба встановити (наводять перелік питань). Доцільно вказати конкретні кроки, які повинні здійснити іноземні правоохоронні органи. Контактна інформація має бути повною (посадовець центрального органу, що надсилає запит, а також дані щодо іншої особи в іноземній країні, яка ознайоmlена із запитом). Документ засвідчується підписом та перекладається іноземною мовою.

Початок створення системи органів, зусилля яких скеровані на розслідування легалізації (відмивання), був покладений намаганнями протидіяти наркотрафіку. У наркотрафікерів вилучалися значні суми коштів, які вони легалізовували. Отже, подолання цього явища було визнано елементом боротьби з організованою злочинністю, корупцією та фінансуванням тероризму й підтримання прозорості фінансового ринку.

Розробляючи заходи щодо боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, з'ясовували причини неефективності національних механізмів у розкритті та розслідуванні цієї категорії злочинів. Однією з них було те, що правоохоронні органи мали обмежені можливості доступу до відповідної інформації. Очевидно, що стратегія боротьби з легалізацією (відмиванням) вимагала вдосконалити систему залучення фінансової системи до діяльності

органів щодо боротьби з відмиванням грошей, за умови одночасного збереження умов, необхідних для її ефективної роботи» [227]. Країни доходили висновку, що впровадження системи, яка вимагає від фінансових установ розкриття інформації про підозрілі операції, викликало потребу у створенні центрального органу чи відомства, які б здійснювали оцінювання та обробку наданої фінансовими установами інформації [224].

Перші декілька підрозділів фінансової розвідки були створені на початку 1990-х рр. як відповідь на соціальний запит у центральному органі для одержання, аналізу та подальшої передачі фінансової інформації з метою боротьби з відмиванням коштів з ініціативи фінансових розвідок Бельгії і Сполучених Штатів Америки для боротьби з незаконними фінансовими операціями.

У червні 2004 р. на 12-му пленарному засіданні Егмонтської групи (острів Гернсі) до її складу прийнято Державний департамент фінансового моніторингу України.

У 2003 р. Цільова група щодо фінансових заходів для боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ) прийняла переглянутий набір рекомендацій щодо боротьби з відмиванням коштів, до якого вперше були включені прямі рекомендації, спрямовані на створення та функціонування підрозділів фінансової розвідки. Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ) [174] полягали, зокрема, у такому:

1. Країни повинні встановити карне переслідування за відмивання грошей на основі Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р. (Віденська конвенція) та Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (Палермська конвенція).

2. Країни повинні вжити заходів, які можуть бути необхідними для надання компетентним органам цих країн повноваження на конфіскацію відмитої власності, доходів, одержаних у результаті злочинних дій з відмивання грошей або предикативного злочину, засобів, що використовувалися або існував намір їх використання для вчинення

цих злочинів, або майна відповідної вартості, за умови, що не порушується право добровільної допомоги третіх осіб. До таких заходів, зокрема, необхідно включити повноваження на: а) установлення, виявлення та оцінку майна, яке підлягає конфіскації; б) здійснення тимчасових заходів, таких як заморожування та арешт для запобігання будь-яким операціям з майном, його передачею або позбавленням від нього; с) здійснення заходів, які запобігають або анулюють дії, що впливають на здатність держави одержувати власність, яка підлягає конфіскації; d) здійснення будь-яких відповідних заходів з розслідування [99].

Фінансові установи не повинні відкривати анонімних рахунків або рахунків на явно фіктивні імена. Фінансові установи повинні ставитися до клієнтів з обачливістю, включаючи ідентифікацію та перевірку особи клієнтів у разі: встановлення ділових відносин; існування підозри у відмиванні грошей або фінансуванні тероризму або сумнівів фінансової установи в достовірності чи достатності попередньо отриманої інформації про ідентифікацію клієнта.

Правила обачливості щодо клієнтів (ПОК), яких потрібно додержуватися:

1) ідентифікація клієнта і перевірка особи клієнта з використанням надійних документів, даних чи інформації, одержаних з незалежних джерел.

Якщо фінансова установа підозрює або має достатні підстави підозрювати, що кошти є результатом кримінальної діяльності або пов'язані з фінансуванням тероризму, необхідно встановити вимогу (безпосередньо у законодавстві або у підзаконному акті) щодо негайного повідомлення про свої підозри підрозділу фінансової розвідки (ПФР);

2) здійснення заходів з виявлення або відстеження перевезень готівки та обігових грошово-кредитних документів на пред'явника через кордони за умови виконання жорстких правил щодо належного використання інформації та недопущення будь-яких обмежень свободи переміщення капіталів;

3) застосування і корисності системи, на основі якої банки та інші фінансові установи і посередники повідомляли б про всі внутрішні та міжнародні валютні операції, сума яких перевищує певний фіксований поріг, національному центральному органу з комп'ютеризованою базою даних, які можуть надаватися для розслідування справ, пов'язаних з відмиванням грошей або фінансуванням тероризму, у розпорядження компетентних органів за умови виконання жорстких правил щодо належного використання інформації. Країни повинні створити підрозділи фінансової розвідки, які є національними центрами для одержання (і, якщо це дозволено, запиту), аналізу і передачі повідомлень про підозрілі операції та іншої інформації щодо потенційного відмивання грошей або фінансування тероризму. Фінансова розвідка повинна мати доступ, безпосередній чи неопосередкований, на регулярній основі до фінансової, адміністративної та правоохоронної інформації, яка їй необхідна для належного виконання своїх функцій, включаючи аналіз повідомлень про підозрілі операції.

Країни повинні забезпечити відповідальність визначених правоохоронних органів за розслідування стосовно відмивання грошей і фінансування тероризму. Країнам рекомендується підтримувати й удосконалювати, наскільки це можливо, спеціальні технології, придатні для розслідування відмивання грошей, такі як контрольована доставка, таємні операції тощо. Країнам також рекомендується використовувати інші ефективні механізми, такі як використання постійних або тимчасових груп, які спеціалізуються на розслідуванні активів, та спільні розслідування з відповідними компетентними органами інших країн.

Під час проведення розслідувань стосовно відмивання грошей і відповідних предикатних злочинів компетентні органи повинні мати можливість одержувати документи та інформацію для використання в таких розслідуваннях, судовому переслідуванню та пов'язаних із цим діях. Сюди необхідно включити повноваження на використання обов'язкових заходів для одержання документів, які знаходяться у фінансових установах та в інших осіб, на обшук осіб та приміщень та

на накладення арешту й одержання доказів. Країни повинні вживати заходів для запобігання незаконному використанню юридичних осіб з метою відмивання грошей, а також забезпечити компетентним органам своєчасне надання адекватної інформації про вигодоодержувачів та контроль щодо юридичних осіб або надання своєчасного доступу до цієї інформації.

Країни повинні вживати заходів для запобігання незаконному використанню трастів з метою відмивання грошей. Зокрема, країни повинні забезпечити компетентним органам своєчасне надання адекватної інформації про трасти, у тому числі про засновників, членів правління та вигодоодержувачів, або надання своєчасного доступу до цієї інформації.

На виконання вказаних рекомендацій в Україні був спрямований законодавчий процес. Так, у Кримінальному процесуальному кодексі України визначено, що міжнародна правова допомога – це проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою (п. 1 ч. 1 ст. 541), а компетентними органами визнаються органи, що здійснюють кримінальне провадження, які звертаються із запитом або які забезпечують виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги (п. 7 ч. 1 ст. 541).

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у цьому Кодексі, форми співробітництва під час кримінального провадження (ст. 542).

Аналізуючи процес міжнародного співробітництва, доцільно визначити, що суб'єктів, на яких покладається протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, доцільно поділити на правоохоронні органи та суб'єктів, які сприяють діяльності правоохоронних органів у виявленні ознак цього кримінального правопорушення.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [63], міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення здійснюється за принципом взаємності відповідно до закону, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів.

Держфінмоніторинг (як підрозділ фінансової розвідки) за принципом взаємності чи з власної ініціативи здійснює міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Надання спеціально уповноваженим органом відповідному органу іноземної держави інформації з обмеженим доступом здійснюється в порядку, визначеному законом, та за умови забезпечення органом іноземної держави тотожного чинному в Україні національного режиму її захисту та використання виключно для цілей кримінального судочинства у справах про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Одержання спеціально уповноваженим органом запиту відповідного органу іноземної держави є підставою для витребування ним необхідної для виконання запиту додаткової інформації від органів

державної влади, підприємств, установ, організацій та суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Вимога спеціально уповноваженого органу щодо подання інформації, необхідної для виконання запиту відповідного органу іноземної держави, має містити посилання на номер та день реєстрації такого запиту у відповідному реєстрі спеціально уповноваженого органу.

Відмова або відстрочення у виконанні запиту щодо міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення здійснюється лише на підставі міжнародних договорів, стороною яких є Україна.

На виконання відповідного запиту уповноваженого органу іноземної держави спеціально уповноважений орган має право доручити суб'єкту первинного фінансового моніторингу зупинити чи поновити проведення або забезпечити проведення моніторингу фінансових (фінансової) операцій (операції) відповідної особи протягом строку, встановленого таким запитом.

Забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення покладається на:

– Міністерство юстиції України – щодо виконання судових рішень, які стосуються конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом;

– Генеральну прокуратуру України – щодо вчинення процесуальних дій у межах кримінального провадження щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення;

– Службу безпеки України за участю Міністерства закордонних справ України – щодо подання пропозицій до комітетів Ради Безпеки ООН стосовно включення (виключення) фізичних або юридичних осіб до відповідних переліків;

– Міністерство закордонних справ України – щодо звернення до Комітету Ради Безпеки ООН стосовно отримання дозволу на доступ до активів, що пов’язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, для покриття основних або надзвичайних витрат.

Доходи, одержані злочинним шляхом, що конфісковані у зв’язку з вироком (рішенням) суду у справі про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення та підлягають поверненню в Україну або іноземну державу, спрямовуються відповідно до міжнародного договору України із цією державою щодо розподілу конфіскованих активів чи доходів від розміщення таких активів. Кошти, одержані Україною за таким міжнародним договором, зараховуються до Державного бюджету України, якщо інше не встановлено законом.

Суб’єкти державного фінансового моніторингу та правоохоронні органи здійснюють міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення відповідно до міжнародних договорів України чи з власної ініціативи.

Спеціально уповноважений орган та інші суб’єкти державного фінансового моніторингу у межах своїх повноважень забезпечують співробітництво з міжнародними, міжурядовими організаціями, діяльність яких спрямована на забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, у тому числі з Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму

(MONEYVAL), Європейським Союзом, Світовим банком, Міжнародним валютним фондом, Егмонтською групою підрозділів фінансових розвідок, Організацією Об'єднаних Націй.

В Україні відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законів України визнаються вироки (рішення) судів, рішення інших компетентних органів іноземних держав, що набрали законної сили, стосовно осіб, які мають доходи, одержані злочинним шляхом, та щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, або еквівалентного їм майна, що перебувають на території України.

Конфісковані доходи, отримані злочинним шляхом, або еквівалентне їм майно на підставі відповідного міжнародного договору України можуть бути повністю або частково передані іноземній державі, судом або іншим компетентним органом якої винесено вирок (рішення) про конфіскацію.

Рішення про видачу іноземній державі осіб, крім громадян України та осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні, які визнані винними на підставі вироку (рішення) суду у вчиненні злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, приймається відповідно до міжнародних договорів України.

У разі, коли Україна не має відповідного міжнародного договору з іноземною державою, що запитує видачу осіб, зазначені особи можуть бути видані за злочини, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, виключно за умови дотримання принципу взаємності.

Створення підрозділу фінансової розвідки свідчить про рішучість влади скерувати зусилля уповноважених на те органів на розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Аналіз законодавства та практики його застосування дав змогу виокремити коло дискусійних питань. Проблеми міжнародного

співробітництва певним чином пояснюються тим, що в міжнародній практиці існує кілька типів підрозділів фінансової розвідки, які мають власні принципи діяльності та адміністративні важелі, за допомогою яких виконують свої функції. На наш погляд, це пояснюється тим, що в той час, коли їх створювали, не існувало чітко визначених стандартів їх утворення. У деяких країнах вони виконують додаткову функцію в структурі правоохоронних органів. В інших – це буферна структура між фінансовими установами та правоохоронними органами, а тому утворюється поза цими відомствами. Загалом принципи побудови ПФР створюються за чотирма типами: ПФР адміністративного типу; ПФР судового типу; ПФР прокурорського типу; ПФР змішаного або гібридного типу, що зумовлює й різноманітний механізм взаємодії між ними.

Підрозділи фінансової розвідки адміністративного типу входять до структури адміністративного органу, який не належить до системи правоохоронних органів або суду. Часто фінансові установи стикаються із сумнівними операціями, однак не мають твердих доказів того факту, що така операція пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або що залучений до такої операції клієнт є членом злочинної організації. Така ситуація не сприятиме тому, щоб ця фінустанова передавала інформацію щодо своєї підозри до правоохоронного органу, оскільки вона не є очевидною та доказовою. До того ж фінустанови, як свідчать дані опитування, побоюються, що у зв'язку з наданням такої інформації може бути відкрите кримінальне провадження, яке буде ґрунтуватися на неправильно розтлумачених обставинах або призведе до закриття провадження, що потягне за собою відшкодування значних збитків.

Отже, існування підрозділу фінансової розвідки не правоохоронного, а адміністративного типу дає можливість повідомити інформацію про сумнівну операцію, яка ПФР належним чином перевіряється, і лише в разі наявності достатніх підстав слугує створенню узагальнених матеріалів, які передаються до правоохоронного органу. Найбільш поширеною схемою є створення ПФР у структурі міністерства

фінансів, національного банку або іншого фінансового регулятора. У деяких країнах ПФР створюють як самостійний незалежний орган (наприклад, STIF/CFI в Бельгії). У більшості випадків рішення про створення ПФР поза межами правоохоронних органів також тягне за собою й рішення про те, що повноваження ПФР будуть обмежені одержанням, аналізом та подальшою передачею повідомлень до правоохоронних органів про підозрілі операції, їм не надається право проводити розслідування та підтримувати обвинувачення в суді. Аналогічно обмежуються повноваження щодо розкриття інформації, яка міститься в повідомленнях про операції, з тим, щоб зберегти конфіденційний характер.

Перевагами цієї системи є таке: 1) ПФР виступає як посередник між фінансовими та іншими установами, які уповноважені надавати інформацію, з однієї сторони, і правоохоронними органами – з другої, що дає змогу мінімізувати ризики відкриття кримінальних проваджень за неперевіреною інформацією, а також сприяє уникненню виникнення інстанційних зв'язків між фінансовими та правоохоронними органами; 2) фінансові установи з вищим рівнем упевненості надають інформацію ПФР, оскільки знають, що лише перевірена інформація щодо фактів легалізації (відмивання) та фінансування тероризму дійде до правоохоронних органів; 3) ПФР є нейтральним, технічним та спеціальним партнером, який надає повідомлення; 4) якщо ПФР входить до структури регуляторного органу, то він виступає партнером фінансової установи; 5) така схема надає можливість обміну інформацією з усіма суб'єктами первинного фінансового моніторингу і ПФР усіх типів.

На нашу думку, очевидними є й певні недоліки, які негативно впливають на міжнародне співробітництво, зокрема: 1) оскільки підрозділи фінансової розвідки адміністративного типу не є правоохоронними органами, спостерігається зволікання в застосуванні правоохоронних заходів, блокування операцій, арешти підозрюваного на підставі наданої фінансової інформації; 2) ПФР не має юридичних повноважень для збору речових доказів, документів, якими наділені

правоохоронні органи та суд; 3) ПФР адміністративного типу часто зазнають прямого контролю з боку політичного керівництва.

Прикладами країн з ПФР адміністративного типу є Австралія, Андорра, Аруба, Бельгія, Болгарія, Болівія, Венесуела, Ізраїль, Іспанія, Канада, Колумбія, Ліхтенштейн, Мальта, Монако, Нідерландські Антильські Острови, Нідерланди, Панама, Польща, Республіка Корея, Росія, Румунія, Словенія, США, Україна, Франція, Хорватія та Чехія.

Аналіз наведеного дає підстави стверджувати, що більш ефективними були б результати підрозділу фінансової розвідки, коли б цей орган за прикладом інших держав (наприклад, Кіпру) став правоохоронним. В умовах економічних ризиків такий підхід став би запобіжником вчинення таких злочинів, надання більш широких повноважень сприятиме економії процесуального часу для виявлення та відкриття кримінальних проваджень.

Вважаємо також за доцільне доповнити чинне законодавство положенням про те, що органом, який здійснює міжнародне співробітництво у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, є Спеціалізована антикорупційна прокуратура України, оскільки, відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України, детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 209 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права) [56], якщо наявна хоча б одна з таких умов:

1) злочин вчинено:

– Президентом України, повноваження якого припинено, народним депутатом України, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступни-

ком та заступником, членом Центральної виборчої комісії, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, членом Ради Національного банку України, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України [58];

– державним службовцем, посада якого належить до категорії «А» [58];

– депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом обласної ради, міської ради міст Києва та Севастополя, посадовою особою місцевого самоврядування, посаду якої віднесено до першої та другої категорій посад;

– суддею Конституційного Суду України, суддею суду загальної юрисдикції, народним засідателем або присяжним (під час виконання ними цих функцій), Головою, членами, дисциплінарними інспекторами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Головою, заступником Голови, секретарем секції Вищої ради юстиції, іншим членом Вищої ради юстиції;

– прокурорами органів прокуратури, зазначеними у п. 1–4, 5–11 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру» [4549];

– особою вищого начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, органів та підрозділів цивільного захисту, вищого складу Національної поліції, посадовою особою митної служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу і вище, посадовою особою органів державної податкової служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу і вище [49];

– військовослужбовцем вищого офіцерського складу Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Націона-

льної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

– керівником суб'єкта великого підприємництва, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50%;

2) розмір предмета злочину або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на час вчинення злочину (якщо злочин вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50%).

Дискусійним, на нашу думку, є положення ч. 8 ст. 216 КПК України, в якому передбачено, що у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 209 і 209-1 КК України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого належить суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, крім випадків, коли ці злочини віднесено згідно із цією статтею до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Очевидно, що предикатними злочинами можуть бути торгівля людьми, незаконний обіг наркотиків, контрабанда культурних цінностей тощо, підслідність яких може бути різною. Правоохоронні органи, які, скажімо, спеціалізуються на виявленні наркотрафіку, не є обізнаними щодо фінансових особливостей діяльності трастових компаній або «банків-оболонок». Отже, розслідування має здійснювати спеціалізований правоохоронний орган. Розгалужена система суб'єктів, наділених повноваженнями виявлення, розкриття та розслідування, як свідчить статистика, не дає очікуваних результатів.

Незалежно від того, який правоохоронний орган займається розслідуванням легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, він має у якомога ефективніший спосіб використовувати можливості Національного бюро Інтерполу [87]. Зокрема, під час

проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, пов'язаних з розкриттям злочинів у сфері економіки та фінансів, через НЦБ можна одержувати з Генерального секретаріату або НЦБ Інтерполу в зарубіжних країнах таку інформацію: а) офіційні назви комерційних структур (фірм, спільних підприємств тощо) та інших юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, розташованих за кордоном; б) дату їх реєстрації у відповідних державних органах, юридичну адресу, номери телефонів та інших телекомунікаційних засобів; в) прізвища та імена керівників таких структур; г) основні напрями діяльності; д) розміри статутного капіталу; е) відомості про припинення діяльності; ж) відомості кримінального характеру стосовно їх керівників та інших працівників.

З деяких країн можливе отримання інформації про укладені інофірмами угоди з українськими юридичними та фізичними особами або за їх участю та про наслідки їх виконання. Відомості про відкриття фізичними особами, у тому числі громадянами України, та юридичними особами фінансових рахунків у зарубіжних банках, а також про рух коштів по них, про укладення угод між українськими та закордонними юридичними особами становлять, як правило, банківську чи комерційну таємницю і можуть повідомлятися іноземними правоохоронними органами лише після розгляду офіційного звернення Генеральної прокуратури України верховним органом юстиції (прокуратури) запитуваної держави в порядку надання правової допомоги в кримінальній справі.

Запити з питань розкриття та розслідування злочинів у сфері економіки і фінансів, а також причетних до них осіб, що надсилаються до НЦБ Інтерполу для подальшого скерування правоохоронним органам зарубіжних держав, повинні містити такі відомості: а) конкретні факти, які є підставою для звернення до правоохоронних органів зарубіжних держав: наявність кримінальної справи, її номер, дата і стаття кримінального закону, за якою вона порушена, орган, що провадить розслідування; відкрита оперативно-розшукова справа, її номер, перевірка оперативної або іншої інформації, номер оператив-

ного повідомлення або відповідного документа; б) анкетні дані особи, щодо якої робиться запит; за наявності кримінальної справи процесуальний стан цієї особи, якщо обвинувачений – який, ким і коли обраний запобіжний захід; в) обставини злочину або характер наявних відомостей із зазначенням способу вчинення конкретних злочинних діянь обвинуваченими або підозрюваними особами. До запитів, при потребі, додаються копії контрактів та інших документів, що стосуються справи або матеріалів перевірки.

За необхідності перевірки іноземних фірм, філіалів, спільних підприємств та інших об'єктів підприємницької діяльності, зареєстрованих за кордоном, у запиті додатково зазначається: а) назва такої структури; б) юридична (або фактична) адреса, телефони, факси; в) конкретні питання, на які передбачається одержати відповідь.

Як зазначає Н. М. Охтирська, цифрові технології використовують віртуальний простір, а тому носієм (фіксатором) інформації може бути, беззаперечно, матеріальний об'єкт, однак при цьому варто уточнити, що навіть сама інформація у віртуальному просторі також має визнаватися доказовою.

Як свідчить міжнародна слідча практика, досить часто правоохоронні органи мають можливість виявляти ознаки вчинення кримінального правопорушення певними особами, переглядаючи відкриті офіційні сайти інших держав. Наприклад, державний службовець, який за законодавством України не має права бути підприємцем, за кордоном зареєстрований як власник комерційної структури. Джерелом у цьому випадку є офіційний реєстр органу виконавчої влади іноземної держави. У такому разі правоохоронні органи ставлять слушне запитання: чи варто ускладнювати процедуру притягнення до відповідальності особи за вчинення корупційного правопорушення надсиланням запиту до іноземної держави про надання письмового варіанта документа (виписки з Реєстру підприємців), чи достатньо електронної інформації, яку можна одержувати з відкритих іноземних джерел?

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження на підставі запитів має здійснюватися лише в тому випадку, коли самостійне одержання інформації може завдати шкоди суверенітету держави, а тому здійснюється лише уповноваженими на те іноземними органами. А коли потрібна інформація міститься у відкритому віртуальному просторі, який не має визначених меж, то достатньою є лише електронна форма факту. Це стосується й випадків розміщення в Інтернеті на офіційних сайтах державних органів іноземних держав фотографій, на яких зображуються високопосадовці, які вручають або одержують цінні подарунки. Це є підставою для подальшої перевірки, чи скеровується цей предмет до установи, яку під час офіційного візиту представляє посадовець (як встановлено законом), чи привласнюється ним (що має ознаки корупційного правопорушення).

Відповідно до ст. 264 КПК України, пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування (ч. 1). При цьому не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або їх частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем, або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2) [117]. Так, в одному з кримінальних проваджень слідчий за погодженням з прокурором звернувся до суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою громадянина З., однак підозрюваний у судове засідання не з'явився з причин, які слідчим суддею були визнані як неповажні. Підставою для цього, зокрема, був рапорт оперуповноваженого про те, що переглядом сторінки в мережі Інтернет «Facebook» встановлено, що З. знає про відкрите щодо нього кримінальне провадження й дату розгляду вказаного питання в суді, підозрюваний коментує свої

виклики до правоохоронних органів і викладає вручені йому повістки на своїй сторінці в мережі «Facebook». На підставі цього слідчий суддя прийняв рішення про здійснення приводу, оскільки неявка визнана неповажною.

У випадку необхідності одержання інформації із закритих джерел або розкриття IP-адреси користувачів потрібне рішення слідчого судді про доступ до таких даних. Так, до провадження слідчого судді надійшло клопотання прокурора про надання дозволу на отримання тимчасового доступу до речей та документів, які перебувають у адміністрації соціальної мережі: «www.facebook.com», розташованих за адресою: Facebook Inc. 10 Brock Street, NW1 3FG London, United Kindom 1601 Willow Road Menlo Park, CA 94025 United States. Обґрунтовуючи внесене клопотання, прокурор вказав, що прокуратурою проводиться досудове розслідування у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Слідчий зазначив, що за цим кримінальним провадженням провадяться слідчі дії, у зв'язку із чим виникла необхідність в отриманні доступу до документів, які перебувають в адміністрації соціальної мережі: «www.facebook.com». Слідчий суддя, розглянувши це клопотання у відсутності особи, у володінні якої знаходяться речі й документи, на підставі ч. 2 ст. 163 КПК України прийняв рішення про надання дозволу на доступ до документів. Крім цього, було ухвалено: службовим особам адміністрації соціальної мережі «www.facebook.com» надати (забезпечити) тимчасовий доступ до речей і документів особам, які здійснюють досудове розслідування у кримінальному провадженні та/або оперативним підрозділам органів внутрішніх справ, які здійснюють слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора та надати їм можливість вилучити зазначені в ухвалі копії документів. У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на прове-

дення обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів.

Однак, як свідчить слідча практика, адміністрація «Yahoo» (офіс у Каліфорнії) тощо не надають таку інформацію, вважаючи такі вказівки на доступ до інформації порушенням суверенітету, а ухвали іноземних судів – безпідставними, оскільки імперативність рішень національних судів діє в межах державних кордонів. Така ситуація пояснюється тим, що Конвенція про кіберзлочинність, яка передбачає процедуру термінового збереження комп'ютерних даних, термінового розкриття збережених даних про рух інформації; взаємну допомогу щодо доступу до комп'ютерних даних; транскордонного доступу до даних, які зберігаються, коли вони є публічно доступними, взаємну допомогу у збиранні даних про рух інформації у реальному часі; взаємну допомогу у перехопленні даних змісту інформації [100], на жаль, ратифікована лише у 46 з-поміж 195 держав у всьому світі.

У межах міжнародного співробітництва необхідно інтенсифікувати використання електронних способів передачі інформації, безпосередньо електронної віртуальної інформації. Конвергенція правових концепцій, зміни в законодавстві інших держав суттєво впливають на національне правотворення в умовах глобалізації, позитивно діють на розвиток законодавства в Україні. Практика правоохоронних органів та суду дає можливість виявляти прогалини в нормах, які визначають процес збору доказів (зокрема, електронних), що слугуватиме стимулом до змін у кримінальному процесуальному законодавстві [9].

3.2. Міжнародний розшук доходів, одержаних злочинним шляхом

Державний прокурор Королівської Прокуратури Брюсселю Т. Локе, розкриваючи сутність діяльності фінансового відділу в Бельгії, зазначав, що вагому роль у виявленні активів, одержаних злочинним шляхом, має відігравати в Україні підрозділ фінансової

розвідки – Держфінмоніторинг [122, с. 33–37]. Держфінмоніторингом протягом 2015 р. підготовлено 686 узагальнених та додаткових узагальнених матеріалів (з них 364 узагальнених та 322 додаткових узагальнених), які направлено до: Генеральної прокуратури України – 52 узагальнених матеріали та 171 додатковий узагальнений матеріал; Міністерства внутрішніх справ України – 108 та 57 відповідно; Державної фіскальної служби України – 75 та 34 відповідно; Служби безпеки України – 128 та 60 відповідно; Служби зовнішньої розвідки – 1 узагальнений матеріал [88].

У зазначених матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) коштів, становить 67,6 млрд грн; з учиненням іншого злочину, визначеного КК України, – 19,9 млрд грн.

Держфінмоніторинг продовжує активну роботу з виявлення фактів відмивання коштів, одержаних від корупційних діянь, розкрадання та привласнення державних коштів і майна колишнім Президентом України, його близькими, посадовцями колишнього Уряду країни та пов'язаними з ними особами, а також осіб, причетних до організації умисного масового вбивства людей на території України. Так, за зазначений період фінансовою розвідкою України підготовлено та направлено до правоохоронних органів 128 матеріалів (7 узагальнених та 121 додатковий узагальнений) стосовно фінансових операцій, проведених за участю колишніх високопосадовців.

Загальна сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, за цими матеріалами становить 15,2 млрд грн, а сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з учиненням інших злочинів, – 5,2 млрд грн.

За весь час проведення розслідувань (березень 2014 – грудень 2015 р.) стосовно фінансових операцій, проведених колишніми високопосадовцями, підготовлено та направлено до правоохоронних органів України 396 матеріалів (79 узагальнених та 317 додаткових узагальнених).

Сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, за цими матеріалами становить 163,0 млрд грн, а сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з учиненням іншого злочину, становить 16,3 млрд грн.

За результатами вжитих заходів Держфінмоніторингом за час проведення розслідувань заблоковано на рахунках фізичних та юридичних осіб кошти в еквіваленті 1,52 млрд дол. США, у тому числі: грошових коштів на суму 1,7 млрд грн, 229,9 млн дол. США, 18,1 млн євро та 21,7 млн рос. рублів; дорогоцінних металів (золота та срібла) загальною вартістю 3,0 млн грн; цінних паперів на суму 2,6 млрд грн та 1,0 млрд дол. США.

Крім того, окрему увагу Держфінмоніторинг приділяє пошуку та блокуванню активів колишніх високопосадовців за кордоном. Так, за час проведення розслідувань підрозділами фінансових розвідок інших країн повідомлено про замороження активів колишніх високопосадовців та пов'язаних з ними осіб на загальну суму 107,2 млн дол. США, 15,9 млн євро та 135,0 млн швейцарських франків, зокрема в таких країнах: Австрія, Великобританія, Латвія, Кіпр, Італія, Ліхтенштейн, Швейцарія та Нідерланди.

Відповідно до законодавства України, Державна служба фінансового моніторингу (як підрозділ фінансової розвідки) спільно зі Службою безпеки України вживає заходів, спрямованих на запобігання та протидію фінансуванню терористичної діяльності (сепаратизму).

Так, протягом 2015 р. Держфінмоніторингом стосовно фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму або проведених за участю осіб, які публічно закликають до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або зміни меж території чи державного кордону України, підготовлено та направлено до правоохоронних органів 48 узагальнених матеріалів (з них 39 узагальнених та 9 додаткових узагальнених). У цих матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням)

коштів, становить 387,5 млн грн; з учиненням іншого злочину, визначеного КК України, – 1,5 млрд грн.

Водночас Держфінмоніторинг також активно співпрацює з міжнародними інституціями, такими як Міжнародна група з протидії відмиванню «брудних» грошей (FATF), Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Європейський Союз, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Егмонтська група підрозділів фінансових розвідок, Організація Об'єднаних Націй.

Значну увагу Держфінмоніторинг приділяє роботі в межах Комітету MONEYVAL як ключового офісу Ради Європи з питань боротьби із відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Так, у вересні 2015 р. на 48-му Пленарному засіданні Комітету MONEYVAL Держфінмоніторингом представлено Звіт про прогрес України, за результатами розгляду якого MONEYVAL схвалив представлену інформацію та позитивно відзначив заходи, яких вживає Кабінет Міністрів України у сфері фінансового моніторингу.

Однак, за результатами роботи в Україні оціночної місії Європейського Союзу в 2016 р., спостерігається відставання в міжнародному співробітництві щодо пошуку та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом [124]. Для зміни ситуації необхідно РНБО України розробити план дій та Генеральній прокуратурі забезпечити ефективне функціонування підрозділів з розслідування відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Але звернення до судової статистики свідчить, що проголошені ПФР та правоохоронними органами суми встановлених активів не повертаються до бюджету, оскільки не доведене незаконне їх походження. Так, у 2014 р. за ст. 209 КК набрали законної сили вироки щодо 52 осіб, але конфіскація застосована лише щодо 23 осіб, а сума легалізованих доходів, що була встановлена вироком суду, становила 27 804 616 грн [23].

Урядом України на засіданні 11.02.2016 схвалено План заходів на 2016 р. із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів,

одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, розроблений Державною службою фінансового моніторингу України спільно із зацікавленими державними органами.

Цим Планом визначено заходи законодавчого, організаційного та практичного характеру, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також упровадження в національне законодавство Рекомендацій FATF та положень Директиви ЄС 2015/849 Європейського Парламенту і Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом.

План також передбачає комплекс заходів, спрямованих на запобігання виникненню передумов для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, мінімізацію ризиків використання фінансової системи з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, підвищення ефективності діяльності правоохоронних та інших державних органів і розвиток міжнародного співробітництва.

Указаний План схвалено з метою реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 р.

Зазначене розкриває заходи, спрямовані на досягнення основної мети – виявлення та повернення доходів, одержаних злочинним шляхом. Упродовж довгих років показники щодо виявлення доходів та їх повернення державі були незначними. Це пояснювалося певними недоліками діяльності правоохоронних органів, невідповідністю чинного законодавства сучасним викликам та загрозам, відсутністю досвіду міжнародного співробітництва.

У законодавстві України та в практиці його застосування не існувало механізму утримання вилученого майна до постановлення вироку, яким би вирішувалося питання про конфіскацію. Варто зазначити, що попри існування законодавства в інших європейських державах, на практиці виникають певні ускладнення. Прикладом того була заява прокурора міста Грас (Франція), що правоохоронні органи Франції не знають, що робити із заарештованими яхтами Березовського. На запит Генеральної прокуратури РФ вони виявили дві яхти на мисі Антиб, одна з яких 49 метрів завдовжки, інша менша. Витрати на їх утримання становлять декілька тисяч євро на добу. Прокуратура Франції заявила, що вони пропонують РФ забрати їх через Чорне море, інакше Франція не збирається їх утримувати за власний кошт [199].

Через відсутність спеціалізованого органу, до обов'язків якого б входило вжиття заходів з пошуку доходів, одержаних злочинним шляхом, міжнародне співробітництво для України не давало позитивного результату. Новели чинного законодавства суттєвим чином змінюють правовий вакуум у цій сфері. Так, Законом України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10.11.2015 передбачено створення спеціального органу, який є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення й розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та/або з управління активами, на які накладено арешт або які конфісковано у кримінальному провадженні. Національне агентство у межах, визначених цим та іншими законами, є підзвітним Верховній Раді України, підконтрольним та відповідальним перед Кабінетом Міністрів України. Національне агентство утворюється Кабінетом Міністрів України.

Сутність діяльності цього органу розкривається через покладені на нього функції, серед яких:

1) проведення аналізу статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації про виявлення, розшук та управління активами;

2) підготовка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами, розроблення проектів нормативно-правових актів з цих питань;

3) здійснення заходів з виявлення, розшуку, проведення оцінки активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді);

4) організація здійснення заходів, пов'язаних з проведенням оцінки, веденням обліку та управління активами;

5) формування та ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні;

6) здійснення співробітництва з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, іншими компетентними органами іноземних держав, відповідними міжнародними організаціями;

7) участь у забезпеченні представництва прав та інтересів України у закордонних юрисдикційних органах у справах, пов'язаних з поверненням в Україну активів, одержаних від корупційних та інших злочинів;

8) надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги слідчим, детективам, прокурорам та суддям з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управлінням активами (ст. 9) [66].

Процедура виявлення доходів, одержаних злочинним шляхом, має декілька стадій. Указаний орган витребує за рішенням Голови Національного агентства або його заступника та безоплатно одержує в установленому законом порядку від державних органів, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного агентства.

Суб'єкти, яким адресовано зазначений запит, зобов'язані невідкладно, але не більше ніж протягом трьох робочих днів від дня його надходження, надати відповідну інформацію. У разі неможливості надання інформації суб'єкт повинен невідкладно у письмовій формі повідомити про це Національне агентство з обґрунтуванням причин. Національне

агентство за зверненням відповідного суб'єкта може продовжити строк надання інформації не більш як на два календарні дні. Ненадання Національному агентству на його запит інформації, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, забороняються і тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом.

Для оперативності одержання інформації щодо можливого вчинення предикатних злочинів та іншої інформації Агентство має доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань (у порядку й обсязі, визначених спільним наказом Генеральної прокуратури України та Національного агентства), автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, користується державними, у тому числі урядовими, засобами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами.

Серед повноважень цього органу є укладання міжвідомчих міжнародних угод про співробітництво з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, а також участь у підготовці проектів міжнародних угод щодо розподілу та повернення активів в Україну. За погодженням з Міністерством юстиції України вирішує питання щодо представництва інтересів України у закордонних юрисдикційних органах у справах, пов'язаних з поверненням активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, в Україну.

Національне агентство взаємодіє з органами досудового розслідування, прокуратури та суду шляхом: виконання звернень слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, суду з питань виявлення, розшуку, проведення оцінки та управління активами, а також щодо виконання рішень іноземних компетентних органів про накладення арешту та конфіскацію активів; сприяння у розшуку належних приміщень, майданчиків для зберігання активів, на які накладено арешт у

кримінальному провадженні і щодо яких управління не здійснюється Національним агентством; надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управлінням активами.

Національне агентство також взаємодіє з Національним банком України, Фондом державного майна України, Міністерством юстиції України, Національним агентством з питань запобігання корупції, органами державної фіскальної служби, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та іншими державними органами.

Саме на Національне агентство покладається здійснення міжнародного співробітництва з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком та управлінням активами, та забезпечення співробітництва з міжнародними, міжурядовими організаціями, мережами, діяльність яких спрямована на забезпечення міжнародного співробітництва у сфері виявлення, розшуку та управління активами, у тому числі з Камденською міжвідомчою мережею з питань повернення активів (CARIN), та представляє Україну в цій організації.

Національне агентство відповідно до міжнародних договорів України за принципом взаємності чи з власної ініціативи здійснює міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком та управлінням активами. Національне агентство здійснює міжнародне співробітництво на запит відповідного органу іноземної держави або компетентних органів, визначених законодавством України (Генеральної прокуратури України або Міністерства юстиції України). Національне агентство може здійснювати міжнародне співробітництво за принципом взаємності або відповідно до міжнародних договорів України, якщо це сприятиме розшуку та ідентифікації активів відповідними органами іноземної держави.

Надання Національним агентством відповідному органу іноземної держави інформації з обмеженим доступом здійснюється в порядку, визначеному законом, та за умови забезпечення органом іноземної держави тотожного чинному в Україні національного режиму її захисту та використання виключно для цілей кримінального судочинства. Інформація, отримана Національним агентством від відповідних органів іноземної держави, може бути надана на запит відповідному органу третьої держави лише за погодженням з органами іноземної держави, яка надала таку інформацію. Запит надсилається до відповідного органу іноземної держави електронним, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Оригінал запиту надсилається поштою не пізніше трьох днів з моменту його надіслання електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку, якщо цього потребує відповідний орган іноземної держави [66].

З метою виявлення та розшуку активів Національне агентство: 1) вживає відповідно до звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури, судів заходів до виявлення та розшуку активів, взаємодіє з цими органами з метою накладення арешту на такі активи та їх конфіскації; 2) здійснює міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком та управлінням активами; 3) забезпечує співробітництво з міжнародними, міжурядовими організаціями, мережами, діяльність яких спрямована на забезпечення міжнародного співробітництва у сфері виявлення, розшуку та управління активами, у тому числі з Камденською міжвідомчою мережею з питань повернення активів (CARIN), та представляє Україну в цій організації [51].

З метою виконання своїх завдань Національне агентство має право отримувати, обробляти та здійснювати обмін інформацією про фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному міжнародними договорами та законодавством України.

Національне агентство забезпечує виконання звернень органів досудового розслідування, прокуратури та судів щодо виявлення, роз-

шуку активів та надає відповідь у найкоротший можливий строк, але не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дня надходження звернення, або в інший більш тривалий строк, зазначений у ньому. Цей строк може бути продовжений за погодженням з органом досудового розслідування, прокуратури та судом.

У межах реформування чинного законодавства внесено суттєві зміни щодо прав прокурора звертатися з позовом у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Зокрема, у ст. 233-1 Цивільного кодексу України [208], відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» [50], передбачено, що позов про визнання необґрунтованими активів та їх витребування від визначених в цій статті осіб подається в інтересах держави прокурором упродовж строку загальної позовної давності з дня набрання законної сили обвинувальним вироком щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Позов про визнання необґрунтованими активів та їх витребування може бути пред'явлено до особи: уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; пов'язаної з зазначеною вище особою; юридичної особи, яка є власником (користувачем) майна, стосовно якого існують докази того, що воно отримано або що ним користується чи розпоряджається (розпоряджалася) особа, стосовно якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення засад діяльності Національного

агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», внесено суттєві зміни до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, щодо вирішення питання про арешт майна. Копія ухвали негайно після її постановлення вручається слідчому, прокурору, а також присутнім під час оголошення ухвали [51].

Для сучасного етапу характерне становлення відповідного механізму розшуку та повернення доходів, одержаних злочинним шляхом, а тому, як зазначив Президент України П. О. Порошенко, Україна має наміри залучати американських експертів до боротьби з відмиванням коштів [197].

Білий Дім узяв на себе зобов'язання вести глобальну боротьбу з корупцією та легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, домагатися, аби викрадені активи поверталися жертвам корупції, а корумповані чиновники не мали змоги приховувати привласнені ними кошти. У 2010 р. Міністерство юстиції США виступило з ініціативою стосовно повернення активів. У її межах створили спеціальну групу юристів, слідчих і фінансових аналітиків, відповідальних за розслідування та судовий розгляд справ із повернення активів. В основу ініціативи були покладені успіхи, досягнуті США в накладанні арешту на активи клептократів у Латинській Америці, Азії, Африці. У 2004–2010 рр. Сполучені Штати, діючи спільно з правоохоронними органами й судами різних країн, конфіскували та повернули активи на суму понад 168 млн дол. США; у 2013 р. США конфіскували та повернули Італії 117 млн дол. США, одержаних у результаті корупційної діяльності.

Для повернення доходів, одержаних злочинним шляхом, які або перебувають у США, або переміщуються через їхню територію, держава має виявити ці активи або допомогти Сполученим Штатам у їх виявленні. Існує безліч механізмів такої співпраці. Однією з форм взаємодії є неофіційна допомога в проведенні розслідування. Для того, щоб направити запит про надання такої допомоги, закордонні правоохоронні органи повинні зв'язатися з американськими аташе в

своїх країнах або з контактними особами Міністерства юстиції США. Така форма співпраці є дієвою, оскільки США входять до спеціалізованих організацій, члени котрих займаються поверненням доходів від корупції або від іншої злочинної діяльності в цілому, зокрема беруть участь у Кемденській мережі правоохоронних органів стосовно повернення активів, а також в Ініціативі координаційних органів щодо повернення активів, яка діє за підтримки Інтерполу. Вказані мережі забезпечують процедуру надання неофіційної допомоги в проведенні розслідування та сприяють розвитку співробітництва.

Офіційна підтримка розслідування здійснюється на підставі офіційних запитів. Уповноважений орган подає запит американському аташе, котрий має розглянути його та переконатися в тому, що він надійшов від уповноваженої особи чи установи. Після чого аташе передає його до фінансової служби з розслідування та повернення активів США. Україна може надсилати запити по лінії Егмонтської групи. Сполучені Штати й наша держава належать до складу цієї організації – асоціації 127 підрозділів фінансової розвідки країн світу, які домовились обмінюватися розвідданими при розслідуванні кримінальної діяльності. Співробітники правоохоронних органів можуть надіслати запит до іншої країни, що є членом згаданої групи, про надання інформації через фінансову розвідку цієї країни. Така інформація може містити дані про банківські рахунки або способи транспортування готівкових коштів через кордон, дані про злочинну діяльність або документи, які зберігаються в державних реєстрах.

У межах своєї компетенції офіційні органи можуть накласти арешт на майно, одержане в результаті злочинної діяльності як на території США, так і на території інших держав. Відповідно до внутрішнього законодавства Сполучених Штатів, суд за запитом прокурора може видати наказ про тимчасову заборону (до 30 діб) на розпорядження активами, які перебувають у США. У цей час країна, котра надіслала запит, має офіційно надати всі відповідні документи, передбачені внутрішнім законодавством і міжнародними угодами [207].

Підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом відкрило можливість оперативного міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції. Так, згідно зі ст. 20 Угоди, сторони зобов'язуються співпрацювати з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму. Для цього сторони посилюють двостороннє та міжнародне співробітництво в цій сфері, зокрема співробітництво на оперативному рівні. Сторони також забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Євросоюзом [194].

Міжнародне співробітництво у сфері кримінальної юстиції має стати ефективним процесом і, позбавившись громіздких і тривалих офіційних формальних процедур, трансформуватися в оперативний процес взаємодії уповноважених осіб. На думку Е. Холдера, успішне повернення доходів, одержаних корупційним шляхом, можливе лише під час справжнього міжнародного співробітництва. Для повернення активів необхідна самовіддача, досвід слідчих і прокурорів як у країні, що потерпіла від корупційної діяльності, так і в країні, де були приховані корупційні доходи [207].

Посилення міжнародного співробітництва продиктовано відтоком фінансових ресурсів з України в офшорні зони. Так, на думку професора Каліфорнійського університету Стівена Фіша, який проводив дослідження ефективності Міжнародного валютного фонду України, один з найбільших банків України у 2015 р. перерахував в офшорні зони 1,8 млрд дол. США [30]. За даними Global Financial Integrity, з кожним долларом, що надходить до України, шість залишають її територію [225].

Тому вкрай актуально якомога швидше налагодити дієве та ефективне міжнародне співробітництво в цій сфері. Зволікання матиме відповідні негативні наслідки.

Як приклад, у Латвії конфісковано на користь держави 50 млн євро, що були протиправно виведені з України оточенням колишнього пре-

зидента України. На жаль, лише після спливу значного часу відповідні українські органи намагаються повернути їх на користь України, що в цій ситуації, звичайно, має ряд суттєвих перепон [214].

Висновки до розділу 3

1. Наголошено, що міжнародне співробітництво у сфері кримінальної юстиції має стати ефективним процесом і, позбавившись громіздких та тривалих офіційних формальних процедур, трансформуватися в оперативний процес взаємодії уповноважених осіб.

2. Установлено, що суб'єктами міжнародного співробітництва в боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, є правоохоронні органи та підрозділ фінансової розвідки (Держфінмоніторинг України), а щодо виявлення та повернення доходів, одержаних злочинним шляхом, під час кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

3. Запропоновано доповнити чинне законодавство положенням про те, що органом, який здійснює міжнародне співробітництво у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, є Спеціалізована антикорупційна прокуратура України, оскільки, відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України, детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 209 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права).

4. З метою оперативного одержання інформації від іноземних правоохоронних органів доцільно під час укладання міжнародних угод обумовлювати строки надання правової допомоги. Відсутність термінів надання відповідей на запити створює неузгодженості під час міжнародного співробітництва.

5. Оперативна співпраця між правоохоронними органами України та країнами ЄС, яка передбачена в Угоді про асоціацію, ускладнюється фактором неналежної комунікації у зв'язку з тим, що співробітники правоохоронних органів не володіють іноземними мовами й потребують підвищення кваліфікації (як фахової, так і мовної підготовки).

ВИСНОВКИ

Результатом проведеного дослідження є розробка теоретичних положень і низки практичних рекомендацій, спрямованих на вирішення конкретних наукових завдань, які мають теоретичне й практичне значення.

1. Визначено, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як кримінальне правопорушення вчиняється фізичними та юридичними особами з використанням злочинного (корупційного) механізму надання статусу законного походження активам (коштам, нерухомості, цінним паперам), усвідомлено набутим злочинним шляхом, з метою приховання предикатного злочину та набуття правових підстав для володіння, користування й розпорядження вказаними активами. Відповідно до Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, протидія цим злочинам визнається елементом політики безпеки, що зумовлює доцільність внесення подальших відповідних змін до чинного законодавства та потребу в удосконаленні організації та методики розслідування цих злочинів.

2. Обґрунтовано та запропоновано класифікувати цей вид злочину за такими критеріями: видом предикатного злочину (торгівля наркотиками, торгівля людьми, одержання неправомірної вигоди тощо); кількістю проміжних технологічних операцій, спрямованих на приховання злочинного джерела походження активів; територіальністю вчинення предикатного злочину (злочинів) та безпосередньо легалізації доходів (на території однієї країни, на території двох країн, на території трьох країн тощо); місцем виявлення ознак злочину (на території країни, де вчинено предикатний злочин; на території країни, де виявлено ознаки легалізації); часом виявлення ознак злочину (спочатку виявлено ознаки легалізації без підтвердження офіційного джерела набуття активів; спочатку виявлено ознаки предикатного злочину, а легалізація (відмивання) є однією з робочих перспектив-

них версій); за сферою вчинення легалізації (страхування, спортивні клуби, кредитування, закупівля сільськогосподарської продукції, арт-сфера тощо); суб'єктивним складом (за попередньою змовою групою осіб, злочинною організацією, транснаціональними злочинними групами та організаціями тощо).

3. Виокремлено та узагальнено типові способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: придбання компаній, цінних паперів зарубіжних фірм та нерухомості за кордоном; здійснення платежів за надані послуги зарубіжним партнерам (маркетинг, реклама тощо); використання структурованих фінансових операцій (цільовий переказ на один або декілька рахунків у зарубіжному банку розбивається на декілька переказів, кожен з яких відповідає встановленому національним законом ліміту, що не підлягає фінансовому моніторингу та обов'язковому інформуванню державних органів, так званий «смарфінг»); вивезення валюти за кордон з використанням пластикових кредитних карт; вивезення готівкових коштів у зарубіжній валюті фізичними особами; створення конвертаційних центрів; використання сфери спорту; створення структур в офшорних зонах.

4. Зауважено, що сліди легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, доцільно розглядати як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому значенні це сліди, що виникають безпосередньо під час легалізації (відмивання) доходів, а в широкому – доповнюються сукупністю слідів, що виникають у результаті предикатного злочину. Сліди легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, класифіковано залежно від способу легалізації. Вони мають кореляційні залежності від способу вчинення злочину та території країни, де було вчинено предикатний злочин. Окремі сліди легалізації можуть міститися в електронних носіях або на сайтах структури-легалізатора.

5. Доведено, що в структурі криміналістичної характеристики особи злочинця необхідно розглядати, крім фізичної, також юридичну особу. Зокрема, в Україні з метою легалізації злочинних коштів створюються компанії, які проходять повну державну реєстрацію, хоча й

при перевірці відповідними державними органами з'ясовується, що вони мають ознаки фіктивності. Такі фіктивні фірми створюють шляхом придбання вже існуючої фірми або заснування нової (за допомогою нелегальних методів). Час їх функціонування вельми різноманітний: від декількох днів до декількох років. До юридичних осіб, які вчиняють легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з урахуванням досвіду європейських держав, доцільно віднести й політичні партії. Обґрунтовано можливості та розроблено практичні рекомендації щодо застосування процесуальних заходів з формування доказової бази в провадженнях за участю юридичних осіб.

6. Розроблено та запропоновано індекси ризику, які потрібно враховувати під час виявлення ознак злочину та які впливають на вибір моменту й визначають особливості початку досудового розслідування. В авторському баченні це сукупність часових та інших факторних ознак, які встановлюють шляхом ідентифікації засновника, керівника, виду діяльності, кількості угод, кількості клієнтів, швидкості та фінансової маси транзакцій, що вказують на високий рівень імовірності причетності (вчинення) до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

7. Визначено суб'єктів виявлення ознак легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, таких як: посадові особи первинного фінансового моніторингу, державного фінансового моніторингу, Держфіномніторингу України, правоохоронні органи під час розслідування інших видів злочинів та при безпосередньому виявленні факту легалізації чи замаху на нього, засоби масової інформації, окремі громадяни та правоохоронні органи зарубіжних країн, що надають відповідну інформацію в Україну.

8. Узагальнено типові ознаки цього виду злочину при використанні фіктивних суб'єктів господарювання, а саме: реєстрація підприємства на підставних осіб (без певного місця проживання, психічно хворих, студентів, іноземців, засуджених, померлих); на нелегально придбані, украдені або втрачені (загублені) документи; назви суб'єктів господарювання нерідко збігаються з назвами державних

підприємств; відсутність ознак статутної діяльності або проведення такої діяльності в мінімальному обсязі; відсутність штату працівників, виробничих і складських приміщень для здійснення статутної діяльності; відносно короткий термін існування суб'єкта господарювання (так звані «одноденки», «ями», «метелики» існують, як правило, у межах одного податкового періоду, що ускладнює можливість контролю за їх діяльністю); постійна зміна засновників, власників, директорів суб'єкта господарювання після офіційної реєстрації, неможливість встановлення місцезнаходження службових осіб (директора, головного бухгалтера); відсутність руху коштів суб'єкта господарювання на банківських рахунках або вкрай великий обсяг фінансових операцій нещодавно створеного підприємства.

9. Запропоновано з метою розширення можливостей виявлення ознак легалізації на законодавчому рівні закріпити обов'язок підрозділів фінансової розвідки перевіряти спадщину та подарунки, за практикою країн Європейського Союзу. У цьому контексті обґрунтовано доцільність надання підрозділу фінансової розвідки статусу правоохоронного органу з метою економії процесуального часу та ефективності розслідування (з урахуванням досвіду країн, які в короткі строки суттєво зменшили кількість економічних злочинів).

10. Розроблено організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій у цій категорії кримінальних проваджень, які базуються на узагальненні європейської практики та рекомендацій Європейського суду з прав людини щодо дотримання процесуального законодавства та тактики проведення слідчих (розшукових) дій щодо адвокатів, які є причетними до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

11. Обґрунтовано необхідність розробки нових видів експертних досліджень, які можуть проводитися під час виявлення ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, зокрема, з використанням «кібервалюти».

12. Констатовано, що суб'єктами міжнародного співробітництва в боротьбі з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом,

є правоохоронні органи та підрозділ фінансової розвідки (Держфінмоніторингу), а щодо виявлення та повернення доходів, одержаних злочинним шляхом, під час кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

13. Запропоновано низку доповнень до чинного законодавства України.

Зокрема, положенням про те, що органом, який здійснює міжнародне правове співробітництво у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, є Спеціалізована антикорупційна прокуратура, оскільки, відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України, детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 209 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права).

З метою оперативного одержання інформації від зарубіжних правоохоронних органів доцільно під час укладання міжнародних угод обумовлювати строки надання правової допомоги. Відсутність термінів надання відповідей на запити спричиняє неузгодженості під час міжнародного співробітництва.

Обґрунтовано необхідність доповнення Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» в частині розширення переліку фінансових операцій, які підлягають обов'язковій перевірці.

Варто передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України заходи забезпечення кримінального провадження, які можуть застосовуватися до юридичних осіб, щодо яких відкрито кримінальне провадження за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, зокрема, одержувати додаткові ліцензії, здійснювати реорганізацію, закриття юридичної особи, переводити кошти за кордон тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров И. В. О некоторых проблемах методики расследования современных экономических преступлений. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова, 27–28 вересня 2013 року, м. Одеса. Одеса, 2013. С. 13.*
2. Аленін Ю. П. Проведення допиту та впізнання в режимі відеоконференції. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова, 27–28 вересня 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 17.*
3. Андреев Б. В., Пак П. Н., Хорст В. П. Расследование преступлений в сфере компьютерной информации. Москва, 2001. 152 с.
4. Аніщенко О. В. Судова економічна експертиза. *Основи судової експертизи* : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, Е. Б. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. С. 194–242.
5. Антонович М. Міжнародне право. Київ, 2011. 384 с.
6. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2011. 20 с.
7. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : автореф. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 40 с.
8. Аркуша Л. І. Спостереження за особою, річчю або місцем як негласна слідча (розшукова) дія. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження*

доктора юридичних наук В. П. Колмакова, 27–28 вересня 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 21–23.

9. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження». *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 12–13 лютого 2016 р. Херсон, 2016. С. 164–168.

10. Ахтирська Н. М. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче*. 2015. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/4910/>

11. Ахтирська Н. М. Трансформація міжнародного співробітництва щодо пошуку доходів, одержаних злочинним шляхом: виклик і потреба часу. *Віче*. 2014. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/4409/>

12. Баланюк А. В. К вопросу о следах и признаках, которые отображают способ преступления. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова, 27–28 вересня 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 29.*

13. Бахин В. П., Кузьмичов В. С., Лукьянчиков Е. Д. Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел. Киев, 1990. 54 с.

14. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб пособ. для вузов. 3-е изд., доп. Москва, 2001. Т. 3. 837 с.

15. Болотский Б. С. Расследование незаконного оборота драгоценных металлов, природных драгоценных камней или жемчуга, а также нарушения правил сдачи государству драгоценных металлов и драгоценных камней. *Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование*. Москва, 2001. С. 310–330.

16. Бутовченко К. Огляд ЗМІ: Як мають діяти учасники процесу під час обшуку адвоката? URL: <http://radako.com.ua/news/oglyad-zmi-yak-mayut-diyati-uchasniki-procesu-pid-chas-obshuku-advokata>.

17. В Києве при обыске центра по отмыванию денег изъят арсенал оружия. URL: rian.com.ua/kyev/20161007/1017486783.html.

18. Васильев В. Л. Юридическая психология. Москва, 1991. 464 с.

19. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 218 с.

20. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / кол. авт.: А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків, 2009. 320 с.

21. Вирок Київського районного суду м. Сімферополя від 03.12.2004 р. URL: court.gov.ua.

22. Висновок на проект Закону України «Про податковий суверенітет України та офшорні компанії» від 11.05.2016. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58674.

23. Відомості про осіб, щодо яких знаходилися на розгляді в судах першої інстанції кримінальні справи про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України. Розділ 3. Державна судова адміністрація України. URL: court.gov.ua.

24. Відомості про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованої групи та злочинної організації, які причетні до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Статистична інформація. Генеральна прокуратура України, 2016.* URL: gp.gov.ua/

25. Відомості щодо протидії легалізації (відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, по кримінальних правопорушеннях, у яких досудове розслідування проводилося слідчими органів прокуратури. Таблиця 1, за три місяці 2016 р. Генеральна прокуратура України. URL: gp.gov.ua.

26. Відомості щодо протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, по кримінальних правопорушеннях, у яких досудове розслідування проводилося слідчими органів прокуратури.

тури. Таблиця 1, 2016 р. Генеральна прокуратура України. URL: gr.gov.ua.

27. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений. Санкт-Петербург, 1993. Ч. IV. С. 25–27.

28. Волеводз А. Г. Противодействие компьютерным преступлениям. Москва, 2002. 496 с.

29. Выходец из Украины сядет в США на 20 лет за отмывание денег. URL: ukranews.com/news/208047.Vihodets-iz-Ukraini-syadet-v-SShA-na-20-let-za-otmivanie-deneg.ru.

30. Газета в США жестко раскритиковала власти Украины. URL: news.online.ua/741642/gazeta-v-ssha-zhestko-raskritikovala-vlasti-ukrainy/

31. Голубев В. А., Сайтарлы Т. А. Организационно-правовые аспекты противодействия компьютерной преступности и кибертерроризму. *Информационные технологии и информационная безопасность в науке, технике и образовании*. Киев ; Севастополь, 2004. 332 с.

32. Горбунова Л. М. Проблемні питання розширення переліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму* : збірник матеріалів конференції за підтримки Програми Європейського Союзу ТАСІС Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні (MOLI-UA-2), 18 грудня 2008 р, м. Київ. Київ, 2008. С. 77–80.

33. Гриб В. Г. Организация преступного сообщества: уголовно-правовая квалификация и методик расследования. *Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование*. Москва, 2001. С. 257.

34. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва, 2002. С. 926–927.

35. Директива 2003/6/ЄС «Про інсайдерські операції і маніпулювання на ринку» від 28.01.2003. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a68.

36. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму від 26.10.2005. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_774.

37. Директива ЄС 2015/849 Європейського Парламенту і Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом від 20.05.2015. URL: [sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160516/DIRECTIVE%20\(EU\)%202015_UA.htm](http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160516/DIRECTIVE%20(EU)%202015_UA.htm).

38. Жулев В. И. Расследование невозвращения из-за границы средств в иностранной валюте. *Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование*. Москва, 2001. С. 337–357.

39. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики* : монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків, 2006. С. 240–241.

40. Зайцев О. А. Расследование злоупотреблений при выпуске ценных бумаг (эмиссии). *Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование*. Москва, 2001. С. 276–284.

41. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012. *Голос України*. 2012. № 148–149. 14 серпня.

42. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 44. Ст. 432; 2013. № 14. Ст. 89.

43. Закон України «Про банки і банківську діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6. Ст. 30 (із наступними змінами).

44. Закон України «Про банки і банківську систему» від 07.12.2000 (зі змінами від 25.12.2015). URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14.

45. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 (в редакції від 03.09.2015). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

46. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 № 314-VII. *Голос України*. 2013. № 116. 22 червня.

47. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011. *Голос України*. 2011. № 239. 17 грудня.

48. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 08.10.2015 № 731-VIII. *Голос України*. 2015. № 221–222. 25 листопада.

49. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» від 23.12.2015 № 901-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 36. 24 лютого.

50. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015. *Голос України*. 2015. № 39. 04 березня.

51. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення засад діяльності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів від 18.02.2016. *Голос України*. 2016. № 37. 27 лютого.

52. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18.05.2010. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 98. 02 червня.

53. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» від 10.11.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 49–50. 11 грудня. С. 2470. Ст. 464.

54. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рекомендацій Європейського Союзу з виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно уточнення підслідності органів досудового розслідування» від 10.11.2015 № 771-VIII. *Голос України*. 2015. № 221–222. 25 листопада.

55. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» від 16.01.2003. *Голос України*. 2003. № 26. 11 лютого.

56. Закон України «Про внесення зміни до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення підслідності Національного антикорупційного бюро України» від 16.07.2015 № 628-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 39. 25 вересня. С. 1959. Ст. 374.

57. Закон України «Про депозитарну систему України» від 06.07.2012 зі змінами від 10.11.2015. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5178-17.

58. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. 15 січня. С. 28. Ст. 149.

59. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/852-15.

60. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>.

61. Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» від 03.11.2015 № 743-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 51. 18 грудня. С. 2480. Ст. 472.

62. Закон України «Про запобігання корупції». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

63. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2015. *Офіційний вісник України*. 2014. № 90. 18 листопада. С. 7. Ст. 2576.

64. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» від 26.12.2002 № 374-IV. *Голос України*. 2003. № 16. 28 січня.

65. Закон України «Про кредитні спілки» 20.12.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15. Ст. 101; 2005. № 16. Ст. 259; 2010. № 46. Ст. 539; 2014. № 20–21. Ст. 712.

66. Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10.11.2015 № 772-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 99. 22 грудня. С. 13. Ст. 3385.

67. Закон України «Про Національний банк України». *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

68. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/card2#Card.

69. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. 02 червня. Ст. 303.

70. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/card2#Card.

71. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 10.11.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. 15 листопада.

72. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 № 2790-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. 19 січня. Ст. 17.

73. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1; 2003. № 14. Ст. 104; 2010. № 29. Ст. 392, № 37. Ст. 496; 2011. № 1. Ст. 3, № 52. Ст. 591; 2014. № 22. Ст. 816.

74. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 (в редакції від 17.09.2015). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

75. Звіт Генеральної прокуратури України про протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом за 12 місяців 2015 р. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112171&libid=1008.

76. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання. Форма 6. Державна судова адміністрація України. URL: court.gov.ua.

77. Звіт про склад засуджених. Форма 7. Державна судова адміністрація. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

78. Звіт судів першої інстанції про стан розгляду справ про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України за 2014 р. URL: court.gov.ua.

79. Звіт судів першої інстанції про стан розгляду справ про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України за 2013 р. URL: court.gov.ua.

80. Звіт судів першої інстанції про стан розгляду справ про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України за 2012 р. URL: court.gov.ua.

81. Звіт судів першої інстанції про стан розгляду справ про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України за 2015–2016 рр. *Державна судова адміністрація України*. URL: court.gov.ua.

82. Звіт Уряду України щодо розвитку національної системи боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму. Підготовлено до Пленарного засідання FATF 09–11 лютого, 2005 р. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/File/pdf/Zvit_FATF_2004.pdf.

83. Звіт Уряду України щодо розвитку національної системи боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму. Підготовлено до Пленарного засідання FATF, 13–17 лютого, 2006 р. URL: sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2007/14.03.06/Zvit2005.pdf.

84. История отмывания денег. *Банковская энциклопедия*. URL: banks.academic.ru/1092/История_отмывания_денег.

85. Источник: расследование в отношении эстонского Versobank могут закрыть. URL: <http://www.kompromat.lv/item.php?docid=readn&id=8723>.

86. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затв. Наказом Генеральної прокуратура України, МВС України, Служби безпеки України, Прикордонної служби, Міністерства фінансів, Міністерства юстиції від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12.

87. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, затв. наказом МВС України, Генеральної прокуратура України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного

кордону України, Державної митної служби України, Державної податкової служби України від 09.01.1997. *Офіційний вісник України*. 1997. № 9. С. 77.

88. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2015 р. URL: sdfm.gov.ua/news.php?news_id=2964&lang=uk.

89. Калюга К. В., Лукашевич В. Г. Мистецтво здобувати і використовувати початкову інформацію про особу злочинця: від моделювання зовнішнього вигляду та психологічних властивостей до висування і розробки криміналістичних версій щодо кола осіб, причетних до злочину : монографія. Запоріжжя, 2012. 352 с.

90. Карнеева Л. М., Соловьев А. Б., Чувилев А. А. Допрос подозреваемого и обвиняемого. Москва, 1969. 124 с.

91. Керівників ЧАЕС запідозрили у відмиванні грошей через церкву. URL: <http://www.depo.ua/ukr/money/kerivnikiv-chaes-zapidozrili-u-vidmivanni-groshey-cherez-29062016131400>.

92. Кернер Х.-Х. Дах Э. Отмывание денег. Путеводитель по действующему законодательству и юридической практике / пер. с нем. Т. Родионовой, Д. Ж. Войновой. Москва, 1996. 240 с.

93. Киричко В. М., Перепелиця О. І. Злочини у сфері господарської діяльності за кримінальним кодексом України та в судовій практиці : науково-практичний коментар. Харків, 2010.

94. Кокшаров А., Завадский М., Сумленный С. Нетерпимое отношение к уклонению от уплаты налогов с помощью офшоров становится элементом нового политического консенсуса развитых стран. Режим доступа: <http://oko-planet.su/finances/financescrisis/181048-dengam-nekuda-bezhat.html>.

95. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1967. С. 16.

96. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1976. 30 с.

97. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Постанова Верховної Ради

Української РСР Про ратифікацію від 25.04.1991. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1000-12>.

98. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

99. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. *Офіційний вісник України*. 2006. 19 квітня. № 14. Ст. 340.

100. Конвенція про кіберзлочинність Ради Європи від 23.11.2001. Ратифікація від 07.09.2005. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

101. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993. *Офіційний вісник України*. 2005. № 44. 16 листопада. С. 328. Ст. 2824.

102. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, Страсбург, 08.11.1990. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

103. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособ. / В. Е. Коновалова. Харьков, 1999. 157 с.

104. Конституція України від 28.06.1996. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254 к/96-вр](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%20к/96-вр).

105. Копитько А. П. Експертиза у сфері інтелектуальної власності. *Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта* / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, Е. Б. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. С. 401–448.

106. Користін О. Є., Чернявський С. С. Протидія відмиванню коштів в Україні. Правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : навч. посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ, 2009. 272 с.

107. Корноухов В. Е. Основные положения методики расследования отдельных видов преступлений. *Материалы науч. конф.* Красноярск, 1972. С. 93.

108. Краліч В. Р. Питання проти дії організованої злочинності в контексті вдосконалення національної системи фінансового моніторингу. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму*: збірник матеріалів конференції за підтримки Програми Європейського Союзу ТАСІС Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні (MOLI-UA-2), 18 грудня 2008 р, м. Київ. Київ, 2008. С. 97–103.

109. Криміналістика / под ред. В. Ю. Шепітько. Харків, 2001. 528 с.

110. Криміналістика / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва, 1994. 528 с.

111. Криміналістика: учеб. для вузов / А. Ф. Волынский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др.; под ред. проф. А. Ф. Волынского. Москва, 1999. 615 с.

112. Криміналістика: учебник / Н. И. Порубов, Г. И. Грамович, А. Н. Порубов, Г. В. Федоров; под общ. ред. И. Н. Порубова, Г. В. Федорова. Минск, 2011. 639 с.

113. Криміналістика: учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. Москва, 2001. 800 с.

114. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., перероб. і доп. Харків, 2008. 464 с.

115. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків, 1998. 368 с.

116. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

117. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Голос України*. 2012. 19 травня. № 90–91.

118. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Розслідування злочинів: Міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. Київ, 2008. 448 с.
119. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. Москва, 1966. 155 с.
120. Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. Москва, 1997. 176 с.
121. Логинов О. Бешеные деньги: от фальшивых монет до финансовых пирамид. Москва, 2008. 448 с.
122. Локе Т. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26.10.2005 про попередження використання фінансової системи для цілей відмивання грошей та фінансування тероризму та її імплементація у бельгійському законодавстві. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму* : збірник матеріалів конференції за підтримки Програми Європейського Союзу ТАСІС Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні (MOLI-UA-2), 18 грудня 2008 р., м. Київ. Київ, 2008. С. 33–37.
123. Матусовкий Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков, 1999. 480 с.
124. МІД: прогресс по борьбе с отмыванием денег отсутствует. URL: <http://ukranews.com/news/384743-myd-progress-po-borbe-s-otmyvanyem-deneg-otsutstvuet>.
125. Митниця дає добро: Активісти заблокували ешелон з деревиною, котру московський бізнесмен нелегально вивозив через кордон. URL: <http://patrioty.org.ua/society/mytnytsia-daie-dobro-aktyvisty>.
126. Михайлов В. И. Расследование легализации (отмывания) денежных средств и иного имущества, приобретенного незаконным путем. *Расследование преступлений в сфере экономики. Руководство для следователей* / под общ. ред. И. Н. Кожевникова. Москва, 1999. С. 158–159.

127. Михальський О. О. Судова товарознавча експертиза. *Основи судової експертизи* : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, Е. Б. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. С. 246–299.

128. На Київщині ліквідовано «конвертаційний центр» з обігом 240 млн гривень. URL: <http://kyivobl.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/255425.html>.

129. На кордоні в Закарпатті стоїть 173 вагона з лісом: Москаля атакують з усіх боків. URL: <http://zaknews.in.ua/novini/8992-na-kordon>.

130. Наказ Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства доходів і зборів України, Служби безпеки України «Про затвердження Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів» від 02.12.2013 № 1026/1184/739/484. *Офіційний вісник України*. 2014. 14 січня. № 3. С. 162.

131. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ, 2007. 1184 с.

132. Національний план заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 805-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. 12 вересня. № 167.

133. Обвинувальний акт Справа № 1-282/2008 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

134. Овчинский В. С. Криминология кризиса. Москва, 2009. 240 с.

135. Определение апелляционного суда Запорожской области от 8 октября 2007 г. Дело № 11–1443.

136. Определение апелляционного суда Запорожской области от 9 июля 2007 г. Дело № 11–616/08.

137. *Основи судової експертизи* : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, Е. Б. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 926 с.

138. Отмывание грязных денег: международные и национальные системы противодействия / А. И. Рымарук, Ю. М. Лысенков, В. В. Капустин, С. А. Синянский. Киев, 2003. 544 с.

139. «Панамагейт» президентов». Чем мировым лидерам грозит публикация о панамских офшорах / А. Братерский, Д. Кириллов, О. Алексеева, А. Винокуров. URL: gazeta.ru/politics/2016/04/04_a_8158535.shtml.

140. Панамський скандал: чи вирішать в Україні проблему офшорів? URL: http://24tv.ua/panamskiy_skandal_chi_virishat_v_ukrayini_problemu_ofshoriv_n684767.

141. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков, 1982. 160 с.

142. Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Харьков, 1984. 110 с.

143. Пентагон подсчитал, что Э. Сноуден похитил 1,7 млн секретных файлов. URL: <http://www.rbc.ru/politics/10/01/2014/898589.shtml>.

144. Подразделения финансовой разведки: обзор. Международный валютный фонд. Всемирный банк. Вашингтон (округ Колумбия): Отдел по вопросам целостности рынков, 2004. XI+161 с.

145. Пойзнер О. Розпізнавання операцій, пов'язаних з легалізацією (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вісник прокуратури*. 2011. № 7.

146. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, затв. Указом Президента України від 23.11.2011 № 1063/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 31. 23 листопада. С. 9. Ст. 119.

147. Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків, затв. Постановою Правління Національного Банку України від 26.02.2013 № 57. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0407-13>.

148. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : учеб. пособ. Москва, 1998. 208 с.

149. Постанова Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» від 25.04.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 24. 11 червня. Ст. 277.

150. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок визначення держав (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення» від 17.07.2015 № 510. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 134. 25 липня.

151. Постанова Кабінету Міністрів України та Національного банку України «Про затвердження плану заходів на 2016 рік із запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 11.02.2016 № 103. *Урядовий кур'єр*. 2016. 30 березня. № 60.

152. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» 15.04.2005 № 5. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 5. С. 9.

153. Потіха А. Проблема видобутку бурштину: сучасний стан та перспективи вирішення. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2065:problema-vidobutku-burshtinu&catid=8&Itemid=350.

154. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55842.

155. Правозахисники закликають столичну владу закрити незаконні пункти обміну валют. URL: <http://press.unian.ua/pressnews/>

1139538-pravozahisniki-zaklikayut-stolichnu-vladu-zakriti-nezakonni-punkti-obminu-valyut.html.

156. Проект Закону «Про внесення зміни до статті 87 Бюджетного кодексу України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55672.

157. Проект Закону «Про податковий суверенітет України та офшорні компанії» від 12.04.2016 № 4380. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58674.

158. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо фінансування діяльності політичних партій». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54674.

159. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Харків, 2004. 568 с.

160. Пустовіт О. В. Запобігання органами внутрішніх справ легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : автореф. дис. ... канд. юрид наук. Київ, 2008. 19 с.

161. Расследование преступлений в сфере экономики. Руководство для следователей / И. С. Алексеева, С. В. Амплеев, В. Г. Баяхчев и др. ; под ред. И. Н. Кожевникова. Москва, 1999. 415 с.

162. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України) від 10.04.2003 № 7-рп/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. 08 травня. № 17. С. 131. Ст. 789.

163. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України

про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності) від 26.06.2003. *Офіційний вісник України*. 2003. 25 липня. № 28. С. 119. Ст. 1381.

164. Розенфельд Н. А. Заходи підвищення ефективності кримінально-правового забезпечення протидії фінансуванню тероризму та легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму* : збірник матеріалів конференції за підтримки Програми Європейського Союзу ТАСІС Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні (MOLI-UA-2), 18 грудня 2008 р., м. Київ. Київ, 2008. С. 52–70.

165. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон» від 23.02.2011 № 143-р. *Урядовий кур'єр*. 2011. 25 березня. № 54.

166. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» від 30.12.2015. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248750405>.

167. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2006. 624 с.

168. Салтевский М. В. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия : методические рекомендации. Харьков, 1999. 11 с.

169. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва, 1982. 152 с.

170. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1966. 16 с.

171. Сергеева Д. Б., Старенький О. С. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для проведення тимчасового доступу до речей. *Вісник Кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 72.

172. Скарга за участю третьої особи. Міжнародна спілка адвокатів на підтримку Ігоря та Ірини Головань. Клопотання № 41716/06. Справа «Головань проти України».

173. Сколотяний Ю. Діяльність конвертаційних центрів та податкові оптимізації в сучасних умовах. URL: http://ufin.com.ua/analit_mat/sdu/074.htm.

174. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) FATF від 25.09.2003. *Урядовий кур'єр*. 2003. 25 вересня. № 179.

175. Співробітники Генеральної прокуратури України пояснили, що помилися адресою. URL: http://24tv.ua/obshuk_u_lyashka_u_gru_royasnili.

176. Справа «Головань проти України» (Заява № 41716/06) від 5 липня 2012 р. URL: http://www.golovan.com.ua/fileadmin/Blog/CASE_OF_GOLOVAN_v_UKRAINE.ukr.pdf.

177. Справа № 1-20/11/1515. Вирок від 27 травня 2011 р. Кодимський районний суд Одеської області.

178. Справа № 1-231/11. Вирок від 08 лютого 2012 р. м. Коломия, Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

179. Справа № 1-282/2008 р. Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 18.12.2008. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

180. Справа № 419/721/13-к. Провадження № 1-кп/419/64/2013. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 19.06.2013. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

181. Справа № 757/1993/14-к. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 30.01.2014. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

182. Справа № 908/1205/2012. Вирок від 26.03.2012. Калуський міськрайонний суд Івано-Франківської області. Дата набрання законної сили: 11.04.2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

183. Стан здійснення судочинства в Україні у 2016 році (Опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду України). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/06eaa6c32d8de08ac22580e400490afc/\\$FILE/Статистичний%20збірник%202016.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/06eaa6c32d8de08ac22580e400490afc/$FILE/Статистичний%20збірник%202016.pdf).

184. Статистична інформація Генеральної прокуратури України. URL: gr.gov.ua.

185. Степанюк Р. Р. Особливості тактики негласних слідчих дій у структурі окремої криміналістичної методики. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова, 27–28 вересня 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 294.*

186. Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.03.2011 № 190-р. *Урядовий кур'єр*. 2011. 18 травня. № 88.

187. Судова практика щодо застосування законодавства у сфері боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом: національні проблеми та європейські стандарти. *Матеріали семінару для співробітників правоохоронних органів*. Київ, 2015. 54 с.

188. Сумма взяток в ФИФА за 19 лет составила более \$10 млрд. URL: <http://www.regionplus.az/posts/view/59901>.

189. Танасевич В. Г., Образцов В. А. О криминалистической характеристике преступления. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1976. Вып. 25. С. 94–104.

190. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами. Затверджено наказом Держфінмоніторингу від 20.12.2007 № 230. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2007/25.12.2007/Typologie.

191. Типологія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: <http://nfp.gov.ua/content/finansoviy-monitoring.html>.

192. Топорков А. А. Криміналістика : учебник. Москва, 2014. 832 с.

193. У Дніпрі виявили конвертаційний центр, що «вивів у тінь» понад 90 млн грн. URL: http://zik.ua/news/2016/06/26/u_dnipri_vyuavyly_konvertat.

194. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами від 21.03.2014 (Політична складова). URL: <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevrouint/doccatalog/document?id=56219>.

195. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. 26 вересня. № 75. Т. 1. С. 83. Ст. 2125.

196. Удар по російській мафії. В Іспанії за підозрою у відмиванні грошей затримано шістьох росіян. URL: <http://nv.ua/ukr/world/countries/v-ispniji-za-pidozroju-u-vidmivanni-groshej-zatrimano-shestero-rosijan-158932.html>.

197. Україна залучатиме американських експертів до боротьби з відмиванням грошей. URL: <http://ukranews.com/ua/news/346898>.

198. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12.08.2008. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 12(100). С. 35–36.

199. Франция не знает, что делать с яхтами Березовского. URL: www.rian.ru/world/20110218/335677145.html.

200. Халин О. В. Криміналістическая характеристика способов совершения легализации (отмывания) доходов, полученных преступ-

ним путем. *Legea și viața (Закон и Жизнь). Revista stiintico-practica*. 2016. Marti. S. 76–80.

201. Халін О. В. Використання спеціальних знань в прогнозуванні та розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Право. Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 36. С. 166–168.

202. Халін О. В. Криміналістична характеристика міжнародного пошуку активів, одержаних злочинним шляхом. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (8–9 квітня 2016 р. Одеса). Одеса, 2016. С. 134–136.

203. Халін О. В. Криміналістична характеристика осіб, що вчиняють легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Держава і право. Серія: Юридичні науки* : збірник наукових праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. Вип. 70. С. 445–455.

204. Халін О. В. Особливості організації розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 60–67.

205. Халін О. В. Потреба законодавчих змін у механізмі забезпечення ефективності розслідування легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Віче*. 2016. № 5–6 (409–410). С. 42–44.

206. Халін О. В. Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: Становлення вітчизняного законодавства. *Вісник прокуратури*. 2003. № 9. С. 52–59.

207. Холдер Э. Механизмы и процедуры возвращения активов в США : практическое руководство для международного сотрудничества. Вашингтон : Государственный департамент США, Министерство юстиции США, отдел уголовных дел, отделение конфискации активов и борьбы с легализацией незаконных доходов, A/GIS/GPS, 2012. 21 с.

208. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

209. Чаричанський О. М. Суб'єкт легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Право України*. 2003. № 11. С. 178.

210. Чернявський С. С. Шляхи удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за порушення антилегалізаційних норм. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму* : збірка матеріалів конференції за підтримки Програми Європейського Союзу ТАСІС Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні (MOLI-UA-2), 18 грудня 2008 р., м. Київ. Київ, 2008. С. 91–96.

211. Чернявський С. С., Фінгаєв В. О. Проблеми тимчасового доступу до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій. *Юридичний часопис НАВС*. 2013. № 1. С. 179–185.

212. Чечетова Н. Ф., Костюк В. Л. Проблеми правового регулювання відносин у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму* : збірник матеріалів конференції за підтримки Програми Європейського Союзу ТАСІС, Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні (MOLI-UA-2), 18 грудня 2008 р., м. Київ. Київ, 2008. С. 20.

213. Чуфаровский Ю. В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности : учеб. пособ. Москва, 2003. 208 с.

214. Шансы на возвращение в Украину конфискованных Латвией €50 млн украинских экс-чиновников есть: это прописано в конвенциях Совета Европы и ООН, – ГПУ. URL: http://censor.net.ua/news/405758/shansy_na_vozvraschenie_v_ukrainu_konfiskovannyh_latvieyi_50 mln_ukrainskih_ekschinovnikov_est_eto_propisano.

215. Шапошнікова Н. О. Про перспективи міжнародної співпраці України у сфері попередження ухилень від оподаткування і протидії

податковому шахрайству. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму* : зб. матеріалів конф. за підтримки Програми Європейського Союзу ТАСІС Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні (MOLI-UA-2), 18 грудня 2008 р., м. Київ. Київ, 2008. С. 108–112.

216. Шевцов С. П. *Метаморфозы права. Право и правовая традиция*. Москва, 2014. 408 с.

217. Шейфер С. А. *Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования*. Москва, 2014. 240 с.

218. Шепитько В. Ю. *Проблемы формирования тактики преодоления противодействия расследованию. Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы* : сборник трудов. Москва, 2007. С. 444.

219. Шехавцов Р. М. *Негласні слідчі (розшукові) дії в структурі методик розслідування окремих різновидів злочинів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова, 27–28 вересня 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 364–366.*

220. Шнайдер Г. Й. *Криминология* : пер. с нем. / под общ. ред. и предисл. Л. О. Иванова. Москва, 1994. 502 с.

221. Якимов Н. И. *Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике*. Новое изд., перепеч. с изд. 1925 г. Москва, 2003. 496 с.

222. Якушин С. Я. *Тактические приемы при расследовании преступлений*. Казань, 1983. 102 с.

223. Яремчук В. О. *Планування слідчих дій за участю спеціаліста. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяче-*

ної 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова, 27–28 вересня 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 381.

224. Egmont Group, 1995, The First International Meeting of Organizations Devoted to Anti-Money Laundering (Brussels). URL: http://www.golovan.com.ua/fileadmin/Blog/CASE_OF_GOLOVAN_v_UKRAINE.ukr.pdf.

225. Global Financial Integrity works to curtail illicit financial flows by producing groundbreaking research, promoting pragmatic policy solutions, and advising governments. URL: <http://www.gfintegrity.org/>

226. Khalin O. Need for legislative Changes in the Mechanism of Ensuring the Effectiveness of the Investigation of Legalization of Proceeds from Crime. *Віче*. 2016. № 5–6 (409–410). С. 44–46.

227. William C. Gilmore Dirty Money: The Evolution Of Money-Laundering Counter-Measures. Strasbourg, 1999. 133 s.

228. Worlds Sports Law Report. 2007.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Н О Т А Т К И

Наукове видання

Халін О.В.

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ
(ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ,
ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ
ШЛЯХОМ**

Монографія

Українською мовою

Верстка – Ю.С. Семенченко

Підписано до друку 24.09.2018 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Цифровий друк.

Гарнітура Times New Roman. Умовн. друк. арк. 14,18.

Наклад 300. Замовлення № 1018м-185.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон +38 (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.